

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

МІКІЧУРОВА ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 341.1/8

**ПРИНЦИП ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ
В МІЖНАРОДНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРАВІ**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Григоров Олександр Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРИНЦИПУ ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ У МІЖНАРОДНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРАВІ.....	15
1.1. Історичні передумови становлення принципу взаємної вигоди.....	16
1.2. Принцип взаємної вигоди в міжнародно-правовій доктрині.....	33
1.3. Принцип взаємної вигоди і основні принципи міжнародного права..	50
Висновки до Розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИП ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ ЯК ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	64
2.1. Особливості реалізації принципу взаємної вигоди на рівні ООН.....	66
2.2. Принцип взаємної вигоди в діяльності економічних організацій універсального рівня.....	82
2.2.1. Міжнародний валютний фонд і принцип взаємної вигоди.....	83
2.2.2. Всесвітній Банк і принцип взаємної вигоди	94
2.2.3. Організація міжнародної торгівлі в рамках ГАТТ/СОР та принцип взаємної вигоди.....	100
2.3. Принцип взаємної вигоди в діяльності міжнародних установ регіонального рівня.....	126
2.3.1. Принцип взаємної вигоди в інтеграційних процесах ЄС	126
2.3.2. Принцип взаємної вигоди в розвитку СНД	138
Висновки до Розділу 2.....	149
РОЗДІЛ 3. ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ В ДОГОВІРНІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ.....	151
3.1. Реалізація принципу взаємної вигоди в універсальних договорах України.....	152
3.2. Реалізація принципу взаємної вигоди в регіональних договорах України.....	172
3.3. Реалізація принципу взаємної вигоди в двосторонніх договорах України.....	191

Висновки до Розділу 3.....	217
ВИСНОВКИ.....	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ААДМ - Асоціація африканських держав і Мадагаскару

АКТ – країни Африки, Карибського басейну і Тихого океану

ВВП – Валовий внутрішній продукт

ГА ООН – Генеральна Асамблея ООН

ГАТТ – Генеральна угода з тарифів та торгівлі

ГАТС – Генеральна угода з торгівлі послугами

ЄАЕС – Євразійський економічний союз

ЄЕС – Європейське економічне співтовариство

ЄЕП – Єдиний економічний простір

ЄврАзЕС - Євразійське економічне співтовариство

ЄС – Європейський Союз

ЗВТ – Зона вільної торгівлі

КМУ – Кабінет міністрів України

КНР – Китайська Народна Республіка

МБРР – Міжнародний банк реконструкції та розвитку

МВФ - Міжнародний валютний фонд

МЗС – Міністерство закордонних справ

МЕВ – міжнародні економічні відносини

МП – міжнародне право

МС ООН – Міжнародний суд ООН

НБУ – Національний Банк України

НМЕП – Новий міжнародний економічний порядок

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОЕСР - Організація економічного співробітництва та розвитку

РФ – Російська Федерація

СБ – група Світового банку

«Сісмін» - Система стабілізації доходів гірничодобувної промисловості країн

АКТ

СЕФТА – Центрально європейська асоціація вільної торгівлі

СНД – Співдружність незалежних держав

СОТ – Світова організація торгівлі

СПЗ – Спеціальні права запозичення (спеціальна безготівкова грошова одиниця, що випускається Міжнародним валютним фондом)

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

«Стабекс» – Система стабілізації експортних доходів країн АКТ

США – Сполучені Штати Америки

УЕП – Угода про економічне партнерство

ЧМ РФ – Чорноморський флот Російської Федерації

ЕКОСОР – Економічна і соціальна рада ООН

ЕФТА – Європейська асоціація вільної торгівлі

ЮНКТАД - Конференція ООН з торгівлі та розвитку

ЮНСІТРАЛ - Комісія з міжнародного торгового права

ЮНІДО - Організація ООН з промислового розвитку

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Процес глобалізації, що активно відбувається в світі останні декілька десятиліть сприяє активізації міжнародних економічних відносин між суб'єктами міжнародного права. Держави, прагнучі забезпечити власні національні інтереси ведуть гостру боротьбу за ресурси, залишаючись водночас вкрай залежними одна від одної. Ця взаємозалежність викликає необхідність гармонізації власних інтересів з інтересами своїх партнерів і світової спільноти. Зростання економічного співробітництва, особливо між державами з різним рівнем розвитку, зумовлює підвищення ролі правового регулювання такої взаємодії. У міжнародній економічній системі ця роль відводиться міжнародному економічному праву - самостійній і відносно новій комплексній галузі міжнародного права, значення якої неухильно зростає. Особливе місце в системі міжнародно-правового регулювання міждержавних економічних відносин належить основним принципам міжнародного права та галузевим принципам міжнародного економічного права, які дають певні гарантії оптимального та прогнозованого результату співробітництва. Одним з таких принципів, є *принцип взаємної вигоди*, дія якого направлена на забезпечення добросовісного виконання сторонами їх прав та обов'язків із врахуванням інтересів кожної з них. Цей принцип є основою широкого кола міжнародних відносин, адже співробітництво в будь-якій сфері передбачає взаємні вигоди сторін. Проте, найбільш наочно цей принцип відображається саме в міжнародних економічних відносинах, що і зумовило його виділення як галузевого принципу міжнародного економічного права. Між тим, даний принцип часто порушується окремими державами, що ігнорують вигоди іншої сторони намагаючись максимально забезпечити односторонні переваги та використовуючи при цьому власне більш сприятливе економічне та політичне становище. Такі спроби робитись і стосовно України, що тягнуло за собою збитки для нашої держави в різних формах. На жаль, і сьогодні

подібна практика широко використовується окремими державами щодо України, що змушує детально проаналізувати взаємовигідність економічного співробітництва нашої держави з її партнерами на різних рівнях міжнародних відносин.

Все вищевикладене робить *актуальною* дану тему дослідження і обумовлює необхідність її спеціальної розробки.

Ступінь наукової розробки теми дослідження. У працях деяких вітчизняних і зарубіжних юристів-міжнародників зачіпаються лише окремі аспекти, що стосуються принципу взаємної вигоди в міжнародному економічному праві. Одним з перших, хто торкнувся опрацювання даної теми був видатний український вчений В.М.Корецький. Пізніше радянські вчені – М.М. Богуславський, Г.Є. Бувайлик, Г.М. Вельямінов, С.А. Войтович, І.С. Шабан – перейняли цю ініціативу, значно розширивши та доповнивши значення та розуміння принципу взаємної вигоди. Серед іноземних авторів варто виділити – М. Буладжіча, Г. Шварценбергера, М. Віраллі, П.Жюйара і Д.Карро, що внесли свій значний внесок у становлення і розвиток міжнародно-правової доктрини, що стосується дослідження принципу взаємної вигоди.

Однак вищеназвані автори обмежуються лише загальним аналізом принципу взаємної вигоди в контексті дослідження принципів міжнародного економічного права, не досліджуючи його природу, зміст, значення, функції та роль в міжнародних відносинах. Це свідчить про недостатню розробленість даної теми. Дотепер у вітчизняній і зарубіжній літературі з міжнародного права відсутнє повне і комплексне дослідження принципу взаємної вигоди, що охоплювало б теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з його існуванням та функціонуванням. Окремою спробою дослідження зазначеного принципу є дослідження сучасного російського науковця А.С. Пуртова, що є позитивним кроком до визначення дійсного значення принципу взаємної вигоди, проте має ряд недоліків, до того ж не є

комплексним та залишає можливості для поглиблення та розширення дослідження даної теми .

Мета цього дослідження полягає у всебічному аналізі змісту принципу взаємної вигоди, дослідженні його розвитку та становлення, а також у визначенні місця та ролі даного принципу в теорії міжнародного економічного права та практиці міжнародних економічних відносин, що воно регулює.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення наступних *завдань*:

- дослідити історію його розвитку і становлення в якості принципу міжнародного економічного права.
- висвітлити доктринальні погляди на принцип взаємної вигоди у вітчизняній і зарубіжній науці міжнародного економічного права;
- визначити основні критерії визначення принципу взаємної вигоди;
- сформулювати наукове визначення міжнародно-правового принципу взаємної вигоди;
- визначити коло основних принципів міжнародного права, що мають важливе значення для регулювання міжнародних економічних відносин, і виявити їх взаємозв'язок з принципом взаємної вигоди;
- дослідити реалізацію принципу взаємної вигоди на рівні оон та на рівні міжнародних економічних організацій універсального характеру – мвф, сб, сот та визначити основні проблеми його реалізації та наслідки співпраці.
- дослідити особливості реалізації принципу взаємної вигоди на регіональному рівні – снд та єс та оцінити наслідки співпраці для сторін.
- проаналізувати договірну практику економічного співробітництва україни на універсальному, регіональному та двосторонньому рівні на предмет реалізації в ній принципу взаємної вигоди.
- виділити взаємовигідні напрямки співробітництва для україни.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є врегульовані міжнародним економічним правом міждержавні економічні відносини.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретичні аспекти розуміння та практика застосування принципу взаємної вигоди як галузевого принципу міжнародного економічного права в міжнародних економічних відносинах різних рівнів та видів.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні юридичні методи наукового пізнання: логічного аналізу та синтезу, історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно правовий, системний та інші.

Теоретична основа дослідження. У роботі над дисертацією автор спирався на загальнотеоретичні положення і висновки, представлені в працях відомих українських вчених: В.М. Корецького, П.М. Рабіновича, О.М. Григорова, В.І. Муравйова, О.В. Задорожнього та інших. В працях радянських та російських вчених: М.М. Богуславського, Г.Є. Бувайлика, К.А. Бекашева, С.А. Войтовича, Б.І. Кучера, Д.Б. Левіна, І.І. Лукашука, І.С. Шабана, Б.М. Ашавського, І.П. Блищенко, В.А. Василенко, Г.М. Вельямінова, Г.К. Дмитрієвої, Р.А. Каламкарян, А.Я. Капустіна, А.А. Ковальова, Ю.М. Колосова, М.А. Коробової, В.І. Кузнецова, Д.К. Лабін, А.В. Пирогова, Г.С. Стародубцева, В.М. Сирих, В.В. Фоміна, С.В. Черниченко, В.М. Шумилова, А.С. Пуртова, Ю.М. Юмашева. В працях зарубіжних вчених: А. Сміта, К. Маркса, А. Федросса, Г. Шварценбергерга, П. Жюйар, Д. Карро, Е. М. Фридмана, Аречага, Я. Броунлі, М. Буладжіча, Р. Бистрицького, Вей Мін, П. Верлорен ван Темаата, М. Віраллі, Лю Хунмей, Л.Оппенгейма, Е. Петерсмана, С. Ругумаму, Т. Флорі, Харун Абакар М'Боду, Т. Елайаса та інших.

Правову основу дослідження склали такі документи:

- двосторонні міжнародні угоди про співпрацю з економічних та інших питань між сср та іншими державами;

- багатосторонні міжнародні акти, укладені в рамках оон (статут оон, конвенції, установчі акти спеціалізованих установ оон, їх резолюції і рішення міжнародних конференцій);

- багатосторонні договори щодо створення та функціонування міжнародних економічних організацій МВФ, СБ, СОТ.

- регіональні міжнародні договори (статут снд, угоди держав-членів снд в рамках снд, міжнародні угоди укладені між державами-членами єс)

- двосторонні міжнародні угоди між різними державами про співпрацю в економічній сфері;

- двосторонні угоди україни з економічних питань з іншими державами.

- внутрішнє законодавство україни.

Наукова новизна дослідження визначена актуальністю обраної теми і відсутністю в міжнародно-правовій літературі ґрунтовних робіт, присвячених дослідженню принципу взаємної вигоди та практики його реалізації. Представлена дисертація являє собою перший у вітчизняній літературі комплексний аналіз походження, юридичного значення та практики застосування принципу взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах. Вперше дістало дослідження в теоретичному плані суть принципу взаємної вигоди та критерії для визначення його застосування в міжнародних договорах, а практичному плані – визначено специфіку принципу взаємної вигоди на двосторонньому, регіональному та універсальному рівнях, що обґрунтовано аналізом конкретних договорів та практики міжнародного співробітництва. Ці та інші проблеми раніше не висвітлювались з точки зору можливостей міжнародного економічного права та представляють інтерес і в теоретичній і в практичній площині. В той же час варто зазначити, що в обмежених рамках дисертації неможливо здійснити повний та всебічний аналіз окресленої проблеми, а отже деякі

аспекти теми залишаються за рамками дослідження та потребують додаткової розробки.

Найбільш важливі положення дослідження, що виносяться автором на захист:

1. Міжнародно-правовий принцип взаємної вигоди є основою міжнародного економічного співробітництва, що полягає у взаємному праві держав на отримання справедливих вигод від співробітництва, де справедливість визначається еквівалентністю обміну та задоволеністю сторін результатами співробітництва. Цей принцип тісно пов'язаний з іншими принципами міжнародного права та є однією з форм їх вираження.

2. Взаємна вигода є однією з основ мирного та ефективного співробітництва ще з давніх часів. До сфери міжнародного публічного права цей принцип увійшов на початку 20 ст. за допомогою політики та практики Радянської держави, що відобразилось в ряді її двосторонніх та багатосторонніх договорів. Перша універсальна міжнародна організація – Ліга Націй не дотримувалась принципу взаємної вигоди, адже в її діяльності порушувався принцип суверенної рівності без якого неможлива реалізація досліджуваного принципу.

3. В практиці ООН принцип взаємної вигоди знайшов своє найповніше втілення в діяльності як основних органів ООН – ГА ООН та ЕКОСОП так і допоміжних – передовсім, Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), що прийняла «Декларацію про встановлення Нового економічного порядку» та «Програму дій щодо встановлення Нового економічного порядку» від 01.05.1974 р., а також Хартію Економічних прав та обов'язків держав від 12.12.1974 р. та інші документи, які містять прямі рекомендації щодо необхідності дотримання принципу взаємної вигоди у відносинах між країнами.

4. Міжнародні універсальні кредитно-фінансові організації – Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий банк (СБ), що покликані

сприяти макроекономічній стабільності держав далеко не завжди діють в інтересах обох сторін, ігноруючи принцип суверенної рівності держав та допускаючи грубе втручання у внутрішні справи держав та порушуючи при цьому принцип взаємної вигоди, про що свідчать численні приклади.

5. Статут Світової організації торгівлі (СОТ) не містить прямих посилань на принцип взаємної вигоди, але він мається на увазі та застосовується у відносинах держав в рамках СОТ досить ефективно. Тим не менш, у відносинах розвинених держав та держав що розвиваються виникають деякі протиріччя щодо реалізації принципу взаємної вигоди в міжнародній торгівлі, що деякою мірою зумовили кризу Доха раунду.

6. Реалізація принципу взаємної вигоди на регіональному рівні, а саме в ЄС є особливим прикладом, адже у своїй діяльності він намагається застосовувати принцип взаємної вигоди в найповнішому значенні, як відступ від рівності формальної на користь рівності фактичної у відносинах з менш розвиненими країнами третього світу, і у більш вузькому значенні: як отримання рівних можливостей, заборона дискримінації та недобросовісної конкуренції у відносинах між ЄС та країнами перехідної економіки та членами ЄС в рамках ЄС. Не дивлячись на тимчасові труднощі у такій практиці та періодичні виступи невдоволених країн третього світу, така політика є найбільш повною та правильною щодо досягнення реальної взаємної вигоди та дотримання відповідного принципу.

7. СНД є регіональною організацією, що задекларувала зазначений принцип у своїх нормативно-правових актах. Інтеграція країн до економічного простору СНД не завжди оцінюється самими країнами-учасниками як взаємовигідна через політику одних держав, направлену на отримання односторонніх переваг та дискримінацію інших сторін. Така ситуація існує через відсутність загальної та скоординованої політики в рамках об'єднання та низьку політичну культуру сторін.

8. Україна є учасницею більшості універсальних економічних договорів. Вона активно співпрацює з іншими державами в рамках ООН та її спеціалізованих установ. Задекларувавши принцип взаємної вигоди у своєму внутрішньому праві, наша країна намагається реалізувати його у зовнішній політиці. Однак, навіть на універсальному рівні принцип взаємної вигоди не завжди має реальне втілення, адже практика МВФ останніх років в Україні доводить, що короткострокові вигоди держави в одній площині (кредитно-фінансовій) йдуть поряд із значними втратами в інших - (соціальної, екологічній тощо), а власні вигоди від співпраці з іншими міжнародними економічними організаціями Україна часто оцінює як незадовільні.

9. Регіональний рівень співробітництва нашої держави представлений співпрацею в рамках СНД та інтеграцією до ЄС. Співробітництво з ЄС відбувалось в різних сферах економічних відносин – інвестиційній, торговій, фінансовій, але найбільший обсяг економічних угод присвячено наданню нашій державі економічної допомоги для різних цілей, що свідчить про розуміння та дотримання ЄС принципу взаємної вигоди в широкому значенні. Поглиблення співробітництва в рамках СНД відбувається для України не завжди на засадах реальної рівності та взаємної вигоди сторін про що свідчить практика регіональних економічних договорів СНД.

10. Двостороння договірна практика відображає труднощі на шляху реалізації принципу взаємної вигоди у відносинах України та РФ, що відбувається через конкурентну боротьбу партнерів за ринки збуту своєї продукції на території третіх держав, намагання з боку РФ захистити власних товаровиробників та енергетичну залежність України від РФ. Іншим вектором співробітництва є співпраця з США, що була визначена керівництвом держави, як пріоритетна після зміни влади в Україні у 2014 році. США надавали та надають активну підтримку Україні, в тому числі і економічну, переслідуючи при цьому політичні цілі. При цьому більшість

двосторонніх економічних договорів України та США можна оцінити як взаємовигідні.

Науково-теоретична та практична значущість дослідження. Дисертаційне дослідження вносить посильний внесок у розширення і поглиблення наукових знань про принцип взаємної вигоди. Наявні теоретичні та практичні висновки і рекомендації роботи можуть бути використані в діяльності МЗС України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Положення цієї дисертації, будуть корисні при розробці нових міжнародних договорів України, оцінці перспектив міждержавної економічної співпраці, виробленні стратегії по захисту національних інтересів України від торгово-економічної і іншої дискримінації в міжнародних відносинах, що пов'язана з нав'язуванням не вигідних умов співпраці.

Також практична значущість полягає у закладенні основ для подальшого розроблення цієї теми. Результати цієї роботи можуть бути використані у навчанні студентів дисциплінам – «Міжнародне економічне право» та «Міжнародне публічне право».

Апробація результатів дослідження. Дана робота підготовлена і схвалена на кафедрі міжнародного права Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка в 2015 році, де вона була обговорена і доповнена в ході наукових дискусій. Положення роботи знайшли своє висвітлення в 10 наукових статтях. Також робота була апробована у 4-х виступах на дану тему на міжнародних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та основними завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, які в свою чергу включають ще п'ять підрозділів, також висновків і списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРИНЦИПУ ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ У МІЖНАРОДНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРАВІ

Мотиви вигоди чи користі відносяться до «вічних» природних причин людської активності, в ідеалі, втілюючись у двох антагоністичних типах поведінки: перший, спрямований безпосередньо на здобуття особистої вигоди без врахування інтересів інших, невідворотно реалізується через позбавлення чи зменшення вигоди інших, другий полягає в отриманні вигоди через обмін чи співробітництво, в основі яких діє критерій взаємної вигоди. Перший мотив за своєю суттю є антисоціальним, і хоч він домінує впродовж всієї епохи «експлуатації людини людиною», він відображає незрілість суспільних відносин, який Т.Гоббс визначив як «війну всіх проти всіх» [9, с. 48]. На другому ж мотиві – взаємної вигоди – будується встановлення й підтримка тривалих і стабільних суспільних відносин будь-якого рівня яким лише тільки починають керуватись держави на нинішньому етапі.

В сфері міжнародних економічних відносин принцип взаємної вигоди є, безумовно, основним і найбільш загальним принципом, на якому будується все міжнародне економічне співробітництво, починаючи від натурального обміну давнини до наших часів. Обмін продуктами чи іншими благами давав обопільну вигоду учасникам обміну. Після появи грошей, як універсального еквіваленту вартості товарів було забезпечено більш прогнозований і раціональний обмін. Взаємна вигода була рушійною силою розвитку такої співпраці у міждержавних відносинах.

1.1. Історичні передумови становлення принципу взаємної вигоди

Принципи (від лат. *prīncipiūm* – основа, початок) є основою будь-якої системи дослідження. Загальні принципи права являють собою комплекс матеріальних і процесуальних норм, що у різні часи та у різних правових системах закріплювали основні правила поведінки та регламентували суспільні відносини. До таких принципів ми схильні відносити і принцип взаємної вигоди.

Варто зазначити, що загальні принципи міжнародного права, які закріплені у ст.38 Статуту Міжнародного Суду ООН в 1945 році є втіленням правових традицій народів, що були віднесені провідними державами світу, до цивілізованих до яких були віднесені далеко не всі держави, а тому більшість цих норм походять з Римського права.

В.М. Корецький щодо цього зазначає, що в кінці XIX ст. все частіше в юридичних актах почало з'являтися посилення на Римське право. Не дивно, що і відносини між державами почали визначатися категоріями римського права, феодальної ієрархії протиставляли рівність суверенних держав, ідеологічному пануванню імператора або папи - *civitas gentium* (прообразу «світової держави») протиставляли - *societas gentium*, спілкування народів, хоч і в звуженому колі «християнських народів» [10, с.184]

Щодо правових традицій інших народів, дослідник зазначав – все більше народів Африки і Азії в XIX ст. було пригнобленими та перетвореними на об'єкти панування. Ті, хто панували протиставляли себе пригнобленим народам як цивілізовані європейці «нецивілізованим» варварам, диким, тим хто не відповідав «європейській моделі цивілізації», стандартам європейської цивілізації. Вони відкидали древні культури Індії, Китаю, Єгипту, що вимірювались тисячоліттями [10, с. 189]. Отже, ці народи були фактично виключеними з процесу формування загальних принципів міжнародного права.

Принцип взаємної вигоди має глибоку психологічну основу, він є втіленням природного права, входячи в комплекс фундаментальних загальноправових принципів. Цей принцип відомий Римському праву та Англосаксонському праву справедливості, що і вплинули найбільше на формування загальних принципів міжнародного права відповідно до Статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН.

Як свідчить практика діяльності канцлерських судів Англії, вони приймали судові рішення застосовуючи відомі нині загальні принципи права – від найбільш узагальнених, таких як: «жодне порушене право не повинно залишатися без захисту» чи «будь-яка завдана шкода вимагає компенсації» – до таких як «право вчиняти позов на основі неотримання очікуваних вигод однією з сторін укладеного договору». Провідну роль англосаксонського права, включаючи сформульовані в ньому загальні принципи права, у формуванні правових основ сучасного міжнародного економічного порядку відмічають В. М. Корецький, К. Цвайгерт і Х. Кьотц, Д. Карро і П. Жюйр, Дж. Г. Берман та інші. На думку Д. Карро і П. Жюйяра, в основу сучасного міжнародного економічного порядку покладено три основних принципи: «свободи торгівлі і платежів»; «рівноправності» і «взаємності вигод» [7, с. 36].

Початком становлення галузі міжнародного економічного права, як окремої галузі міжнародного публічного права ми вважаємо другу половину XIX початок XX століття. В цей час відбувалась інтенсифікація міжнародного економічного співробітництва, збільшилось число міжнародних економічних договорів, відбувались зміни на політичній мапі світу, що відображало необхідність систематизації правил і умов співробітництва на загальноприйнятних засадах.

Першим публічно-правовим договором, що містив принцип взаємної вигоди стали Гаазькі конвенції 1896 та 1902, що були присвячені співробітництву держав в сфері приватно-правових відносин. Як свідчить

енциклопедичний словник К.К. Брокгауза: «Конвенції стали результатом компромісів держав, а не кодифікаційним актом... Вони містили два види норм – імперативні (що є вищими волі держав) та бланкетні (що залишають право державі регулювати відносини на свій розсуд). Держави домовились керуватись *принципом взаємності* у застосуванні даної конвенції та виключили із застосування невизначене поняття публічного порядку» [11, с. 5].

До сфери міжнародного публічного права цей принцип увійшов пізніше. Так, у виданнях початку ХХ століття, присвячених висвітленню міжнародного публічного права відсутні навіть згадки про нього, як і виокремлення міжнародного економічного права в окрему галузь права.

Так, у викладенні міжнародного права професором Берлінського університету Францом Лістом в 1917 році про *принцип взаємної вигоди* сторін не згадується взагалі, як і відсутній Розділ – «Міжнародне економічне право».

Параграф 28 Книги III зазначеної монографії присвячено торгівлі та промисловості. Пункт 1 параграфу 28 проголошує: «Із суверенітету державної влади витікає автономія торгової політики», що означає, що «кожна держава, якщо вона не обмежена договорами має право вести таку політику, яку визнає правильною. Вона може проводити в найбільш чистому вигляді початок вільної торгівлі або ж встановити значні мита щоб в боротьбі з іноземними конкурентами дати захист сільському господарству, промисловості, торгівлі; воно може зв'язати себе договорами, які містять в собі або тарифи в найменших подробицях або лише одну умову найбільшого сприяння, воно може поставити всі інші держави в рівне становище або ж, якщо воно не боїться реторсії, оперувати диференційованими митами» [12].

Принцип автономії торговельної політики, відображений тут, фактично означає, що на початку ХХ ст. були відсутні загальні принципи міждержавного економічного співробітництва.

Це підтверджується і дослідником Е.Л. Кузьмінім, який зокрема зазначає що «в першій половині ХХ ст. переважали короткострокові двосторонні міжнародні економічні договори» [13, с. 96].

Світова війна змусила звернутись до ідеї правової організації людства, яка віками розроблялась доктриною міжнародного права. В цей час ідея так званої Ліги Націй або Співтовариства Націй виникла, як відображення загального прагнення народів до миру з метою уникнення майбутніх воєн. [14, с. 2].

Детальне обговорення архітектури майбутньої організації відбулось на Паризькій мирній конференції в січні 1919 р., що поклала початок новому післявоєнному устрою в світі. Питання щодо прийняття статуту Ліги Націй обговорювалось поряд із підписанням міжнародних договорів між країнами-переможцями та переможеними країнами у Першій світовій війні. Як зазначає професор С.В. Картунов, «Версальський мир був заснований на широкій та розгорнутій договірно-правовій базі...» [15, с. 43]. Однак, до сих пір не вщухають суперечки про справедливий або несправедливий характер мирних договорів та мирного врегулювання в цілому [16, с. 68; 17, с. 126]. Так, Фердросс зазначав, що вже в самий момент підписання мирного договору зав'язалась боротьба за його перегляд [18, с. 66]. Такої ж думки і сучасний дослідник О.О. Наумов, який вказував на те, що кризові моменти були закладені в післявоєнній моделі міжнародних відносин із самого початку [19, с. 56].

Аналіз Версальського, Сен-Жерменського, Тріанонського, Нейїського та Севрського мирних договорів свідчить, що вони містили такі основні частини як: Статут Ліги Націй, територіальні та політико-територіальні положення, положення про роззброєння, репарації, працю (утворення Міжнародної організації праці МОП), економічні та фінансові положення, положення про репатріацію військовополонених, а також про покарання та гарантії тощо [20, с. 8-14].

Отже, економічна складова післявоєнного світо устрою була однією із найважливіших та пріоритетніших для усіх учасників Першої світової війни. Проте, як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі вони майже не були висвітлені. На користь цього свідчить позиція Г.І. Морозова, який, зокрема зазначав, що успіхи діяльності Ліги Націй в економічній та соціальній сферах майже не знайшли свого відображення у радянській та російській літературі [21, с. 166]. Подібної думки дотримується сучасна дослідниця діяльності Ліги Націй – К.С. Колісніченко, яка зазначає: «Досить часто, характеризуючи Лігу Націй, науковці фокусуються переважно на політичних аспектах її діяльності... як результат, діяльність організації в міжнародно-правовій економічній сфері відходить на другий план...» [20, с. 55].

Ряд статей статуту Ліги Націй безпосередньо торкалися економічних питань, зокрема статті 16 та 23. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити ст.23 Статуту Ліги Націй, що вказувала на перелік сфер специфічного спрямування діяльності організації, зокрема, в порядку «*раста de contrahendo*» члени Ліги Націй зобов'язувались прийняти «необхідні постанови, щоб забезпечити збереження свободи сполучення та транзиту, а також *справедливий режим торгівлі* для всіх Членів Ліги [22].

Проте, фактично впливові держави-члени Ліги Націй нехтували принципом суверенної рівності держав, що в економічному плані означало нерівноправні міжнародні договори та фактичне недотримання принципу взаємної вигоди сторін.

Зокрема, Р.М. Ілюхіна з приводу цього зазначає, що принцип суверенної рівності навіть не згадувався в Уставі Ліги Націй, що було одним з пороків та найважливішою політичною характеристикою Ліги [23, с. 88].

І дійсно, всі вище названі міжнародні договори Версальської системи мали лише зобов'язальний характер для переможених держав у Першій світовій війні та визнавались ними як несправедливі, а інтереси малих та залежних націй ігнорувались взагалі. Переможені держави були зобов'язані

повернути усі цінності що були вивезені під час війни з територій окупованих держав, виплачувати величезні репарації та позбавлялись значних своїх територій. При цьому майже зовсім ігнорувались їх власні інтереси в тому числі і економічні. Так, наприклад, Дж. М. Кейнс зазначає, що Німеччина була позбавлена своїми союзниками не тільки суверенітету та впливу в її колишніх заморських володіннях, але і її піддані, як і її майно були позбавлені легального стану та захисту закону [24, с. 30].

Як зазначає В. М. Шумілов: «В першій половині ХХ ст. в міждержавних відносинах була відсутня узгоджена лінія на міждержавне економічне співробітництво держав; діяв принцип: «кожен за себе». Для міжнародного економічного порядку були характерні методи та способи відкритого економічного протекціонізму та агресії (застосування економічної сили). Вони де факто були «узаконені», легалізовані, не виключені з міжнародного економічного життя» [25, с. 163]. Принцип взаємної вигоди практично не дотримувався в міжнародному економічному співробітництві.

Великий внесок у розвиток сучасних принципів міжнародного економічного права та універсалізацію принципу взаємної вигоди, на нашу думку, здійснила новостворена Радянська держава.

На користь цього свідчать позиції таких науковців, як: А.В. Пірогов, Л.А. Комарова, В.П. Шатров, Г.Є. Бувайлік, Б.І. Кучер, С.А. Войтович та інших [25, с. 65-70], які вказують на те, що саме Радянський Союз був ініціатором закріплення в міжнародному економічному співробітництві *принципу взаємної вигоди сторін* та побудові міжнародних економічних відносин на засадах рівності та справедливості.

Так, В.П. Шатров зазначає, що СРСР від початку свого існування домагався застосування та суворого дотримання принципу мирного співіснування в міждержавних економічних відносинах, які мають будуватися на основі рівноправ'я та *взаємної вигоди* незалежно від різниці в соціально-економічних системах [26, с. 9].

А.В. Пірогов підкреслює, що Радянська держава в своєму Декреті про мир проголосила ті загальнодемократичні цінності, якими вона буде керуватись в міжнародних відносинах, а саме: повна відмова від будь-яких форм агресії, визнання права націй на самовизначення, осудження колоніалізму, повага принципу рівноправ'я усіх держав та народів як великих так і малих [27, с.26]. Також він називає перший міжнародний договір СРСР, який засновувався на принципі «*взаємної вигоди сторін*»: .... На першому засіданні мирної конференції про переговори з Німеччиною в Брест-Литовську 9-22 грудня 1917 року делегація СРСР у своїй декларації заявила про можливість та бажаність торгових відносин з капіталістичними країнами та сформулювала свої головні вимоги розвитку міждержавних зв'язків в торгово-економічній сфері, які засновувались на повному рівноправ'ї великих та малих націй, відмові від будь-яких заходів економічного бойкоту, підпорядкування в економічному плані однієї сторони іншій за допомогою нав'язування торгового договору та застосування сили в сфері торгово-економічних відносин [28, с.25].

Подібної думки дотримується Г.Е. Бувайлік, який зазначає, що перше договірне закріплення *принципу взаємної вигоди* було в Радянсько-Турецькому договорі 6 березня 1921 року. В подальшому його було застосовано і в договорах з іншими капіталістичними країнами [3, с.72-75].

С. А. Войтович також виділяє Радянсько-Турецький договір 1917 р., «...як один із перших, що містить обов'язок для сторін враховувати *взаємні інтереси сторін*» [5, с.121-124].

В преамбулі до Радянсько-Турецького договору говориться: «поділяючи принципи братства націй та права народів на самовизначення, відмічаючи існуючу різницю між ними, солідарність в боротьбі проти імперіалізму», вирішили встановити «постійні, сердечні взаємовідносини та нерозривну, щирю дружбу, засновану на *взаємних інтересах* обох сторін...» [28, с.25]. Статтею VI визнали, що всі договори того часу укладені між обома

сторонами не відповідають їх інтересам та погодились визнати їх відміненими та таким що втратили силу.

Іншим прикладом визнання принципу *взаємної вигоди* сторін, що, як зазначають науковці [29, с.81; 25, с. 78], витікає з принципу рівності всіх народів, є Радянсько-Перський (Іранський) договір від 1921р. в статтях, що присвячені економічним проблемам відображаються правові принципи економічних відносин Радянської держави з малими та залежними країнами, що пов'язані із захистом їх суверенітету та рівноправ'я. Зокрема, ст. XII закріплює відмову від економічних привілеїв, заснованих на військовій перевазі, визнано недійсними всі невігідні Перському народу концесії та зобов'язання їх повернути разом із земельними ділянками під ними [28, с. 36].

Б.І.Кучер зазначає, що Радянська держава з моменту свого створення намагалась будувати свої економічні відносини на принципах мирного співіснування держав різних суспільно-економічних формацій; свободи вибору політичної та економічної системи; поваги державного суверенітету, національних інтересів, традицій та особливостей; рівноправ'я; *взаємної вигоди*; недискримінації; незастосування сили, протиправності економічної агресії та економічної війни, що сприяє нормалізації, стабілізації та прогресивним змінам в системі міжнародних економічних відносин. Одночасно, впроваджуючи вказані принципи на практиці шляхом підписання двосторонніх економічних договорів та угод [30, с. 158-159].

Досліджуючи історію становлення *принципу взаємної вигоди сторін* в міжнародних економічних відносинах варто окремо зупинитись на Генуезькій конференції, що відбулась 10 квітня 1922 року та носила офіційну назву міжнародної економічної конференції. Саме на ній відбулась перша зустріч новоутвореної Радянської держави з іншими країнами світу та обговорювались післявоєнні міжнародні відносини, серед яких чільне місце займали економічні питання.

На Генуезькій конференції, як зазначає секретар Радянської делегації Б. Е. Штейн, діяло чотири комісії: політична, фінансова, економічна, транспортна... Конференція була поглинена політичною комісією, а політична комісія політичною підкомісією та Російським питанням [31, с.35-36]. Радянській делегації на офіційному засіданні політичної комісії був наданий звіт Лондонських експертів (по результатах роботи Лондонської конференції з економічних та транспортних питань, де Радянський Союз участі не брав) та було заявлено, що цей звіт не може мати зобов'язальної сили для Радянської держави, але він має стати основою переговорів [31, с.48].

Економічна комісія мала займатись вивченням тих параграфів Лондонського звіту, що вилікували б Європу від загальноекономічних виразок, серед яких: порушення та параліч товарообміну, що призводить до надлишку товарів в одному місці та недостачі їх в іншому, митним перешкодам, що паралізують можливість нормального розподілу фабрикантів та сировини, загальне перевиробництво товарів, падіння купівельної спроможності широких мас населення, сировинний голод, безробіття... проте методи, що були вибрані для цього, були неспроможні вирішити питання по суті та зводили всі зусилля до нуля [31, с.106].

Так, параграф 9, що присвячений договорам та угодам наполягає на тому, щоб торгові відносини були поновлені на базисі комерційних договорів, що спирались з одного боку на систему взаємності в залежності від спеціальних умов, а з іншого боку наскільки це можливо включали б принцип найбільшого сприяння, хоча і з двома застереженнями – *«в залежності від спеціальних умов»* та *«наскільки це можливо»*, які дають можливість не приймати резолюції все ж вона означає, на думку Б.Е. Штейна, просування вперед [31, с.108]. Проте, слідом за цим, до цього параграфу робиться примітка, що анулює навіть ці спроби зміни принципів міжнародного економічного співробітництва. Більшість держав, що були

представлені в комісіях, визнаючи тимчасові труднощі, що можуть заважати загальному введенню принципу найбільшого сприяння, заявляють що це є мета до якої вони мають прагнути [31, с.109].

По результатах Генуезької конференції Радянська делегація виділила такий суттєвий недолік роботи експертів, як нехтування принципом взаємності та односторонні формулювання тих положень, що встановлені експертами в їх звіті. Цей звіт передбачав майже виключні зобов'язання з боку Радянського Союзу упускаючи з уваги що будь-яка суверенна держава може визнавати які-небудь зобов'язання лише за умови одночасного визнання таких же зобов'язань по відношенню до неї з боку інших країн. Без такої взаємності не можливі ніякі регулярні, засновані на праві відносини між державами [31, с.49].

На переможені держави у Першій світовій війні накладались величезні репарації та обмеження у здійсненні зовнішньої та внутрішньої політики, що погіршувало їх загальний стан та не сприяло універсалізації принципу взаємної вигоди.

Як влучно щодо цього зазначив Дж. М. Кейнс, війна закінчилась тим, що кожен залишився винен своєму сусіду величезні суми грошей. Німеччина винна великі суми союзникам, союзники винні великі гроші Великобританії, а Великобританія – США [24, с.127].

При цьому всьому по всій Європі панувала розруха, хвороби та голод, особливо в переможеній Німеччині і виходу з цього становища по результатах Версальських договорів видно не було. Не дивлячись на складне становище європейських країн, вони підтримували політику ізоляції Росії, яка могла б бути для них вигідним економічним партнером. На думку Дж. М. Кейнса: «Блокада Росії нещодавно проголошена союзниками являє собою недалекозорий захід; ми блокуємо не стільки Росію, скільки самих себе» [24, с.133].

Не відрізнялась в цьому і Гаагська конференція 1922 року, на якій фактично була продовжена політична лінія Генуї – західні держави вимагали від Росії повернення націоналізованої власності, а Росія просила кредитів для відновлення власної економіки. При цьому принцип взаємної вигоди та рівноправ'я тут, на думку Б.Е. Штейна, не дотримувався навіть формально, як у Генуї. Ідея Гаазької конференції належала Росії. У меморандумі Російської делегації від 11 травня 1922р. говорилось: «Якщо держави мають намір зайнятися вирішенням взаємних фінансових вимог між Росією та ними виходячи з того що це питання включає в себе більш глибоке вивчення природи та міри вимог до Росії, а також більш справедливу оцінку кредитів, що їх необхідні – ця робота має бути доручена змішаній комісії експертів, призначеній конференцією [31, с. 6]. Натомість, за ініціативою Франції було створено дві комісії – російська та не російська, що вже містило ознаки дискримінації Російської сторони, а економічні вимоги західноєвропейських держав мали ознаки ультимативних.

Б.Е. Штейн так охарактеризував роботу Гаазької конференції: «Боротьба економічних інтересів західноєвропейських держав за оволодіння російською нафтою та російською сировиною – така не політична формула Гааги» [31, с. 13].

Як свідчать численні вітчизняні та зарубіжні автори, новий Радянський уряд західні держави вважали тимчасовим та помилковим, а новоутворену державу – не рівну собі та не бажали вступати з нею у будь-які зносини, тим паче на взаємовигідних основах. Проте, незважаючи на це Радянська Росія проголосила та дотримувалась принципу рівності та взаємної вигоди сторін у міжнародних зносинах.

Найяскравіше це видно з договорів Радянської держави зі своїми східними сусідами – Іраном та Турцією, які ми згадували вище, а також з Афганістаном та Китаєм.

Як зазначає Е.А. Коровін, укладення Радянською державою договорів зі своїми Східними сусідами на основі принципів – права держав на самовизначення, повага суверенітету великих та малих держав, повного розриву нерівноправних договорів, визнання протиправної системи колоніалізму, неприпустимості втручання однієї держави у внутрішні справи іншої; повної свободи вибору кожного народу соціально-економічної системи; протиправності будь-яких форм обмеження суверенітету (режиму капітуляцій, консульської юрисдикції, протекторату) відкрило нову еру в міжнародному праві [32, с. 20].

Варто звернути увагу також на Угоду про принципи для врегулювання питань між СРСР та Китайською республікою від 31.05.1924 р. В ній передбачалось скликати конференцію з питань взаємовідносин між двома країнами на основі «рівності, взаємності та справедливості та в дусі декларацій Радянського уряду 1919-1920 рр.» – як зазначено в Статті 3. СРСР також визнало усі договори, що порушують суверенні права Китаю, недійсними. Уряди обох країн зобов'язались не укладати договорів, що могли б нанести збитків іншій стороні або її інтересам (ст.4) [28, с. 48].

Як зазначає Е.С. Нухович, договір про принципи став для Китаю першим рівноправним міжнародним договором з іноземною державою [33, с. 37].

Прикладом *принципу взаємної вигоди* є також Ст.5 Мирного договору між Радянською державою та Латвійською республікою від 1920р, де зазначається, що обидві сторони взаємно відмовляються від відшкодування іншою стороною військових видатків та п.2 ст.17 цього ж договору, де в підпункті «а» зазначається: «Обидві договірні сторони взаємно надають одна одній право найбільш сприятливої нації» [28, с. 69].

Проведений аналіз повоєнних міжнародних договорів Радянської держави свідчить про те, що більшість договорів Радянської Росії, особливо це стосується договорів з сусідніми республіками – Україною, Білорусією,

Литвою, Латвією, Азербайджаном, Армєнією, Грузією, також договорів з економічно та політично відсталими країнами того часу, як Китай, Персія та переможеними у війні – Німеччиною, Болгарією, Туреччиною містять в тому чи іншому вигляді принцип взаємності та принцип взаємної вигоди [34, с. 37].

Для кращої ілюстрації міжнародних економічних відносин та місця принципу взаємної вигоди в них варто окремо зупинитись на угодах, підписаних на Вашингтонській конференції 1921-1922 рр.

Всього на Вашингтонській конференції було підписано сім договорів. Один з них – «договір чотирьох» (США, Великобританія, Франція и Японія) означав обов'язок для сторін взаємно поважати права та території одна одної в Тихоокеанському регіоні, була встановлена політика «відкритих дверей» в Китаї.

В наступному договорі – «Трактат між США, Бельгією, Британією, Китаєм, Францією, Італією, Японією, Нідерландами та Португалією щодо принципів та політики що мають бути дотримані щодо Китаю від 6.02.1922р.» (договір дев'яти держав) країнами було надано гарантії суверенітету, незалежності та цілісності Китаю та вони зобов'язувались утримуватись від використання складної ситуації в Китаї для отримання особливих прав та привілеїв [34, с. 78-79]. Так, ст.1 зазначає: «Інші, окрім Китаю договірні сторони погоджуються: Поважати суверенітет, незалежність та адміністративну цілісність Китаю». Наступна стаття говорить про те, що необхідно надати Китаю повну можливість розвиватися та підтримувати у себе життєздатний уряд. За п. 3 держави домовляються використовувати свій вплив в цілях встановлення та підтримання принципу рівних можливостей для торгівлі та промисловості всіх націй на всій території Китаю, а п.4 рекомендує державам утримуватись від використання існуючої нині обстановки в Китаї в цілях отримання спеціальних прав та привілеїв що можуть нанести збитки правам підданих або громадян дружніх держав або

підтримання ворожої діяльності по відношенню до дружніх держав [34, с. 78]. Ст.2 закликає держави додержуватись принципів статті 1. Ст.3 наголошує на необхідності додержання принципів рівних можливостей в Китаї та відкритих дверей, як державами так і їх громадянами, а Ст.4 застерігає держави від надання підтримки своїм громадянам з метою створення сфер впливу в Китаї. Договір був підписаний вісьмома країнами, що мали інтерес в Китаї та ним самим.

Про дотримання принципу рівноправності країн тут мови не йде, адже за змістом договору Китай був об'єктом, а не суб'єктом міжнародних відносин. Принцип взаємної вигоди присутній в даному договорі, проте стосується він інших договірних держав, окрім Китаю, у відносинах між ними.

Особливістю розуміння *принципу взаємної вигоди* в західній правовій доктрині початку ХХ ст. та застосуванні його Європейськими державами та США було визнання його, проте лише у відносинах між «цивілізованими націями» до яких вони відносили далеко не всі держави.

Міжнародне право того періоду, на думку Ш.Фенвіка, було «правом західного світу», а його норми та принципи застосовувались лише у відносинах між «цивілізованими націями» [35, с. 481]. По відношенню до «нецивілізованих» народів, як зазначає Г.Е. Бувайлік імперіалістичні держави відмовлялись дотримуватись таких основних принципів міжнародного права, як повага державного суверенітету, рівноправ'я держав, невтручання у внутрішні справи, а застосовували інші, спеціально створені ними норми, що виправдовують насилля та експлуатацію [3, с. 15].

Це підтверджується і практикою Ліги Націй – у співтоваристві де існують колонії та підмандатні території не може вестись мова про реальну взаємну вигоду сторін у міжнародних економічних відносинах.

Зокрема, дослідник С.А. Войтович, досліджуючи принципи міжнародного економічного права зазначає, що принцип взаємовигідності

економічного співробітництва витікає з принципів суверенної рівності та співробітництва держав. Загальною передумовою взаємовигідного співробітництва є рівність держав як суверенних утворень [4, с. 78]. Єдність рівності та взаємної вигоди неодноразово підкреслювалась в літературі. Рівність розглядається як передумова досягнення взаємної вигоди, а взаємна вигода як конкретне вираження рівності [36, с. 105].

Заяви держав про рівноправні міжнародні відносини на Конференціях в рамках Ліги Націй носили переважно декларативний характер. В своєму статуті ця міжнародна організація проголосила справедливий режим торгівлі для всіх її членів, проте в реальності справедливість розумілась кожною стороною на свою користь, а вирішальним фактором залишалась сила.

Так, майже на кожній міжнародній конференції в рамках Ліги Націй були присутні територіальні питання та питання підмандатних територій. На Локарнській конференції піднімалися питання, що стосувались статусу колишніх німецьких колоній, які Німеччина вимагала повернути їй та які на той момент були вже підмандатними територіями Англії та Франції [37, с. 178-181]. Отже, мандатна система сама по собі, як і наявність колоній, на нашу думку, прямо протирічать принципу рівноправ'я народів та принципу взаємної вигоди.

Варто зазначити, що Радянська Росія виступала проти мандатної системи та підмандатних територій. Про це свідчить і радянський представник М.М. Літвінов в Лізі Націй: «Радянський уряд ставиться принципово негативно до системи колоній, до політики сфер впливу, до мандатів і до всього що має відношення до імперіалістичних цілей» [38].

На нашу думку, значну роль у виокремленні та становленні принципу взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах відіграла новоутворена Радянська держава, що задекларувала зазначений принцип у своїй зовнішній політиці та впроваджувала його у двосторонніх відносинах з іншими державами. Проте, для ефективного результату економічного

співробітництва заснованого на принципі взаємної вигоди, повинні бути спільні та скоординовані зусилля всіх учасників міжнародних відносин та визнання цього принципу за правило більшістю з них. Нехтування цим та іншими принципами економічного співробітництва призвело до світових економічних криз, що відбувались у період між двома світовими війнами. Вони продемонстрували усім учасникам міжнародного співробітництва глобальну економічну взаємозалежність держав та неможливість благополуччя окремої нації поряд з голодом та бідністю в іншій.

Продовж 1927 – 1933 років держави декілька разів робили спроби поліпшити економічну ситуацію в світі. Так, в 1927 році в рамках Ліги Націй була скликана Женевська економічна конференція для вирішення проблеми ринків. Проте, завершилась вона прийняттям рекомендаційного акту (резолуції), що фактично не вплинув на реальний стан речей. Він закликає держави: « ... по можливості зменшити перепони на шляху міжнародної торгівлі» [39].

На Гаазькій конференції 1929-1930 років було прийнято План Юнга, що мав зменшити репараційний тягар для Германії та її союзників в Європі та поліпшити їх економічний та фінансовий стан. Країни-переможниці переглянули систему, умови та суму коштів, що мали виплачувати країни в якості репарацій, проте очікуваний результат не було досягнуто через глибоку економічну кризу в переможених країнах та усьому світі [40, с. 32].

В 1930 році в Женеві відбулась Конференція про митне перемир'я. Як свідчить В.В. Фомін - практичні наслідки Женевської Конференції виявились незначними [41, с.20].

Влітку 1933 року на Міжнародній економічній конференції в Лондоні, що була скликана рішенням Ліги Націй була ще одна спроба врегулювання міжнародних економічних відносин. Конференція прийняла декілька рекомендаційних актів про відміну обмежень у торгівлі, зниженні митних

зборів та інші. Як зазначає В.В. Фомін: «Укладення угоди про тимчасове митне перемир'я було єдиним успіхом Конференції» [41, с.21].

Як зазначають дослідники, ті спроби, що робились державами для зменшення негативних впливів кризи 30-х років минулого століття не були успішними. Вся Європа зубожіла [24, с.126]. Основні вади, що це викликали, на нашу думку, були закладені у самій системі організації міжнародного співробітництва, основною з яких було нехтування принципом суверенної рівності держав та принципом взаємної вигоди. Посилення економічної та політичної криз в Європі і сприяли початку Другої Світової війни.

Після її завершення світове співтовариство усвідомило необхідність побудови міжнародних відносин, в тому числі і економічних на нових засадах. Назріла необхідність вироблення загальних принципів мирного, ефективного та справедливого співіснування націй в глобальному економічному просторі.

Виходячи з вищевикладеного можемо зробити наступні висновки: Ліга Націй стала післявоєнною ареною вирішення нагальних питань міжнародних відносин та відкрила новий етап їх розвитку. В своєму статуті ця міжнародна організація проголосила справедливий режим торгівлі для всіх її членів, проте в реальності він так і не був втілений. В подальшому значну роль на виокремлення та закріплення принципу взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах відіграла договірна практика Радянської держави, яка задекларувала зазначений принцип у своїй зовнішній політиці та впроваджувала його у двосторонніх відносинах з іншими державами. Таким чином, на початку 20 ст. можна говорити про входження принципу взаємної вигоди сторін в міжнародні публічно-правові відносини, однак вирішального розвитку, на нашу думку, він набув після прийняття статуту ООН, активізації процесу деколонізації та взаємодопомоги, адже в світі, де існують колонії не може йти мова про рівноправні міжнародні економічні відносини, засновані на принципі взаємної вигоди сторін.

1.2. Принцип взаємної вигоди в міжнародно-правовій доктрині

Доктринальне дослідження принципу взаємної вигоди тісно пов'язано з дослідженням всього комплексу принципів, що формують змістовно-праву основу міжнародного економічного права. З цього приводу слід, передовсім, зазначити, що єдиної думки щодо переліку принципів міжнародного економічного права поки що немає. Щодо окремих способів систематизації різних концепцій, то вони вже робилися у радянській літературі, деякі з них, датовані сімдесятьма роками ХХ століття, вже не відображають поточну ситуацію, а сучасних вітчизняних робіт, присвячених цій темі, на жаль, не має. Спробуємо розглянути та проаналізувати існуючі підходи до виокремлення спеціальних принципів міжнародного економічного права.

Однією з перших спроб класифікації принципів, які регулюють міжнародні економічні відносини, у вітчизняній науці є робота видатного українського вченого – В. М. Корецького «Нариси міжнародного господарського права», в якій він виділив такі основоположні принципи в цій сфері як рівність держав, свобода торгівлі, «відкритих» і «закритих» дверей, найбільшого сприяння, взаємності та ін. [10, с. 135].

Подальша класифікація принципів економічного права у вітчизняній юридичній науці проводилась вже у другій половині ХХ століття та була пов'язана з формуванням міжнародного економічного права, як самостійної галузі міжнародного права.

Г.Є. Бувайлик був одним з перших вітчизняних дослідників, хто запропонував досить докладний перелік принципів міжнародного економічного права, виходячи з того, що в розглянутій сфері застосовуються, як основні принципи міжнародного права, так і спеціальні принципи міжнародного економічного права, включаючи й принцип взаємної вигоди [3, с. 288-289]. До принципів міжнародного економічного права дослідник відносив: принцип мирного співіснування; принципи свободи вибору соціально-економічної системи і свободи вибору форми організації

зовнішньоекономічних зв'язків; принципи неприпустимості економічної дискримінації і невід'ємного суверенітету держав над їх природними ресурсами; принципи найбільшого сприяння, взаємної вигоди, розвитку торговельного, економічного і науково-технічного співробітництва, дотримання міжнародних зобов'язань та принцип забезпечення вільного доступу до моря країн, що географічно позбавлені такого доступу.

В свою чергу, Б. І. Кучер, систематизуючи принципи, що регулюють міжнародні економічні відносини, поділяє їх на три групи: до першої він відносить основні принципи міжнародного права, до другої – галузеві принципи МЕР, а до третьої – допоміжні принципи. Принцип взаємної вигоди сторін він відносить до другої групи принципів економічного співробітництва [30, с. 48]. Щодо даного принципу він також зазначає: «Принципи недискримінації та взаємної вигоди розповсюджують свою дію на різні міждержавні відносини і у цьому сенсі мають загальноправовий характер. Разом з тим, особлива необхідність ефективної реалізації даних принципів в міжнародних економічних відносинах, відображена в факті закріплення численними договорами та резолюціями міжнародних організацій про економічне співробітництво, обумовлює необхідність розгляду принципів економічної недискримінації та взаємної вигоди в якості галузевих принципів міжнародного економічного права... При цьому дотримання принципу взаємної вигоди орієнтує держави на оптимальний результат співробітництва – досягнення реальної взаємної вигоди для усіх учасників» [30, с. 49].

Поділу принципів міжнародного економічного права на загальнообов'язкові і договірні (конвенційні) дотримується і М.М. Богуславський. У першу групу він включає принцип розвитку міжнародних економічних і науково-технічних відносин між державами, принцип свободи вибору форм організації зовнішньоекономічних зв'язків, принцип економічної недискримінації, принцип невід'ємного суверенітету

держав над природними ресурсами і економічною діяльністю, принцип регулювання і контролю над діяльністю транснаціональних корпорацій. У другу групу входить принцип найбільшого сприяння і принцип національного режиму. Вчений також визнає основоположне значення основних принципів міжнародного права для міжнародного економічного порядку, досить оригінально відносячи до останніх і принцип взаємної вигоди [2, с. 95-118]. Богуславский М.М., зокрема, зазначає: «Відносини між державами мають бути не лише рівноправними, але й взаємовигідними, тобто відповідати поняттю рівності з фактичної сторони» [2, с. 101].

З ним фактично погоджується професор Г.І. Тункин, який також виділяє серед основних міжнародно-правових принципів принцип рівності і взаємної вигоди. В контексті міжнародного економічного права у своїх більш пізніх роботах він підкреслював, що однією з цілей такого права є сприяння міжнародно-правовими засобами перебудові МЄВ на засадах поваги державного суверенітету, рівноправ'я та взаємної вигоди [42, с. 30].

Дослідники Бліщенко І.П. та Дорія Ж. розглядають принцип взаємної вигоди держав як складову поняття економічного суверенітету держав. Вони зазначають, що даний принцип покликаний встановити стабільні та рівноправні економічні відносини між державами, він виступає ключовим елементом забезпечення поваги економічного суверенітету держав [29, с. 88].

Також, існують і інші погляди вчених щодо місця принципу взаємної вигоди серед інших принципів міжнародного права. Так, російський вчений А.Я. Капустін не виокремлює принцип взаємної вигоди в окремий галузевий принцип міжнародного економічного права, а включає його до складу принципу «соціальної справедливості», що означає розвиток міжнародного економічного співробітництва на основі рівності і взаємної вигоди з наданням певних пільг для країн, що розвиваються [43, с. 298-301].

Дослідник Д.К. Лабін поряд з принципом рівності і взаємної вигоди виділяє принцип розвитку взаємовигідного співробітництва в галузі торгівлі,

економіки, науки і техніки, а також принципи невід'ємного суверенітету держав над їхніми багатствами і природними ресурсами, свободи вибору форм організації зовнішньоекономічних зв'язків, недискримінації. Згадує вчений і про спеціальні режими: найбільшого сприяння, національний та преференційний [44, с. 17-18]. У цій концепції принцип взаємної вигоди, досить традиційно, розглядається разом з принципом рівності, який є логічним продовженням і уточненням принципу взаємної вигоди, разом з ним виступаючи основою взаємовигідного співробітництва в різних сферах міжнародного економічного права.

Російські вчені Ю.М. Колосов і В.І. Кузнецов в системі принципів міжнародного економічного права виокремлюють принцип недискримінації і принципи взаємної вигоди, а також принципи (режими) найбільшого сприяння і режими «національний» та «преференційний». Зазначені вченими режими мають конвенційний характер, тобто виступають лише формою договірної конкретизації (т.зв. клаузули) цих принципів [45, с. 457-458]. На нашу думку, не можна ставити знак рівності між правовідносинами, що виникають внаслідок договірної конкретизації принципу, і самим принципом, оскільки клаузул може бути безліч, але принцип завжди залишається формулою, яка однозначно відображає сутність правовідносин.

Професор В.М. Шумілов, застосовує поняття «принципи-стандарти» (принцип найбільшого сприяння, принцип недискримінації і т.д.) [25, с. 166-167], відділяючи їх від спеціальних принципів міжнародного економічного права, до яких він відносить, зокрема, принципи: економічного співробітництва, суверенітету держав над своєю економічною діяльністю і природними ресурсами, взаємної вигоди, зазначаючи, що даний перелік не є вичерпним. Вчений також висловлює слушну думку системного характеру: він зауважує, що наукова доктрина традиційно включає в перелік основних принципів МП лише принципи, які, переважно, відносяться до регулювання міжнародної військово-політичної, гуманітарної, соціальної сфер, і майже не

включає принципів, які є настільки ж фундаментальними для міжнародної економічної системи (взаємна вигода, надання преференцій країнам, що розвиваються з боку розвинених та ін.). Фактично такі принципи є частинами основних принципів МП, але в той же час їх також можна вважати основними - особливо для співпраці в міжнародній економічній сфері. Таким чином, В.М. Шумілов поряд з М.М Богуславський, С.А. Войтовичем, Г.І. Тункіним та І.С. Шабаном вказав на можливість віднесення принципу взаємної вигоди до основних принципів МП [25, с. 141].

Однією з найбільш повних класифікацій спеціальних принципів міжнародного економічного права є, на нашу думку, класифікація, запропонована С. А. Войтовичем. Вчений відзначив різний вплив принципів міжнародного права на МЄВ та їх різне значення для регулювання таких відносин, що не тільки підтверджує тезу про наявність економічної складової в основних принципах МП, але і про неоднакове значення таких принципів для регулювання МЄВ. Принцип взаємної вигоди в системі С. А. Войтовича присутній як «принцип взаємовигідності економічного співробітництва». Цим формулюванням С.А. Войтович, як і Л.А. Комарова, показує нерозривний взаємозв'язок між економічним співробітництвом та взаємною вигодою. В своїх більш пізніх роботах С.А. Войтович відносить принцип взаємної вигоди до «основоположних принципів міжнародного права» [46, с. 18].

С.А. Войтович розділив принципи міжнародного економічного права на дві групи: принципи міжнародного права, що безпосередньо впливають на міждержавні економічні відносини (мирного співіснування, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, незастосування сили, рівноправності і самовизначення народів та ін.), і принципи, що опосередковано впливають на такі відносини (територіальної цілісності, непорушності кордонів, поваги прав людини та основних свобод та ін.). Останні, як бачимо, є принципами Статуту ООН і основними принципами

міжнародного права. Спеціальні ж принципи міжнародного економічного права С.А. Войтович класифікував, ще більш детально, на чотири групи: принципи реалізації державного суверенітету в сфері зовнішньоекономічних зв'язків (принцип невід'ємного суверенітету державами над природними ресурсами, багатствами та економічною діяльністю, принцип свободи вибору форм організації зовнішньоекономічних зв'язків); принципи економічного співробітництва (принцип розвитку економічного співробітництва, принцип взаємовигідності економічного співробітництва, принцип економічної недискримінації); допоміжні принципи міжнародно-правового регулювання міждержавних економічних відносин (принцип відокремлення міжнародної відповідальності держав і відповідальності юридичних та фізичних осіб операторів МЕВ; принцип свободи доступу до моря для держав, які не мають виходу до моря та ін.); до четвертої групи від відносин договірні принципи найбільшого сприяння і надання національного режиму. Автор звернув увагу не тільки на факт розширення числа спеціальних принципів міжнародного економічного права, але і на надання їм, через договірний процес, обов'язкової сили, що сприяє формуванню міжнародного економічного права як кодифікованої галузі міжнародного права.

С.А. Войтович відносить принцип взаємної вигоди до спеціальних принципів правового регулювання міжнародних економічних відносин, а саме до принципів економічного співробітництва. Він зазначає що принцип взаємовигідності економічного співробітництва витікає з принципів суверенної рівності та співробітництва держав. Загальною передумовою взаємовигідного співробітництва є рівність держав як суверенних утворень [46, с. 79]. Єдність рівності та взаємної вигоди неодноразово підкреслювалась в літературі. Рівність розглядається як передумова досягнення взаємної вигоди, а взаємна вигода як конкретне вираження рівності [46, с. 105]. Принцип взаємної вигоди не обмежується потребою формально-юридичної рівності держав, він вимагає фактичного взаємного

врахування їх інтересів. Взаємна вигода має місце лише тоді коли відносини між державами є не тільки рівноправними з юридичної точки зору але й взаємовигідними тобто відповідають поняттю рівності з фактичного боку [47, с 107]. Така якість принципу взаємної вигоди визначає особливу необхідність його затвердження в міжнародних економічних відносинах пов'язаних з виробництвом матеріальних благ та їх обміном на основі міжнародного поділу праці.

Проте, принцип взаємної вигоди не можна розглядати лише в одній площині. Так Г. М. Вельямінов зазначає, що взаємне надання рівних прав на ведення підприємницької діяльність на своїх територіях розвинутою капіталістичною державою та країною, що розвивається, реально надає більше можливостей бізнесменами промислово-розвинутої держави. З цієї точки зору принцип взаємної вигоди вимагає багатосторонньої характеристики на різних рівнях співробітництва, щоб в повній мірі оцінити всі наслідки співробітництва між державами [47, с. 73].

Ми погоджуємось з поглядами С.А. Войтовича та Г.М.Вельямінова на роль і місце принципу взаємної вигоди в міжнародному праві. Актуальним визначенням, що, на нашу думку, відповідає змісту принципу взаємної вигоди є наступне: принцип взаємної вигоди – є основою міжнародного економічного співробітництва та полягає у взаємному праві держав на отримання справедливих вигод від співробітництва.

Погоджуючись з В.М. Сирих, який зазначає, що еквівалентність є формою вираження справедливості в праві та є необхідною ознакою обміну в сучасних правових відносинах [48, с. 357], визначаємо в якості основних критеріїв взаємної вигоди - еквівалентність обміну і задоволеність сторін результатами співробітництва. Варто зазначити, що справедливість вигод визначається кожною державою для себе самостійно. Еквівалентність означає рівноцінність матеріальних чи духовних благ, що отримує кожен учасник правовідносин. Оскільки кожен учасник правовідносин отримує

лише стільки і такою мірою, оскільки і якою мірою він відтворив, здійснив на благо іншого, то для оцінки правової природи відносин достатньо встановити еквівалентність благ того, що один учасник отримав від іншого [48, с. 367]. Отже, в подальшому дослідженні ми будемо спиратись на цю тезу, досліджуючи вигідність співпраці для одного учасника і на цій основі зробимо висновки про дотримання принципу взаємної вигоди.

Повертаючись до доктринальних поглядів на принцип взаємної вигоди, варто також зазначити, що в сучасній правовій літературі зустрічаються думки фахівців, які взагалі не включають принцип *взаємної вигоди* до складу ні основних, ні спеціальних принципів міжнародного економічного права. Наприклад, С.В. Черніченко та А.А. Ковальов до останніх відносять лише: принцип економічної недискримінації, принцип заборони протиправного економічного примусу, принцип свободи вибору форм організації зовнішньоекономічних зв'язків, принцип суверенітету держав над їх природними ресурсами і економічною діяльністю, принцип взаємності, принцип найбільшого сприяння, а також принципи надання національного та преференційного режиму [49, с. 478].

При цьому серед названих принципів ми бачимо принцип взаємності, увагу на який також звернули, ще В.М. Корецький, а пізніше Б.М. Ашавський, Є.Т. Усенко та інші дослідники. Можна припустити, що дані автори зосередивши увагу на взаємності як формальній умові міжнародного співробітництва, залишали критерій взаємної вигоди для сфери реалізації конкретних умов співробітництва за межами формальностей, виходячи з того, що не всяка взаємність автоматично має наслідком взаємну вигоду [45, с. 479-480].

Варто зазначити, що деякий час тому далеко не всі вчені визнавали існування принципу взаємної вигоди сторін, проте з часом юристи все більше звертають на нього увагу. При цьому, те ж саме стосується визнання

принципу взаємної вигоди самими державами, оскільки наукова доктрина завжди відображає існуючу практику.

Аналізуючи зарубіжну доктрину міжнародного права, передовсім, хотілось би приділити увагу східній міжнародно-правовій науці. Так, в складному процесі налагодження відносини між двома великими «незахідними» державами – Індією й Китаєм, була сформульована відома система принципів «Панча шила», виведена з буддійської правової традиції. Її викладення пов'язано з Угодою між Китайською Народною Республікою та Республікою Індія про торгівлю і зв'язки між Тибетським районом Китаю та Індією від 24 квітня 1954р. Це п'ять принципів мирного співіснування великих держав. Відповідно до преамбули угоди: «Центральний Народний Уряд Китайської Народної Республіки і Уряд Республіки Індія, прагнучи до розвитку торгівлі та культурного обміну між Тибетським районом Китаю та Індією, ... вирішили укласти цю Угоду, що ґрунтується на наступних принципах: 1) взаємна повага територіальної цілісності і суверенітету; 2) взаємний ненапад; 3) невтручання у внутрішні справи один одного; 4) рівність та взаємна вигода; 5) мирне співіснування» [50, с. 157-158]. Зазначені п'ять принципів фактично є узагальненням принципів сучасного міжнародного права, що отримали закріплення в Статуті ООН, в Декларації про принципи міжнародного права та в інших міжнародних правових актах.

Принцип рівності у формулі «п'ять принципів мирного співіснування» доповнений вимогою *взаємної вигоди*. «Оскільки в міжнародних відносинах існує фактична нерівність, взаємна вигода, що входить до змісту принципу суверенної рівності держав, має особливе значення. Принцип рівності і взаємної вигоди не тільки став основою політичних відносин між державами, але і в економічному співробітництві та економічних зв'язках між державами він займає важливе місце. Без взаємної вигоди у міжнародних економічних відносинах не буде і справжньої політичної рівності держав в міжнародних відносинах». Більш того формула п'яти принципів мирного співіснування

знайшла відображення в Конституції КНР 1982 року, що надало цим принципам статус конституційних.

Варто зауважити, що зародження формули «Панча шила» припадає ще на 50-ті роки ХХ століття, тобто до появи низки багатосторонніх джерел досліджуваного принципу, це дає підстави стверджувати, що Індія і Китай поряд з Радянським Союзом були одними з держав-основоположниць принципу *взаємної вигоди*. Зокрема, китайські вчені-правознавці вважають, що всі питання міжнародних відносин повинні регулюватися формулою «Панча шила». Не є винятком і економічне співробітництво держав. Саме в цій сфері визнається особлива роль принципу взаємної вигоди, що є, на їх думку, невід'ємною частиною принципу суверенної рівності держав. Ми повністю погоджуємось з цією точкою зору.

Щодо західної доктрини МП, варто відзначити, що зарубіжна міжнародно-правова наука тривалий час не приділяла особливої уваги принципам міжнародного права взагалі, і принципам міжнародного економічного права, зокрема. Деякі вчені у своїх роботах взагалі уникають дослідження цієї теми або недостатньо повно висвітлюють її. Наприклад, у монографії Я. Броунлі «Principles of Public International Law» [51, с. 19], яка дослівно перекладається як «Принципи міжнародного публічного права», тема самих принципів міжнародного права зачіпається лише опосередковано. Під «принципами міжнародного права» розуміються «основи, постулати міжнародного права», а не принципи міжнародного права в розумінні вітчизняної науки. Це пов'язано з тим, що в західній доктрині тривалий час панувала концепція «загального міжнародного права», сформована в період, коли міжнародні відносини ще досить фрагментарно були врегульовані міждержавними домовленостями, а принципи як спільна основа співробітництва держав не мали загально визначеної систематизації. Загальне або «звичне» міжнародне право традиційно спиралося на звичай в найширшому його розумінні. В сучасній західній доктрині способи

утворення норм, тобто джерела міжнародного права, поділяються на договірні й недоговірні, а останні – на «довільні» і «стихійні». Останні, як джерела, що формуються «стихійною» практикою самих міжнародних відносин, включають справедливість, звичаї і загальні принципи права, не мають між собою достатньо чітких критеріїв розмежування. Фактично лише з прийняттям Статуту ООН, міжнародна доктрина отримала перелік принципів, спеціально спрямованих на регулювання міждержавних відносин.

При цьому принцип чи критерій взаємної вигоди в західній доктрині міжнародного економічного права, безумовно, отримав належне місце. Як зазначають Д. Карро і П. Жюйяр, сучасний міжнародний економічний порядок будується на трьох основних принципах: «свободи торгівлі і платежів»; «рівноправності» і «взаємності вигод» [7, с. 33-35].

Німецький учений Г. Шварценбергер в одній зі своїх робіт, що присвячені міжнародному економічному праву, торкнувся теми її функціональних принципів, або так званих «стандартів», через які визначалися предмет і зміст цієї галузі. Такі стандарти походили від відносин, що були врегульовані міжнародним економічним правом, відокремлюючись від імперативних або диспозитивних норм міжнародного права, наприклад, принципів свободи торгівлі чи свободи домовленостей, і перетворювалися на своєрідні зразки. До таких стандартів Г. Шварценбергер відносив принципи взаємності, національного режиму, найбільшого сприяння, «відкритих дверей», надання преференцій, справедливого поводження і мінімального стандарту для іноземних громадян при неможливості встановлення національного режиму через відсутність у внутрішньодержавному праві відповідних норм [52, с. 47-53]. Як коментує цього автора Т.Є. Бувайлик, німецький вчений виходить, передусім, з необхідності закріплення сформованого міжнародного економічного порядку, відзначаючи, що основною метою його робіт є захист інтересів та отриманих прав імперіалістичних держав і їх монополій в рамках існуючого

міжнародного економічного порядку, що характеризується як основний базис системи міжнародних відносин[3, с. 236].

К. Хайлброннер відзначає, що в міжнародному праві необхідно брати до уваги лише такі тенденції, правові наслідки яких можуть мати істотне значення для прав і обов'язків приватних осіб, приватного капіталу в господарському обороті [53, с.203]. По суті, цей німецький вчений також виступає за захист інтересів і набутих прав західних держав. При цьому він не проводить розмежування між публічно-правовою та приватноправовою сферою, оскільки в його концепції поряд з державами мова йде про фізичних осіб та приватні установи.

На думку голландського вченого П. Верлорена ван Темаата розвиток міжнародного економічного права базується на трьох фундаментальних правових принципах: свободи індивідуумів, свободи народів та рівності [54, с.515]. Як ми бачимо і в цій концепції відсутня межа між публічним та приватним правом.

Сербський вчений М. Буладжіч в процесі дослідження Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку і Хартії економічних прав і обов'язків держав 1974 р., виводить ряд принципів економічного співробітництва. Це принцип встановлення справедливих цін на сировину; принцип встановлення преференцій для країн, що розвиваються; принцип свободи можливостей будь-якої держави вступати в економічні зв'язки; принцип недискримінації; принцип співробітництва, заснованого на справедливій винагороді; принцип найбільшого сприяння. При цьому співпраця, на думку вченого, одночасно є обов'язком будь-якої держави [55, с.684-688].

Як видно, ряд цих принципів подібні до спеціальних принципів міжнародного економічного права, що зустрічаються в названих роботах радянських та пострадянських юристів-міжнародників. При цьому, хоча М. Буладжіч окремо не говорить про принцип *взаємної вигоди*, згаданий ним

принцип співробітництва, заснованого на справедливій винагороді, за своїм значенням практично і є досліджуваним нами принципом.

Французький вчений М. Віраллі досліджуючи Хартію економічних прав і обов'язків держав 1974 виділяє два основних принципи економічного співробітництва: суверенітет та рівність і компенсаційна нерівність. У свою чергу, кожен з них ґрунтується на фундаментальних принципах міжнародного права. Так, перший принцип зв'язаний з принципом мирного співіснування, територіальної цілісності та політичної незалежності держав, невтручання, заборони політики гегемонії та сфер впливу, взаємної і справедливої вигоди. Другий принцип має в основі принципи сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, міжнародної соціальної справедливості, поваги прав людини, вільного доступу до моря для країн, що не мають до нього виходу [56, с. 480-490]. При цьому, як підкреслює М. Віраллі, деякі принципи, наприклад, заборони політики гегемонії та сфер впливу, хоча не є безумовно зв'язаним з поняттям суверенної рівності, проте можуть вважатися його логічним продовженням. Французький вчений окремо виділяв принцип взаємності, що він включив до принципу суверенітету. З цього видно, що перелік принципів М. Віраллі є схожим до переліків принципів міжнародного економічного права радянських науковців. Таким чином М. Буладжіч та М. Віраллі вказали на існування принципу взаємної вигоди, і розглядають його як складову принципу співробітництва і суверенної рівності держав, з чим ми погоджуємося.

Зрозуміло, що не всі вчені визнають дію принципу взаємної вигоди сторін в реаліях міждержавних відносин. В зв'язку з цим, слід зупинитися на доктринальному підході до понять «принципи міжнародного економічного права» – з одного боку і «режими» – з іншого. Ототожнення в роботах деяких авторів цих понять є, на нашу думку, не зовсім коректним. Принцип не можна ототожнювати з режимом, оскільки перший є загальновизнаною нормою найбільш загального характеру, тоді як той чи інший режим являє

собою певний комплекс правовідносин визначених для певних умов і на певний період, на основі волевиявлення однієї, двох чи кількох держав. Загалом поняття «режим», пов'язаний з правовими особливостями реалізації тією чи іншою державою певних напрямків зовнішньоекономічних відносин є, передовсім, наслідком її волевиявлення, закріпленим як в національному законодавстві, так і на рівні міждержавних домовленостей. В останньому випадку в практиці багатостороннього договірному процесу утвердився також термін «клаузула», тобто заява держави про її готовність встановити той чи інших режим в національному регулюванні зовнішньоекономічних відносин. Ця практика, передовсім, склалася в процесі лібералізації торгівлі в рамках динаміки поступок, що здійснювали держави-члени ГАТТ-47. Реалізуючи загальні домовленості раундів і виходячи зі своїх економічних можливостей, вони в односторонньому порядку заявляли про свою готовність ввести чергові знижки імпорту тарифів чи інші послаблення бар'єрів в торгівлі. Такі заяви в доктрині кваліфікуються як «необумовлена клаузула про найбільш сприятливу націю» [7, с. 43-45].

Варто зазначити, що принцип взаємної вигоди більш детально досліджувався у вітчизняній доктрині міжнародного права. Це пояснюється тим, що саме попередниця нашої держави - СРСР відіграла активну роль у популяризації та універсалізації принципу взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах, застосовуючи його у своїй практиці. А так як доктрина завжди характеризує існуючу практику, то і дослідження цього принципу в СРСР набуло ширшого характеру.

Але великою прогалиною в дослідженні даного принципу є відсутність методів та способів оцінки практичного застосування принципу взаємної вигоди.

На сьогоднішній день не має універсальних засобів визначення вигідності міжнародних договорів для держави, адже всі отримані вигоди проявляються на різних рівнях, у різних сферах та площинах, а їх визначення

є комплексним завданням. Однією з можливостей здійснення оцінки ймовірних вигод для конкретної держави від конкретного договору є факторний аналіз, що здійснює виявлення взаємозв'язку між договором та наслідками, які він породив. Але такий метод занадто об'ємний, трудоємним і його неможливо помістити в рамки однієї дисертаційної роботи.

В теорії та практиці права іноді застосовуються методи, що намагаються визначити ефективність певного договору, наприклад, теорія ефективності Паретто або теорема Коуза, але варто зазначити, що ефективність не дорівнює вигода. Ефективність ширше поняття за вигідність та оцінюється співвідношенням результату та затрат, в той час як вигідність означає чисту користь, сенс, прибуток та виражається, як правило, в абсолютних грошових одиницях.

Ефективність договорів на мікроекономічному та макроекономічному рівнях частково описує напрям дослідження «право та економіка». Спираючись на нього вітчизняний дослідник міжнародного права Д. Скринька переносить його постулати на мегарівень міждержавних відносин та зазначає, що держави в міжнародних відносинах є раціональними максимізаторами власних вигод та завжди віддають перевагу власним інтересам, а не інтересам інших держав [57, с. 122]. Це означає, що вони схильні ігнорувати вигоди іншої сторони, а тому контроль за дотриманням принципу взаємної вигоди по відношенню до себе мають здійснювати самі держави.

Адаптуючи теорему Коуза до міжнародних відносин дослідник зазначає, що міжнародний договір може допомогти вирішити проблему екстерналій (зовнішніх ефектів при наявності яких, ринкова рівновага перестає бути ефективною) лише у випадку, якщо вигоди від такого вирішення переважають відповідні трансакційні витрати [57, с. 126]. Самі ж трансакційні витрати, на його думку, великою мірою залежать від складності зобов'язань, що передбачені договором. Зобов'язання є різними – одні

простіші як у двосторонніх договорах з конкретних питань, інші складніші, як у багатосторонніх договорах в рамках міжнародних організацій, наприклад СОТ або договорів з умовами, як договори з МВФ. Трансакційні витрати зростають при збільшенні числа учасників договору, при зростанні можливих варіантів поведінки передбачених договором, при збільшенні числа представників держави наділених відповідними повноваженнями.

Але вигода пов'язана з ефективністю лише опосередковано і аналіз вигідності певних договорів не може бути замінений аналізом їх ефективності.

Підсумовуючи вищесказане, можна відзначити, що, незважаючи на відносно обмежене висвітлення теми принципів міжнародного права / міжнародного економічного права в роботах західних вчених-міжнародників, принцип взаємної вигоди, тим не менш, згадується в деяких працях. Більш того, наголошується тісний взаємозв'язок принципу взаємної вигоди та принципів суверенної рівності і співробітництва держав, про що зазначають юристи-міжнародники. При цьому погляди вітчизняної та зарубіжної доктрини на принципи міжнародного права/міжнародного економічного права є подібними. Формула «п'ять принципів мирного співіснування», що була закріплена в Конституції КНР, є узагальненням основних принципів МП, і містить серед інших принцип взаємної вигоди, як невід'ємну складову принципу рівності держав.

Отже, попри, економічну нерівність в сучасних міжнародних економічних відносинах, розвиток міжнародного економічного права спрямований на те, щоб у міжнародному співробітництві реалізовувався принцип взаємної вигоди, якщо не в короткостроковому періоді, то хоча б у перспективі. На сьогодні, абсолютна більшість юристів-міжнародників розглядають його як самостійний загальнообов'язковий галузевий принцип міжнародного економічного права з чим ми погоджуємось. Те ж саме стосується визнання принципу взаємної вигоди самими державами, що

особливо стало помітно з активізацією міжнародного співробітництва на початку XXI століття. Зокрема «Декларація тисячоліття», прийнята резолюцією ГА ООН 8 вересня 2000 р., відображає спільну волю глав урядів всіх держав солідарно і спільними зусиллями формувати такий міжнародний правопорядок, в якому б кожна людина і кожна країна була захищена від голоду, злиднів, насильства і несправедливості [58]. Дотримання принципу взаємної вигоди держави вбачають запорукою та гарантією цього, на чому наголошують. Проаналізувавши погляди вчених на суть та значення *принципу взаємної вигоди* ми можемо визначити його як - основу міжнародного економічного співробітництва, що полягає у взаємному праві держав на отримання справедливих вигод від співробітництва, де справедливість визначається еквівалентністю обміну та задоволеністю сторін результатами співробітництва.

1.3. Принцип взаємної вигоди і основні принципи міжнародного права

В сучасному міжнародному правопорядку спеціальні галузеві принципи, включаючи й принцип взаємної вигоди, діють відповідно до цілей і принципів Статуту ООН. Як зазначає І. І. Лукашук: «При надзвичайно високому рівні нормативної узагальненості принципів, зміст кожного з них уточнюється шляхом зіставлення з іншими принципами. В результаті вони можуть виконувати свої функції тільки в єдиному комплексі» [59, с.66].

Отже, для з'ясування суті та місця принципу взаємної вигоди в системі міжнародного права варто зупинитись на його співвідношенні з основними принципами міжнародного права.

Як відомо, у процесі формування міжнародного права, принципи виконували роль фундаментальних положень, на основі яких утворювалися конкретні норми договірної чи звичаєвого характеру.

Фактично, до прийняття Статуту ООН якщо «загальне» міжнародне право і мало певну системну єдність, то цю єдність забезпечували саме такі фундаментальні принципи серед яких і принцип взаємної вигоди. На думку І.І. Лукашука фундаментальні принципи виражали і охороняли комплекс загальнолюдських цінностей, зокрема таких як мир, співробітництво і права людини, формуючи ідейну основу функціонування й розвитку міжнародного права [60, с.123].

З прийняттям Статуту ООН міжнародне право отримало системну єдність на основі загальноновизнаних кодифікованих фундаментальних положень. Технічно цю єдність забезпечує ст. 103 Статуту, що надає зобов'язанням держав-членів ООН за Статутом пріоритет перед їх зобов'язаннями за будь-якими іншими договорами: це «захищає» міжнародне право від норм, які суперечать нормам Статуту. Змістовну єдність міжнародного права забезпечили цілі і принципи Статуту ООН, визначені в його статтях 1 і 2. Відтепер протиправні дії держав, які до прийняття Статуту

ООН кваліфікувалися як такі, що суперечать досить невизначеним «принципам загального права», кваліфікуються як такі, що суперечать цілям і принципам Статуту ООН – кодифікованим, розтлумаченим в доктрині і усвідомленим всім міжнародним співтовариством.

В контексті цього загального процесу універсалізації міжнародного правопорядку, прийняття Статуту ООН і Статуту МС ООН, як його невід’ємної складової, забезпечило міжнародне право змістовною опорою одразу на дві системи принципів, на які містяться офіційно кодифіковані посилання в цих джерелах вищої юридичної сили. Перша система – «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» – пропонуються в ст. 38 Статуту МС ООН – як джерело, до якого судді МС ООН можуть звертатися для винесення своїх рішень, якщо звернення до конкретних договорів і звичаїв міжнародного права не можливо – ця система принципів розглядається як джерело узагальненої багатовіковим досвідом правової культури. Друга система принципів, кодифікованих у ст. 2 і, частково, в ст. 1 Статуту ООН стала новим кроком в розвитку міжнародного права, будучи спеціально призначеною для регулювання відносин між членами Організації Об’єднаних Націй, а в перспективі, відповідно до п. 6 ст. 2 Статуту, – для регулювання відносин між всіма державами. Наступні два акти – «Декларація принципів» 1970 р. і Заключний (Гельсінський) акт НБСЄ 1975 р., як відомо, сформували систему десяти основних принципів міжнародного права в їх сучасному вигляді.

Як зазначає І.І. Лукашук, основні принципи міжнародного права – це «система норм особливого роду», наділені вищою юридичною силою в якості міжнародно-правових норм *jus cogens*. Однак їхній статус в доктрині до цих пір піддається сумніву. Наприклад, англо-американський підхід до розуміння “*jus cogens*” відносить до цієї категорії лише заборону рабства, геноциду й тортур. Невизнання імперативного характеру всіх десяти основних принципів міжнародного права знаходить прихильників і серед

вітчизняних юристів-міжнародників. Загалом всі погляди на основні принципи міжнародного права можна звести до трьох наступних: 1) визнання за всіма десятима основними принципами міжнародного права статусу норм *jus cogens*; 2) надання імперативного характеру не основним принципам міжнародного права, а принципам Статуту ООН, вперше визначеним як «основні принципи міжнародного права» в Декларації принципів 1970 р.; 3) довільне розуміння обсягу основних принципів міжнародного права, без надання їм статусу імперативних норм в такій якості (що не виключає визнання імперативного характеру окремих з них на основі як Статуту ООН, так і інших міжнародних договорів, що мають обов'язковий характер практично для всіх держав світу). Причиною таких розбіжностей, перш за все, є відсутність офіційно кодифікованого (тобто узгодженого на договірній основі) переліку всіх десяти основних принципів МП, де б чітко було визначено їхній імперативний статус. Те, що акти, присвячені розробці системи основних принципів, не мають положень про надання їм статусу *jus cogens*, дає підстави піддавати сумніву їх імперативну природу. Але кожен автор, формуючи власну думку про правову природу основних принципів міжнародного права, перш за все повинен звертатися до Статуту ООН та інших джерел, присвячених розкриттю юридичної природи й кодифікації принципів Статуту, згодом визначених як «основні принципи міжнародного права». Виходячи з духу Статуту, й відповідно до тлумачення «букви» двох наступних міжнародних актів, що сформували систему основних принципів МП, можна стверджувати пріоритетність зобов'язань, що випливають зі Статуту ООН – в тому числі й з принципів Статуту – над усіма іншими зобов'язаннями, в межах позитивного міжнародного права, відповідно ст.103 Статуту.

Основні принципи МП виконують декілька системних функцій: 1) вони є засобом універсального регулювання, через який здійснюється зв'язок системи міжнародно-правового регулювання окремих галузей міжнародного

права із загальною системою міжнародно-правового регулювання; 2) вони сприяють формуванню окремих галузей міжнародного права, являючи собою основу для створення і функціонування їх спеціальних принципів і норм; 3) вони забезпечують стабільність і внутрішню узгодженість міжнародно-правового регулювання різних сфер міжнародних відносин .

Хоча основні принципи МП здійснюють лише загальне регулювання відносин, з їх складу та змісту виокремлюються відповідні галузеві принципи міжнародного економічного права. Галузеві принципи, зазвичай, є конкретизованими формами основних принципів МП, які уточнюють їх зміст щодо тієї чи іншої галузі міжнародного права. Ці принципи регулюють певну сферу міжнародних відносин та відображають їх специфіку. Таку ж роль основні принципи МП відіграють і в сфері МЄВ, в якій отримав особливий розвиток принцип взаємної вигоди.

Кожен з основних принципів міжнародного права має економічну складову та відіграє певну роль в регулюванні міжнародних економічних відносин. Проте, різні принципи міжнародного права відіграють неоднакову роль у сфері МЄВ. Так Г.М. Вельямінов, зазначає, що не всі з основних принципів міжнародного права однаковою мірою можуть застосовуватись до міжнародного економічного права: в якості першорядних для забезпечення міжнародного економічного співробітництва можна розглядати такі з них, як суверенна рівність і повага прав, властивих суверенітету; незастосування сили чи погрози силою і, особливо, принцип співробітництва між державами [61, с. 101]. К. А. Бекяшев вказує на найважливіше значення в економічній сфері принципів суверенної рівності, незастосування сили та невтручання у внутрішні справи, співробітництва і сумлінного виконання міжнародних зобов'язань [62, с. 420-421]. А.А. Ковальов і С.В. Черніченко вважають, що до основних принципів міжнародного права, що мають вирішальне значення для міжнародних економічних відносин, можна віднести принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, принцип співробітництва, принцип

незастосування сили чи погрози силою, принцип невтручання у внутрішні справи держав і принцип поваги прав людини та основних свобод [49, с. 54]. Отже, деякі основні принципи МП відіграють в сфері МЄВ більшу роль, ніж інші.

На наш погляд до таких принципів, що мають особливе значення для міжнародних економічних відносин варто віднести: *принцип суверенної рівності держав, принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, принцип невтручання держав у внутрішні справи одна одної, принцип незастосування сили чи погрози силою, і принцип співробітництва держав.*

Цей перелік є вужчим ніж у вищезгаданих авторів, що пояснюється більш прискіпливим аналізом основних принципів міжнародного права на предмет їх значення для міжнародних економічних відносин та зв'язку з принципом взаємної вигоди держав. Розглянемо кожне співвідношення більш детально.

1) Принцип взаємної вигоди та принцип суверенної рівності держав.

Принцип суверенної рівності означає, що всі держави юридично рівні і незалежні одна від одної. Вони наділені однаковими правами і несуть рівні обов'язки у відповідності до міжнародного права. Суверенітет виключає обмеження або підпорядкування однієї державної влади будь-якій іншій державній владі. Суверенітет однієї держави перестає діяти там, де починає діяти суверенітет іншої держави. Ніяка інша влада юридично не може перешкодити здійсненню державної влади суверенної держави [63, с. 17].

Принцип суверенної рівності держав знайшов закріплення в Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. (далі - Декларація принципів 1970 р.), Заключному акті НБСЄ, Декларації, Хартії та численних міжнародних договорах.

Серед елементів цього принципу, що відносяться безпосередньо до регулювання МЄВ, зокрема, можна виділити: право держав вільно вибирати і

розвивати свої економічні зв'язки (що включає можливість укладення міжнародних договорів та участі в міжнародних організаціях) та свою економічну систему; обов'язок держав поважати правосуб'єктність інших держав, що виражається, серед іншого, у забороні економічної дискримінації; обов'язок повністю і сумлінно виконувати свої зобов'язання в МЄВ.

Однак крім юридичної рівноправності, економічні відносини між державами повинні відповідати поняттю рівності і з фактичної сторони, тобто бути взаємовигідними. Єдність рівності і взаємної вигоди не раз підкреслювалося в міжнародно-правовій літературі [61, с. 105].

Рівність розглядається як передумова досягнення взаємної вигоди, а взаємна вигода - як конкретне вираження рівності [42, с. 140]. Щоб точніше визначити зміст принципу взаємної вигоди, через призму принципу суверенної рівності, необхідно встановити, що являє собою поняття рівність одержуваних вигод. Чи може воно бути прирівняне до обсягу вигод матеріального характеру або мова йде про щось інше? Ми вважаємо, що зважаючи на те, що рівні економічного розвитку сучасних держав різні, то, взаємна вигода, що розуміється лише як умовне, формальне правило, може вилитися в ситуацію, коли умови співпраці будуть вигідні фактично лише для однієї із сторін.

Як зазначає Г.М. Вельямінов, положення, коли розвинена держава і країна, що розвивається взаємно надають своїм громадянам і фірмам рівні права вести торговельну та підприємницьку діяльність, є фактично вигідним лише для більш розвиненої держави [61, с. 72-73]. Вказаний автор зауважує, що «принцип взаємної вигоди слід розуміти не як формальне вузько «комерційне» правило, що застосовується до кожної ізольованої нагоди співпраці, а як принцип, що широко оцінює наслідки виникнення конкретних правовідносин в загальному комплексі співпраці між країнами» [61, с. 73].

Тому, як підкреслює С. А. Войтович, при оцінці відповідності тих чи інших міждержавних економічних відносин принципу взаємної вигоди, слід враховувати не тільки зовнішній формальний прояв «рівності вигод», а реальну комплексну взаємовигідність даних відносин для конкретних держав у конкретній ситуації [46, с. 122]. Подібне ускладнення юридичної кваліфікації міждержавних економічних відносин з точки зору їх відповідності принципу взаємної вигоди виправдовується результатом, що одержується, враховує реальне економічне становище держав. Таким чином, необхідно оцінювати весь спектр економічного співробітництва між державами.

Отже, взаємозв'язок принципів суверенної рівності та взаємної вигоди полягає в тому, що юридична сторона рівності держав у МЄВ повинна доповнюватися рівністю фактичною - реальним взаємовигідним співробітництвом.

2) Принцип взаємної вигоди та принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань

Специфіка міжнародних економічних відносин, в яких декларується відсутність будь-якого примусу, передбачає, що дотримання міжнародних домовленостей і формування системи надійних партнерських зв'язків має ґрунтуватися виключно на сумлінному виконанні суб'єктами міжнародного права зобов'язань, взятих ними на себе добровільно. Добровільність і очікування від встановлених економічних відносин взаємної вигоди обумовлює добросовісне виконання домовленостей і правил, що встановлені у відповідних галузях економічного співробітництва. При цьому всі ці зобов'язання і правила не повинні суперечити цілям і принципам Статуту ООН. В «Декларації принципів» 1970 року, де вперше було запропоноване тлумачення принципів Статуту, визначених в цій же Декларації як основні принципи міжнародного права, принцип «добросовісного виконання державами зобов'язань, взятих ними відповідно до Статуту», розкривається у

наступних тезах: «Кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати зобов'язання, взяті нею відповідно до Статуту ООН; кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати свої зобов'язання, відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права; кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати свої зобов'язання, відповідно до міжнародних угод, чинних відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права. У випадку, коли зобов'язання з міжнародних угод, суперечать зобов'язанням членів ООН за Статутом ООН, перевагу мають зобов'язання за Статутом».

Отже принцип взаємної вигоди є тією основою, на яку спираються суб'єкти і оператори міжнародних економічних відносин, керуючись принципом сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

3) Принцип взаємної вигоди та принцип невтручання у внутрішні справи держави.

Принцип невтручання зобов'язує держави утримуватися від дій, що передбачають пряме або непряме втручання у внутрішні чи зовнішні справи, що входять до компетенції інших держав. Цей принцип відображений в Статуті ООН, Декларації про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, про охорону їх незалежності та суверенітету, прийнятої на XX сесії ГА ООН 21 грудня 1965, Декларації принципів 1970 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р.

Виходячи зі змісту зазначених вище документів, до сфери регулювання МЕВ можуть бути віднесені такі складові цього принципу: право держави самостійно визначати свою економічну систему, вільно розвивати економічні зв'язки з іншими державами; заборона будь-якого економічного примусу іншої держави; заборона будь-яких дій проти економічної стабільності іншої держави; заборона втручання у внутрішні справи іншої держави, що загрожують її економічному розвитку чи посягають на нього.

Проте, це не означає заборону міжнародного регулювання деяких питань що входять до сфери внутрішніх державних справ. Держави роблять це, під час співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного характеру. Тенденція останнього часу, свідчить про звуження внутрішньої компетенції держав, все більше і більше питань стають об'єктом міжнародно-правового регулювання.

Таким чином, принцип взаємної вигоди невіддільний від обов'язку держав, не втручатися в справи один одного тим чи іншим чином.

4) Принцип взаємної вигоди та принцип незастосування сили чи погрози силою

Відповідно до п. 4 ст. 2. Статуту ООН «Всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь яким іншим чином, несумісним з цілями ООН». Принцип заборони сили або загрози силою відображений також у Резолюції 29-ї сесії ГА ООН від 14 грудня 1974 р., Резолюції ГА ООН 2160 (XXI) та Заключному акті НБСЄ [64].

Радянська школа міжнародного права під терміном «сила» розуміла не лише військову силу, а й усі форми економічного та політичного тиску, спрямовані проти територіальної незалежності держав [65, с.138]. Принцип незастосування сили або загрози силою не повинен розглядатися відокремлено, його належить трактувати, виходячи з усіх прав і обов'язків держав, закріплених у Статуті ООН та інших міжнародних документах.

Однак в сучасній доктрині рідко зустрічається така точка зору, акцент змістився в бік розуміння під цим терміном саме збройної сили. Схожий погляд і в західній науці міжнародного права [66, с.44-47]. Проте, «економічний і політичний тиск може також створити загрозу для політичної незалежності й територіальної цілісності держав» [67, с.135]. Використання економічної сили в міжнародних відносинах майже необмежене міжнародно-

правовими нормами, а тому часто застосовується країнами з метою тиску на інші. Не вирішена і проблема розмежування протиправного і правомірного застосування такого роду сили. На нашу думку, доцільним було б вироблення багатостороннього міжнародного документа, присвяченого питанням застосування озброєної сили, положення якого мали б обов'язковий характер для учасників.

Варто зазначити, що ще у 1931 і 1933 роках Радянський Союз вносив пропозиції щодо прийняття протоколу про економічний ненапад. У 1985 році за ініціативою СРСР була прийнята резолюція ГА ООН «Міжнародна економічна безпека», а пізніше в ООН був внесений радянський проект визначення економічної агресії. Проте ні зазначена резолюція, ні запропонований проект не отримали надалі широкого визнання та ефективної реалізації, адже деяким провідним державам не вигідно обмежувати себе будь-якими рамками.

Прикладами порушення цього принципу можна назвати наступні: нав'язування кабальних умов економічного співробітництва, зловживання заходами протекціонізму, укладання угод «про добровільне обмеження експорту», перешкоджання націоналізації іншою державою своїх природних багатств, здійснення безпідставних антидемпінгових процедур і т.д. Таким чином, нехтування принципом незастосування сили або загрози силою веде до відмови від взаємної вигоди та неможливості її отримання. У цьому і проявляється зв'язок даного принципу з принципом взаємності.

5) Принцип взаємної вигоди та принцип співробітництва

Принцип співробітництва є формою практичної реалізації всіх інших принципів міжнародного права. Він надає навіть не право, а обов'язок для всіх держав співпрацювати одна з одною. "Преамбула і ст.1 Статуту ООН зобов'язує членів ООН «здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру». Глава 9 Статуту ООН (ст.55 - ст.60) цілком

присвячена економічному та соціальному співробітництву. Принцип зафіксовано також в Декларації принципів 1970 р., Хартії економічних прав та обов'язків держав, Програмі та у багатьох інших документах.

Даний принцип міжнародного права отримав свій подальший розвиток у спеціальному принципі міжнародного економічного права – економічного співробітництва, а отже зв'язок принципу взаємної вигоди держав та співробітництва є очевидним, адже співробітництво можливе лише на взаємовигідних засадах.

Статут ООН, забезпечивши юридичну і змістовну основу міжнародного правопорядку залишається незмінною й непорушною основою міжнародного правопорядку. При цьому в динаміці сучасного глобалізованого світу цілі і принципи ООН постійно отримують оновлене тлумачення і форми конкретизації. Документи ООН останнього десятиліття відображають це як найкраще.

Так в «Декларації тисячоліття», прийнятій резолюцією 52/2 ГА ООН 8 вересня 2000 року зазначається: «Ми визнаємо що крім індивідуальної відповідальності перед нашими власними суспільствами ми несемо також колективну відповідальність за ствердження принципів людської гідності, справедливості і рівності на глобальному рівні. Тому ми як керівники відповідальні перед всіма жителями Землі, особливо перед найбільш вразливими з них, зокрема перед дітьми світу, яким належить майбутнє» (п.2. Декларації). В п. 6 першого розділу Декларації глави держав визначили низку фундаментальних цінностей, які в ХХІ столітті матимуть пріоритетне значення в міжнародних відносинах, розкривши їх сучасне розуміння: 1) Свобода. Чоловіки й жінки мають право жити і рости своїх дітей в достойних людини умовах, вільних від голоду і страху насильства, гноблення й несправедливості. Кращою гарантією цих прав є демократична форма правління, заснована на широкій участі і волі народу. 2) Рівність. Жодна людина, жодна країна не повинні позбавлятися можливості користуватися

благами розвитку. Повинна бути гарантована рівність прав і можливостей чоловіків і жінок. 3) Солідарність. Глобальні проблеми повинні вирішуватися при справедливому розподілі витрат і витрат і труднощів у відповідності до фундаментальних принципів рівності і соціальної справедливості. Ті, хто страждає чи знаходяться в найменш сприятливому становищі заслуговують допомоги з боку тих, хто перебуває в найбільш сприятливих умовах. 4) Терпимість. При всьому різноманітті віросповідань, культур і мов, люди повинні поважати один одного. Відмінності в межах суспільств чи між суспільствами не повинні ні лякати, ні слугувати приводом для переслідувань, а повинні підтримуватися в якості найціннішого надбання людства. слід активно заохочувати культуру миру і діалог між всіма цивілізаціями. 5) Повага до природи. В основу охорони й раціонального використання живих організмів і природних ресурсів слід покласти ощадливість у відповідності до постулатів сталого розвитку. тільки таким чином можна зберегти для наших нащадків ті величезні багатства, які даровані нам природою. Сучасні нестабільні моделі виробництва і споживання повинні бути змінені в інтересах нашого майбутнього благоденства і добробуту наших нащадків. 6) Спільний обов'язок. Обов'язок з управління соціальним і економічним розвитком, а також з усунення загроз міжнародному миру і безпеці повинні поділяти всі народи світу, здійснюючи його на багатосторонній основі. Центральну роль в цьому повинна відгравати ООН як найбільш універсальна й представницька організація світу.

Для втілення цих цінностей в конкретні дії Декларація сформулювала у вигляді наступних розділів найважливіші цілі діяльності Об'єднаних Націй в такій послідовності: II. Мир, безпека і роззброєння; III. Розвиток і викорінення злиднів; IV. Охорона довкілля; V. Права людини, народовладдя і управління на благо суспільства; VI. Захист знедолених; VII. Забезпечення особливих потреб Африки. VIII. Зміцнення ООН. Ці основні задекларовані Декларацією засади перегукуються з принципами ООН та розширюють їх.

Реалізацію цих положень, спрямованих на втілення принципу взаємної вигоди в його найширшому тлумаченні ГА ООН проаналізувала в акті Всесвітнього саміту 2005 року.

Варто зазначити, що цей документ яскраво ілюструє прагнення держав до дотримання принципу взаємної вигоди в міжнародних відносинах через досягнення справедливості, що в міжнародних економічних відносинах визначається еквівалентністю обміну та задоволеністю сторін результатами співробітництва.

Висновки до РОЗДІЛУ 1.

Ліга Націй стала післявоєнною ареною вирішення нагальних питань міжнародних відносин та відкрила новий етап їх розвитку. В своєму статуті ця міжнародна організація проголосила справедливий режим торгівлі для всіх її членів, проте в реальності він так і не був втілений. В подальшому значну роль на виокремлення та закріплення принципу взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах відіграла договірна практика Радянської держави, яка задекларувала зазначений принцип у своїй зовнішній політиці та впроваджувала його у двосторонніх відносинах з іншими державами. Таким чином, на початку 20 ст. можна говорити про входження принципу взаємної вигоди сторін в міжнародні публічно-правові відносини.

В доктрині міжнародного права наголошується на тісному взаємозв'язку принципу взаємної вигоди та принципів суверенної рівності і співробітництва держав, про що зазначають юристи-міжнародники. При цьому погляди вітчизняної та зарубіжної доктрини на принципи міжнародного права/міжнародного економічного права є подібними. На сьогодні, абсолютна більшість юристів-міжнародників розглядають його як самостійний загальнообов'язковий галузевий принцип міжнародного економічного права з чим ми повністю погоджуємось. Те ж саме стосується

визнання принципу взаємної вигоди самими державами, що особливо стало помітно з активізацією міжнародного співробітництва на початку ХХІ століття.

Проаналізувавши погляди вчених на суть та значення принципу взаємної вигоди ми можемо визначити його як *основу міжнародного економічного співробітництва, що полягає у взаємному праві держав на отримання справедливих вигод від співробітництва, де справедливість визначається еквівалентністю обміну та задоволеністю сторін результатами співробітництва.*

Вирішального розвитку, на нашу думку, принцип взаємної вигоди набув після прийняття статуту ООН, активізації процесу деколонізації та взаємодопомоги, адже в світі, де існують колонії не може йти мова про рівноправні міжнародні економічні відносини, засновані на принципі взаємної вигоди сторін. Статут ООН, забезпечивши юридичну і змістовну основу міжнародного правопорядку залишається незмінною й непорушною основою міжнародного правопорядку. При цьому в динаміці сучасного глобалізованого світу цілі і принципи ООН постійно отримують оновлене тлумачення і форми конкретизації. Документи ООН останнього десятиліття відображають це як найкраще.

РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИП ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ ЯК ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.

Інституціалізовані форми міжнародних відносин у вигляді періодично чи постійно діючих зібрань та об'єднань самоврядних державоподібних утворень відомі впродовж всього періоду розвитку цивілізації¹. До утвердження в міжнародному праві принципу суверенної рівності держав такі союзи мали певні спільні проблеми: якщо на початку свого формування вони й керувалися принципом взаємної вигоди, то досить швидко відсутність між ними формально-юридичної й реальної рівності призводили до все більш відвертого його порушення, а геополітичні реалії змушували такі об'єднання, створені для отримання економічних вигод, займатися й військово-політичними питаннями (як, наприклад, античний Делоський союз чи середньовічна Ганза). Отже, зазначені союзи не були міжнародними міжурядовими організаціями в сучасному їх розумінні, оскільки їх учасники по-перше, не мали тієї повноти суверенітету, який гарантується кожній державі сучасним міжнародним правом, по-друге, представляли інтереси не всіх громадян, а релігійної, військово-політичної чи торгово-фінансової верхівки. Як відомо, активізація міжнародного співробітництва у другій половині ХІХ ст. обумовила появу перших міжнародних адміністративних союзів та інших вузькоспеціалізованих міжнародних органів, що обслуговували різні його напрямки [68, с.19]. Частково модернізовані, деякі з них діють і нині, зокрема, в статусі спеціалізованих установ системи ООН (Міжнародний поштовий союз, міжнародні бюро з захисту прав інтелектуальної власності, Міжнародний союз електрозв'язку).

---

¹ Найдавніше з відомих, об'єднання шумерських міст-держав Кенгір, існувало в ІІІ тис. до н. е., воно на договірній основі підтримувало справедливі умови міжнародної торгівлі і захист томкарів – торгових агентів храмових общин шумерських міст-держав.

Після другої світової війни загальне прагнення «позбавити прийдешні покоління від жахів війни»² заклало основи нового рівня співробітництва між суверенними державами, втіленого, передовсім, в інтенсивній кодифікації міжнародного права й інституціалізації міждержавних відносин [69, с. 19]. Статут ООН дав міжнародному праву кодифіковану юридичну основу (принцип суверенної рівності держав та інші принципи Статуту) і технічний критерій для забезпечення його системної єдності, визначивши в статті 103 Статуту пріоритет зобов'язань держав, що впливають зі Статуту. Інституціалізовані форми міжнародного співробітництва, тобто діяльність міжнародних конференцій та міжнародних установ, також отримала формальний юридичний критерій правомірності, а саме – відповідність цілям і принципам Статуту ООН [70].

І хоч принцип взаємної вигоди, не отримав в Статуті ООН безпосереднього втілення, задекларовані в преамбулі й наступних статтях Статуту положення, якщо не «по букві», то «по духу» відповідають цьому принципу. Міжнародні ж економічні відносин після Другої світової війни формуються на основі принципу взаємної вигоди в безпосередньому його втіленні – як реалізація очікуваних від такого співробітництва реальних вигод сторін [69, с.11].

---

² Початок Преамбули Статуту ООН

2.1. Особливості реалізації принципу взаємної вигоди на рівні ООН.

Організація Об'єднаних Націй, заснована в 1945 році, стала інституційною основою універсальної системи міжнародних відносин, що об'єднала для співробітництва країни з різним рівнем економічного й соціального розвитку – на основі цілей і принципів, визначених її Статутом. Стаття 1 Статуту визначає однією з цілей ООН – співробітництво між державами-членами у подоланні проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру, що відображає прагнення держав до ефективного співробітництва, що вдовольняло б усі його сторони.

ООН активно взяла участь і у розбудові повоєнного економічного порядку. На відміну від Ліги Націй, що не мала пріоритетом – регулювання міжнародного економічного співробітництва, ООН в своєму Статуті передбачила спеціально виділений напрямок співробітництва в економічній сфері – з-поміж інших напрямів, успішність розвитку яких взаємопов'язано з економічним розвитком. Дві глави Статуту ООН – IX та X містять положення про основи координації з боку ООН міжнародного економічного й соціального співробітництва, включаючи й інші актуальні напрями міжнародного співробітництва за для загального добробуту всіх націй. Згідно зі Статтею 60 Статуту відповідальність за здійснення такого співробітництва покладається та два головних органи ООН: Генеральну Асамблею ООН і, під її керівництвом, на Економічну й Соціальну Раду. Важливу роль для координації діяльності держав в окремих сферах міжнародного економічного співробітництва відіграють окремі допоміжні органи ООН, які засновуються, відповідно до п. 2. Статті 7 Статуту. Це, передовсім, Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Комісія з міжнародного торгового права (ЮНСІТРАЛ) та інші.

Основну організаційну роботу ООН в економічній і соціальній сферах здійснює Економічна й Соціальна Рада (ЕКОСОР), на яку припадає 70% бюджету ООН і приблизно такий самий відсоток персоналу ООН. Починаючи з організації Конференції ООН з торгівлі й зайнятості 1947 року, наслідком якої стало прийняття ГАТТ-47, ЕКОСОР на своїх сесіях активно спрямувала процесу лібералізації міжнародної торгівлі в повоєнний період. Так, на XIII сесії у 1951 р. ЕКОСОР включила в порядок денний питання про штучне обмеження торгівлі і створила спеціальний комітет з підготовки проекту міжнародної угоди з запобігання обмеженням в міжнародній торгівлі що мало сприяти отриманню еквівалентних вигод сторонами. Це питання було предметом дискусій і на кількох наступних сесіях ЕКОСОР.

З початку 1960-х років питання міжнародної торгівлі, в зв'язку зі зростанням членства в ООН країн, що розвиваються, стають предметом обговорення на сесіях Генеральної Асамблеї ООН. Уже на її 16-й сесії, що відбулась у 1961 р., була прийнята резолюція «Міжнародна торгівля як важливий інструмент економічного розвитку», в якій уперше було порушено питання про скликання в межах ООН міжнародної економічної конференції. На 17-й сесії (1962 р.) ГА ООН за ініціативи СРСР прийняла рекомендації щодо проведення міжнародної торговельної конференції. У 1963 р. 18-та сесія Генеральної Асамблеї ООН розглянула питання нормалізації й розвитку міжнародної торгівлі – з врахуванням потреб країн, що звільнилися від колоніальної залежності, їх недискримінації та отриманням сторонами вигод від торгівлі.

Зусиллями ГА ООН і ЕКОСОР у 1964 р. у Женеві була скликана Перша Конференція ООН з торгівлі і розвитку, яка відіграла надзвичайно важливу роль в залученні до міжнародної торгівлі країн, що розвиваються. Конференція працювала з 23 березня по 15 червня 1964 року, за результатами її роботи резолюцією ГА ООН від 30 грудня 1964 р. було

засновано, в якості постійно діючого допоміжного органу, Конференцію ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД).

Основною метою ЮНКТАД, як слушно зазначає Р. Пребіш, став пошук належних форм для розвитку світової торгівлі в інтересах взаємної вигоди усіх країн, оскільки світова торгівля є засобом сталого розвитку [71, с.6]. Другим важливим допоміжним органом ООН, в сфері міжнародного права розвитку, стала Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), заснована у 1965 році на XX сесії ГА ООН. Основною її метою стало забезпечення необхідних умов для функціонування стійких процесів життєзабезпечення та розвитку людини, сприяння країнам, що розвиваються в створенні реального економічного потенціалу для переходу до системи ринкових відносин [72, с.328].

На своїй першій сесії у 1964 р. ЮНКТАД прийняла «Принципи міжнародних торговельних відносин і торговельної політики, що сприяють розвитку» (Женевські принципи), та біля шестидесяти рекомендацій з питань торгівлі сировинними товарами, готовими виробами, розширення міжнародної торгівлі між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються та інші важливі питання. Таким чином, з початком діяльності ЮНКТАД принцип взаємної вигоди в міжнародному економічному співробітництві став охоплювати особливі потреби країн з низьким рівнем економіки – з метою сприяння їх економічному розвитку в перспективі. Цей підхід чітко відображено у восьмому загальному Женевському принципі, де після загального змісту цього принципу розкривається особливості його реалізації у відносинах з країнами, що розвиваються: «Міжнародна торгівля повинна бути взаємовигідною та проводитись на основі режиму найбільшого сприяння; в рамках цієї торгівлі не повинні здійснюватись дії, що наносять збитки торговельним інтересам інших країн... задля забезпечення реальної взаємної вигоди між сторонами, різними за рівнем економічного розвитку,

встановлюються пільги для країн, що розвиваються, які рекомендується дотримуватися при реалізації принципу найбільшого сприяння» [73, с.24-25].

Таким чином, Женевська конференція не обмежилась простим проголошенням принципу взаємної вигоди в міжнародній торгівлі, а конкретизувала реальне забезпечення цього принципу шляхом встановлення преференцій на користь країн, що розвиваються [72, с. 177]. Тобто, забезпечення еквівалентності отриманих вигод, що до цього часу порушувалась.

В економічній теорії поняття еквівалентності пояснює Адам Сміт, слідом за багатьма попередниками (Вільям Петті, П'єр Буагільбер, Бенджамін Франклін та ін.) [74, с.100-110]. Він висуває положення про те, що в основі обміну товарами лежить праця, затрачена на їхнє виробництво, яка утворює вартість. Складаючи угоду, люди по суті обмінюються згустками праці, причому кожний має одержати від іншого за свій товар рівноцінну втілену в ньому кількість праці, тобто обмін повинний бути еквівалентним. Країни, що розвиваються торгують переважно сировинними товарами на видобуток яких йде велика кількість праці, переважно ручної. Так відбувається через низький розвиток виробничих сил цих країн та їх відсталість, що призводить до дисбалансу між реальною вартістю їх товару та його ціною на світових ринках, що складається під впливом цілої купи ціноутворюючих факторів як економічних, так і неекономічних: економічних цикл, сукупний попит та пропозиція, інфляція, витрати, прибуток, податки, попит та пропозиція, валютний курс та інші. Через ці дисбаланси у міжнародних економічних відносинах розвинених країн і країн що розвиваються не завжди існує реальна взаємна вигода, що покладена в основу принципу взаємної вигоди. Це потребувало корекції, адже, як зазначає дослідник В.М.Сирих, відносини можуть визнаватись правовими, якщо кожен учасник отримав блага, рівноцінні відчуженням [48, с.371].

На Женевській конференції ООН з торгівлі та розвитку вперше було визначено й загальні критерії застосування винятків з режиму найбільшого сприяння (РНС) – на користь країн, що розвиваються, шляхом надання їм в односторонньому порядку додаткових поступок. В цьому ж році складовою частиною ГАТТ-47 стали положення про надання РНС з боку розвинених країн в необумовленому вигляді, відповідно до яких розвинені країни, знижуючи бар'єри в торгівлі, не вимагають еквівалентних поступок з боку країн, що розвиваються» [75].

На своїй другій сесії у 1968 р. ЮНКТАД задля вирівнювання фактичного становища розвинених країн та країн, що розвиваються прийняла рекомендації про введення загальної системи преференцій на користь країн, що розвиваються. Ці рекомендації було реалізовано у 1971 році створенням загальної системи преференцій (ЗСП). Система передбачає скоординовані і прогнозовані поступки з боку економічно розвинених держав експорту країн, що розвиваються. Основний зміст Загальної системи преференцій полягає в зниженні або повній відміні митних зборів з боку розвинених країн-імпортерів на готові вироби з країн, що розвиваються. Крім того, з метою встановлення справедливих цін на сировинні товари, було передбачено право держав-експортерів сировинної продукції – встановлювати експортні мита, які забезпечували підвищення ціни на сировину на міжнародних ринках, і стягувалися, як правило, з іноземних компаній, що експортували сировину з території відповідної країни з нерозвиненою економікою, надходячи до бюджету цієї країни. Додатковою умовою дієвості пільгового режиму для країн, що розвиваються, стали «несиметричні» угоди про уникнення подвійного оподаткування – на користь країн що розвиваються. Завдяки зусиллям ЮНКТАД, принцип невзаємності, як спеціальна преференційна норма, яка втілює принцип взаємної вигоди для умов, коли контрагенти мають істотні відмінності в рівні економічного розвитку, набула загальноновизнаного характеру (стала нормою *erga omnes*). Така система

преференцій через відступ від рівності формальної стала засобом наближення до рівності фактичної [6, с. 98].

В 1970-х роках ГА ООН стала ареною дискусій щодо нового економічного порядку (НМЕП), в якому б потреби країн, звільнених від колоніальної залежності, отримали належне політичне, економічне і правове закріплення. Ще на свої 25 сесії в 1970 р. ГА ООН резолюцією 2626 (XXV) затвердила «Міжнародну стратегію розвитку на друге десятиліття розвитку ООН». В цьому процесі також активну роль відіграла ЮНКТАД, яка на своїй 3-й сесії у 1972 р. прийняла рішення про розробку Хартії економічних прав і обов'язків держав. Навесні 1974 року було скликано XI спеціальну сесію ГА ООН «Встановлення нового міжнародного економічного порядку», що стала першою в історії ООН спеціальною сесією, присвяченою економічним проблемам. Сесія працювала з 9 квітня по 2 травня 1974 р. і на завершення прийняла такі важливі документи як: «Декларація про встановлення НМЕП» (далі Декларація) та «Програму дій щодо встановлення НМЕП» (Далі Програма дій) 01.05.1974 р., що містять посилання на необхідність дотримання принципу взаємної вигоди у відносинах між країнами.

В Декларації члени ООН урочисто заявили про свій намір будувати Новий міжнародний економічний порядок, заснований на справедливості, суверенній рівності та співробітництві всіх держав незважаючи на їх соціально-економічний устрій, який має ліквідувати нерівність та покінчити з несправедливістю, припинити зростаючу нерівність між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.

В Декларації наголошується на: «необхідності створення системи міжнародних економічних відносин на основі суверенної рівності, взаємної та справедливої вигоди та тісного взаємозв'язку інтересів усіх держав» [76]. Глава 1 Декларації виділяє принципи, якими мають регулюватись міжнародні економічні відносини між державами. Чільне місце серед них посідає «принцип взаємної та справедливої вигоди».

Взаємовигідність економічного співробітництва, відповідно до Декларації, має втілюватися в еквівалентному обміні, ліквідації неоколоніалізму та дискримінації країн, що розвиваються в міжнародній торгівлі, дотриманні принципів суверенної рівності та справедливості. В п. 4 п) Декларація наголошує: «при можливості надавати преференційний та невзаємний режим для країн, що розвиваються, в усіх сферах міжнародного економічного співробітництва». Ст. 19 Декларації також закликає держави до відступу від формальної (короткострокової) вигоди на користь тривалої й надійної довгострокової – через надання «преференційного та невзаємного режиму країнам, що розвиваються в тих сферах, де це можливо» [76].

Програма дій, спрямована на реалізацію цілей Декларації в сфері надання різнобічної економічної допомоги країнам, що розвиваються. В розділі 1 п.б) Програми зазначається: «Державам необхідно вжити заходів з видобутку, експлуатації, розробки, збуту й розподілу природних ресурсів, особливо ресурсів країн, що розвиваються, з тим щоб це послугоувало їх національним інтересам, сприяло їх колективному самозабезпеченню і зміцнювало взаємовигідне міжнародне економічне співробітництво з метою забезпечення прискореного розвитку країн, що розвиваються» [77]. Програмою також визначаються основні напрями надання такої допомоги, серед яких виділяється застосування розвиненими державами по відношенню до країн, що розвиваються преференційного, пільгового режиму та застосування принципу невзаємності в наданні такого режиму.

На черговій (29-й) сесії ГА ООН, в розвиток рішень спеціальної 11-ї сесії, прийняла Хартію Економічних прав та обов'язків держав (далі Хартія) від 12.12.1974 р. В преамбулі Хартії відображена воля держав сприяти встановленню НМЕП, заснованого на справедливості, суверенній рівності, взаємозалежності, спільності інтересів та співробітництві між усіма державами, незалежно від їх економічних та соціальних систем [78].

Метою держав Хартія визначає «заохочення співробітництва на основі взаємної вигоди та справедливих переваг – для всіх миролюбних держав, які бажають виконувати положення цієї Хартії, в економічній, торговельній, науковій і технічній галузях, незалежно від політичних, економічних або соціальних систем» [78]. Наступного року ГА ООН скликала ще одну спеціальну сесію «Розвиток і міжнародне співробітництво» (1-16 вересня 1975 р.), яка мала на меті пошук консенсусу в питаннях, проголошених Декларацією, Програмою й Хартією.

В розвиток положень Декларації й Хартії під егідою ЮНКТАД було розроблено власний «Кодекс поведінки ТНК», який, на відміну від Кодексу, що розроблювався ОЕСР, відповідав, передовсім, прагненням країн, що розвиваються. Проте на сесії в Манілі в 1979 році розвиненим країнам і країнам, що розвиваються, не вдалось дійти згоди щодо прийняття цього документу. Але сама ідея врахування позиції КЩР, завдяки цьому кодексу, почала усвідомлюватися міжнародним співтовариством.

ЮНКТАД також була ініціатором прийняття Комплексу узгоджених на багатосторонній основі справедливих принципів та правил контролю за обмеженням ділової практики 1980р., що були затверджені Резолюцією ООН 35/63 від 05.12.1980р.³, які мали на меті сприяння максимальному використанню вигод від міжнародної торгівлі, пов'язаних з процесом її лібералізації, відповідно до національних завдань економічного й соціального розвитку, зокрема, шляхом створення, заохочення й захисту конкуренції, здійснення контролю за економічною концентрацією та сприяння інноваційній діяльності.

Загалом зусилля ООН з реалізації концепції НМЕП в кінці 1970-х – на початку 1980-х виявилися невдалими. Концепція була привабливою для країн, що розвиваються, кількість яких значно зросла в ООН з моменту його створення. Разом з соціалістичними країнами, вони створили більшість в

---

³ з 2000р. – Комплекс принципів та правил ООН з питань конкуренції

ГА ООН, що й дозволило прийняти ці досить революційні положення. Проте, реалізація задекларованих положень потребувала часу й доброї волі розвинених держав, які продовжували реально контролювати світову економіку. Для них принципи НМЕП виявилася занадто радикальними. Тож наступні кілька років економічне становище країн, що розвиваються, особливо найменш економічно розвинених, не змінилось в кращу сторону. Прийнята резолюцією 122 (V) ЮНКТАД «Невідкладна програма дій» (1979-1980 рр.) теж не змогла покращити становище. В зв'язку з цим у 1980 р. на підставі своєї резолюції 32/174, ГА ООН скликала ще одну спеціальну сесію під назвою «Встановлення нового міжнародного економічного порядку» (25 серпня – 15 вересня 1980 р.). В резолюціях сесії висловлюється стурбованість погіршенням економічного становища країн, що розвиваються, негативними тенденціями в міжнародному економічному розвитку, а також тим, що переговори з впровадження нового міжнародного економічного порядку не дають очікуваних результатів. Генеральна асамблея закликає розвинені країни і навіть країни, що розвиваються, надавати будь-яку можливу офіційну допомогу найбільш біднішим країнам [77].

У період з 1991 по 2013 рік відбулось шість сесій ЮНКТАД. На кожній з них ЮНКТАД відстоювала концепцію НМЕП, ставлячи на порядок денний нагальні питання розвитку. Поняття «Право розвитку» стало на деякий час політкоректною заміною поняття «Новий міжнародний економічний порядок», оскільки не звучало так радикально.

У 1992 р. відбулась VIII сесія ЮНКТАД на якій було укладено Картахенську угоду «Про нове партнерство з метою розвитку». Наступна – IX сесія ЮНКТАД також стосувалася проблем розвитку та шляхів його прискорення. Окрім іншого, на сесії наголошувалось на необхідності дотримання справедливості в міжнародній торгівлі між країнами та необхідності допомоги країнам, що розвиваються. Це свідчить про розуміння більшістю світової спільноти взаємозалежності світової економіки та

необхідності дотримання принципів справедливості та взаємної вигоди у торгівлі.

В ході першої в XXI столітті десятої сесії (12-19 лютого 2000 р.) в Таїланді, ЮНКТАД прийняла Бангкокську Декларацію і План дій. У Декларації підводяться підсумки роботи ЮНКТАД і відзначається невіршеність найважливіших питань останніх десятиліть – бідності і зростання нерівності – як між державами, так і в середині їх суспільств, а також констатується моральна відповідальність учасників за формування створення кращої, більш справедливої світової економічної системи. Декларація закликає всі країни спільно перетворити в реальність надії на краще майбутнє, закладені конференцією.

Програма дій спрямована на боротьбу з бідністю в цілому (зниження в два рази до 2015 року числа жителів Землі, які живуть менш, ніж на один долар в день). Серед пріоритетів ЮНКТАД в новому тисячолітті було заявлено ефективну інтеграцію всіх країн у світову торгову систему і підтримку економіки, заснованої на інтелекті. Країни також наголосили на необхідності забезпечення рівноправності й участі в міжнародному економічному плануванні усіх країн світу, що свідчить про продовження руху країн до усвідомлення необхідності дотримання принципу взаємної вигоди у міжнародних відносинах в широкому її тлумаченні.

ООН, як керівний орган в цьому процесі, також поставила перед собою в XXI столітті нові системні завдання, включаючи реорганізацію головних своїх органів. Формування світової системи справедливого і всеохоплюючого економічного співробітництва отримало нові підходи і принципи.

Прикладом цього стала Декларація тисячоліття 2000 р., в якій викладено нову стратегію ООН. В доповнення до цілей і принципів Статуту ООН і у відповідності до них, в Декларації сформульовано новий важливий критерій – перелік фундаментальних цінностей, які в XXI столітті матимуть пріоритетне значення в діяльності ООН і міжнародних відносинах: свобода;

рівність; солідарність; терпимість; повага до природного середовища; спільність обов'язків. Крім того, найважливіші цілі діяльності Об'єднаних Націй визначено в Декларації в більш широкому обсязі, ніж в ст. 1 Статуту ООН, це: мир, безпека і роззброєння; всебічний розвиток, викорінення злиднів; охорона довкілля; права людини; захист знедолених; забезпечення особливих потреб країн Африки; зміцнення ООН.

На тлі цього універсального підходу до загальних проблем людства, під егідою ГА ООН відбувається розробка конкретних програм для забезпечення економічної основи міжнародного правопорядку. До таких програмних документів відноситься, передовсім, Монтеррейський консенсус, прийнятий на Міжнародній конференції з фінансування розвитку 18-22 березня, організованій ООН, в якій взяли участь провідні міжнародні установи, включаючи МВФ, СБ, ЮНКТАД, ПРООН, ЭКОСОП, СОТ і ОЕСР, а також неурядові організації і представники бізнесу. Консенсус оголосив XXI століття – «століттям розвитку в інтересах усіх», зокрема, сформулювавши конкретні програмні положення в сферах: ліквідації бідності, покращення соціальних умов, підвищення рівня життя, і охорону довкілля (п.3). Консенсус закликає до «мобілізації й розширення ефективного використання фінансових ресурсів і створення національних і міжнародних економічних умов, необхідних для досягнення узгоджених на міжнародній основі цілей розвитку. Крім того, як спеціальні питання, він розглядає значення для розвитку міжнародної торгівлі, проблеми фінансування розвитку і зовнішньої заборгованості, а також вирішення системних питань з підвищення узгодженості й послідовності функціонування міжнародних валютної, фінансової і торгової систем.

Документ демонструє прагнення усіх держав до взаємовигідної міжнародної торгівлі переважно через заходи, направлені на розвиток продуктивних сил та підвищення продуктивності праці, що складає основу вартості товару, а вирівнювання вартості певного товару в глобальних

масштабах сприятиме зникненню диспропорцій в економічних відносинах держав та сприятиме взаємовигідній співпраці та дотриманню принципу взаємної вигоди.

Зусилля ООН в першому десятилітті нового тисячоліття, особливо в сфері оновленого підходу до питань світової економіки й розвитку, тісно пов'язані з ходом роботи першого (Дохійського⁴) раунду СОТ, який відкрив цілу низку проблем в сфері пошуку взаємної вигоди в процесі подальшої лібералізації світової економіки про що піде мова згодом.

Ці проблеми в діяльності СОТ стали предметом обговорень міжнародних установ системи ООН. Зокрема XI сесія ЮНКТАД, що відбулась у Сан-Паулу в Бразилії у 2004 році, була присвячена питанням, пов'язаним зі значенням міжнародної торгівлі для сталого розвитку. В ході сесії було прийнято Сан-Паульський консенсус та Декларацію «Дух Сан Пауло», головна ідея яких зробити всебічний соціальний і економічний розвиток основною і реальною метою міжнародних економічних відносинах. В Декларації «Дух Сан-Паулу» зазначається: «Хоча глобалізація ставить серйозні завдання, вона відкриває й нові можливості для багатьох країн... деякі з них отримують вигоди від торгівлі, інвестицій, потоків технологій та перемогу в боротьбі з бідністю та злиднями; інші залишаються на периферії процесу глобалізації» [81]. Далі декларація наголошує на необхідності залучення усіх країн до міжнародної торгівлі, яка є рушійною силою розвитку на принципах справедливості та взаємної вигоди. Важливим є положення п. 7 Сан-Паульського Консенсусу, який наголошує на необхідності знайти баланс між цілями ефективності та цілями справедливості в економічній діяльності країн і підприємців [81]. На нашу думку, це має стати програмною нормою, адже саме в такому балансі мотивів полягає головний напрямок реалізації принципу взаємної вигоди.

---

⁴ Назва від м. Доха в Катарі: в джерелах поширені дві похідні форми від цієї назви, наприклад, Дохійський раунд але Дохінська декларація, що вносить плутанину

На XII сесії ЮНКТАД, що відбулась 20-25 квітня 2008 року у м. Аккра, (Гана) під гаслом «Можливості та виклики глобалізації для розвитку», був прийнятий підсумковий документ «Аккрська угода», в якій визначено пріоритетні напрямки діяльності ЮНКТАД на найближчу перспективу, в т.ч. сприяння підвищенню узгодженості в розробці глобальної політики на всіх рівнях, в інтересах забезпечення сталого розвитку та скорочення масштабів бідності в світі, а також заохочення економічного співробітництва між державами, що розвиваються. В п.103 Аккрської угоди зазначається, що ЮНКТАД повинна заохочувати та підтримувати співробітництво між державами членами... на основі справедливих принципів та правил.

Питанням реалізації Монтеррейського консенсусу присвячена Дохінська декларація, прийнята резолюцією 63/239 ГА ООН від 24 грудня 2008 року. В ній зазначаються недоліки в діяльності МВФ і Світового банку в питаннях фінансування розвитку. Залишається актуальною проблема продовольчої безпеки, нестабільність цін на сировинні товари і енергоносії. Особливо безнадійною залишається проблема заборгованості: більшість допомоги, яку отримують бідні держави, йде на обслуговування кредитів, а не на впровадження нових технологій в виробництво та/або видобуток сировини. Декларація, з цього приводу закликає дотримуватися критеріїв чіткого розмежування кредитів, що йдуть на програми з «управління заборгованістю» і допомогу, яка повинна спрямовуватися на інші потреби країнах-реципієнтів. Важливе місце відводиться гармонізації національної й міжнародної, офіційної й приватної допомоги, а головне – покращення структури й прозорості її реалізації. Як заявили представники держав в Дохінській декларації: «Ми підтверджуємо необхідність подальшого реформування міжнародних фінансових установ, включаючи Бреттон-Вудські установи. Реформовані багатосторонні фінансові установи повинні мати достатній технічний потенціал, механізми кредитування і фінансові

ресурси для врегулювання й оперативної ліквідації фінансових криз, щоб ця діяльність стимулювала і полегшувала міжнародне співробітництво і спиралася б на необхідні повноваження (п.70).

Стурбованість ООН безпосередньо проблемами Дохійського раунду відображена в резолюції 66/185 «Міжнародна торгівля і розвиток» від 22 грудня 2011р. ГА ООН висловила «серйозну стурбованість з приводу відсутності прогресу в рамках Дохійського раунду переговорів СОТ і звернулася з закликом виявити необхідну гнучкість і політичну волю, щоб вийти з нинішнього глухого кута, в який зайшли переговори...».

В місті Доха також була проведена XIII сесія ЮНКТАД (21-26 квітня 2012 року), присвячена дискусії «Глобалізація в інтересах розвитку: до всеохватного і сталого зростання й розвитку». В ході дискусії, зокрема, розглядалися проблеми нерівності в доходах як всередині країн, так і між країнами. Також було проведено аналіз взаємозв'язку нерівності та торгівлі по регіонах світу та особливостей глобалізації. Так, в пункті f) розділу А «На шляху до нового консенсусу з питань розвитку» зазначається, що при наявності асиметричних економік та панівного становища деяких країн на ринку неможливо виходити з того, що лібералізація торгівлі та фінансової сфери автоматично надасть вигоди усім країнам в глобальній економіці. Проте, поряд з цим в розділі III С пункті 202 говориться, що ЮНКТАД буде «вирішувати завдання перебалансування глобальної економіки з позицій комплексного підходу до політики в сфері розвитку, в умовах взаємозалежної та відкритої світової економіки..., розуміючи неможливість усунення дисбалансів роздільно чи поетапно, зусиллями окремих країн або навіть в рамках створених об'єднань обраних». Фактично ЮНКТАД в черговий раз ставить питання щодо реалізації принципу взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах.

ООН через свої головні і допоміжні органи продовжує розробляти і координувати реалізацію загальних і спеціальних програм в сфері

фінансування розвитку і всебічної допомоги країнам з особливими потребами. На шістдесят сьомій сесії ГА ООН її резолюція 67/217 від 21.12.2012 р. «На шляху до встановлення Нового міжнародного економічного порядку» – відновила увагу міжнародного співтовариства до процесу розбудови міжнародних економічних відносин на основі принципу взаємної вигоди, відповідно до концепції НМЕП 1974 року, але вже спираючись на усвідомлення набутого міжнародним співтовариством досвіду. Резолюція, посиляючись на «Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку» і «Програму дій щодо встановлення нового економічного порядку» 1974 р., та наступні свої резолюції й рекомендації в цій сфері: «відмічає наявність проблем системного характеру в контексті глобальної економічної архітектури, що потребують перегляду системи глобального економічного регулювання» та «знов підтверджує необхідність продовження роботи з встановлення НМЕП, заснованого на принципах справедливості, суверенної рівності, взаємозалежності, загальній зацікавленості, співробітництві та солідарності усіх держав». ГА ООН постановляє: «Продовжити вивчення міжнародної економічної ситуації та її впливу на процес розвитку... для підготовки до здійснення Порядку денного в сфері розвитку на період після 2015 року в світлі відповідних принципів, викладених в Декларації про встановлення нового економічного порядку та Програмі дій щодо встановлення Нового економічного порядку».

На 68-й черговій сесії ГА ООН в грудні 2013 р. було прийнято величезний обсяг і різноманіття резолюцій з загальних і низки спеціальних питань допомоги країнам, що розвиваються, і їх населенню. Загальним питанням сталого розвитку присвячено резолюції: «На шляху до глобального партнерства»; «Роль ООН в заохоченні розвитку в умовах глобалізації та взаємозалежності» і «Міжнародна торгівля і розвиток». Найбільший обсяг резолюцій сесії присвячено окремим спеціальним питанням, як проблемного, так і перспективного характеру, зокрема: співробітництву Південь-Південь;

проведенню другого Десятиліття ООН боротьби за ліквідацію злиднів (2008–2017 рр.); реалізації Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням; проблемам сільськогосподарського розвитку, продовольчої безпеки і харчування; ролі сільськогосподарських технологій в процесах розвитку; виробництву й торгівлі сировинними товарами; проблемам сталого розвитку в гірничій індустрії»; важливою є резолюція «Односторонні економічні заходи як засіб політичного й економічного примусу країн, що розвиваються», що засуджує визначені дії як протиправні; проблемам фінансування розвитку присвячено дві резолюції: «Допустимість зовнішньої заборгованості і розвиток» і «Подальша діяльність за підсумками Міжнародної конференції з фінансування розвитку 2002 р. і Конференції з огляду 2008 року та здійснення їхніх рішень».

Розвитку окремих категорій держав присвячено резолюції: «Подальша діяльність за підсумками четвертої Конференції ООН з найменш розвинених країн»; «Реалізація Маврикійської стратегії зі здійснення Програми дій з забезпечення сталого розвитку малих острівних держав, що розвиваються, і подальша діяльність в цьому напрямку», резолюція «Співробітництва для розвитку з країнами з середнім рівнем доходу» та інші. Зрештою гуманітарним питанням, включаючи становище окремих соціальних верств, присвячено резолюції: «Розвиток людських ресурсів»; «Культура і розвиток»; «Наука, техніка та інновації для розвитку», «Жінки в процесі розвитку» та інші.

Таким чином, розроблювані в рамках економічної діяльності ООН концепції Нового міжнародного економічного порядку і Сталого розвитку, знаходяться в постійній динаміці. При цьому розроблені в них принципи продовжують слугувати орієнтиром на шляху до наближення принципу взаємної вигоди до реального його втілення – в умовах багаторівневості економік держав, що підтверджується результатами діяльності ЮНКТАД, ПРООН та резолюціями ГА ООН.

2.2. Принцип взаємної вигоди в діяльності економічних організацій універсального рівня.

З певним узагальненням, можна стверджувати, що після Другої світової війни на глобальному рівні паралельно відбувалися процеси формування двох міжнародних правопорядків – універсального й економічного. Перший закладав стандарти всебічного міжнародного співробітництва, визначені цілями й принципами Статуту ООН, другий складався в процесі реалізації поточних економічних завдань – на основі рішень Бреттон-Вудської валютно-фінансової конференції 1944 року і конференцій з добросовісної конкуренції й торгівлі (Лондонської, Женевської і Гаванської 1946-1948 рр.). Ці взаємопов'язані правопорядки об'єднувало те, що вони вперше формувалися скоординованими зусиллями держав, які супроводжувалися фіксацією домовленостей в міжнародних угодах і утворенням міжнародних установ, відповідальних за реалізацію взятих державами зобов'язань. Міждержавне співробітництво вперше отримало такий системний, стійкий і масштабний характер.

Важливою ознакою міжнародного економічного порядку стала інституалізація економічного співробітництва держав. Післявоєнна світова економічна система мала спиратися на «три основи», якими повинні були стати три спеціалізовані універсальні міжурядові організації, що відповідно б регулювали: міжнародну торгівлю; міжнародний рух капіталів; узгоджену міжнародну валютну політику [82, с 61-62].

Дві «основи» – Всесвітній Банк і Міжнародний валютний фонд були засновані Бреттон-Вудськими домовленостями 1944 року і вони стали основою світової фінансової системи. Перша ідея створення Міжнародної Організації Торгівлі, в той час не була реалізована, але Генеральна угода з торгових тарифів (ГАТТ) на чолі з її Постійним Секретаріатом виконувала роль координатора міжнародної торгівлі до початку діяльності Світової

Організації Торгівлі (СОТ), угода про створення якої була підписана у м. Мараккеш 15 квітня 1994 року.

На сьогоднішній день, дві з трьох названих міжнародних організацій – Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) є спеціалізованими установами ООН, Світову організацію торгівлі деякі вчені відносять до асоційованого члена ООН, адже вона пов'язана з ООН через Міжнародний торгівельний центр ЮНКТАД, інші – називають її окремою самостійною міжнародною економічною організацією. Ми схиляємось до другої тези про самостійний характер цієї міжнародної економічної організації, що дозволяє нам розглянути її окремо, в наступному підрозділі дисертаційної роботи.

2.2.1. Міжнародний валютний фонд (МВФ) і принцип взаємної вигоди

Ініціатором створення МВФ були США для яких після Другої світової війни стратегічним завданням було забезпечення вільного доступу американської продукції на іноземні ринки, а також зміцнення та підтримка власної валюти. Ці завдання були реалізовані повною мірою, а американський долар замінив золото в міжнародних розрахунках.

Кодифікованою основою міжнародно-правового регулювання роботи Міжнародного валютного фонду і світової системи міждержавних валютно-фінансових відносин стали *«Статті Угоди міжнародного валютного фонду»* – міжнародний договір, підписаний в Бреттон-Вудсі 22 липня 1944 року⁵. Міжнародна валютно-фінансова система, відповідно до Статей Угоди, має бути структурною основою світової системи обміну товарами, послугами й капіталами – для підтримки сталого економічного зростання, в процесі безперервного удосконалення базових умов економічної й фінансової

---

⁵ Статті набули чинності 27 грудня 1945 року

стабільності (Розділ 1 Статті IV «Зобов'язання стосовно валютного режиму») [83].

Статті Угоди МВФ – взірцевий приклад міжнародного договору, який закріплює нерівність умов членства і «ваги голосу» держав-членів. Це суперечить принципу суверенної рівності держав, що є передумовою та обов'язковим супутником взаємної вигоди. Так, відповідно до Статті II «Членство», держави-члени МВФ поділяються на «первинних» (Розділ 1)⁶ та «інших» (Розділ 2 Статті II): умови і час вступу останніх за Статтями визначає Рада Керуючих, так само як і розмір їх квот (Стаття III «Квоти і внески»). Відповідно до Розділу 1 Статті III, для кожної держави встановлюється своя квота внесків в статутний капітал Фонду, обрахована в спеціальних правах запозичення, при цьому «первинні» й «інші» держави мають різні умови визначення квот та їх змін (Розділ 2 Статті III). Квоти планово переглядаються кожні п'ять років, проте Фонд в будь-який час може висунути пропозицію щодо зміни квот. Затвердження змін вимагає 85% від загального числа голосів, а також згоди кожної держави на встановлену їй Фондом квоту. Число голосів держави в голосуванні прямо пропорційно її внеску в статутний капітал МВФ. На сьогодні, 17% голосів належить США. І хоч їх недостатньо для прийняття рішення, проте цілком вистачає для блокування будь-якого рішення МВФ. Сенат США може прийняти рішення про блокування надання кредиту будь-якій державі, а це означає, що внутрішнє право та політика однієї держави прямо впливає на міжнародну економічну організацію членами якої на даний момент є 187 держав світу. Сукупна доля розвинених держав в МВФ становить 60,35% голосів, що дозволяє їм контролювати прийняття рішень виходячи з власних інтересів [84, с. 47], що унеможливорює дотримання принципу взаємної вигоди.

---

⁶ Держави, що були представлених на Валютно-фінансовій конференції Об'єднаних націй, і уряди яких отримали членство в МВФ до 31 грудня 1945 року

Ще один критерій різного підходу до держав-членів – участь (чи ні) держави-члена МВФ у департаменті спеціальних прав запозичення, тобто наявності в неї необхідної для сплати квоти кількості СПЗ, це або прямо робить державу боржником Фонду, або змушує її сплачувати квоту у валютах інших держав (розділ 3 Статті III). У визначених Статтями випадках зобов'язання держав можуть також покриватися цінними паперами, зокрема, враховуючи бідність або відсутність СПЗ. Фонд може винести рішення, щоб такі держави робили внески не в їх національній валюті, а в інших валютах або в цінних паперах. Зрозуміло, що ліквідність цінних паперів, визначається Фондом, але для самої держави розрахунки такими цінними паперами (наприклад акціями на родовища корисних копалин) можуть бути дуже не вигідними адже їх економіка стає фактично підпорядкованою іноземному капіталу [82].

Тут варто згадати приклад Мексики в 80-х роках ХХ ст., коли МВФ своєю політикою наніс Мексиці значних збитків. Розвиток країни значною мірою залежав від нафти, тому значне падіння цін на нафту у 80-х роках вкрай негативно вплинуло на економіку країни. Мексика отримала значні позики від МВФ під програми технологічного ривку, проте не змогла їх повернути. Перша така позика була надана у 1982 році у розмірі 3,8 млрд. дол. Пізніше країна була оголошена банкрутом і МВФ запропонував Мексиці «план Бейкера». У відповідності до нього були скасовані усі протекціоністські заходи, що захищали внутрішній ринок і внутрішнього виробника, введено вільне переміщення капіталів, почата глобальна приватизація. Особливо завзято відбувались реформи при президенті Карлосі Салінаре де Гортари кінець 80-х початок 90-х. Як результат в країну надійшла значна кількість іноземних (американських) капіталовкладень, але поряд з цим в країні збільшувалась інфляція та безробіття, що досягло разом з частковим безробіттям 40 % у 1987 році. Імпорт американських товарів

розорив власних виробників, пільги, що були надані іноземним інвесторам не дозволяли отримувати податки у бюджет Мексики [85].

А в 1994 році в Мексиці відбулось поглиблення кризи. З боку МВФ країні було надано кредитів у розмірі 53 млрд. дол. При цьому від Мексики вимагали поглиблення неоліберальних реформ, збільшення пільг американським корпораціям і вступу в НАФТА (Північноамериканську зону вільної торгівлі). Проте, ці заходи не були ефективними. Адже один з основних напрямів руху державних коштів було направлено до так званих «макіладорів», що являють собою ланцюг заводів, побудованих уздовж мексикансько-північноамериканського кордону. Ці заводи екстериторіальні, на них не діють профспілки, робітники отримують копійки, заводи не платять податків в мексиканську казну. Отже, кредити надані МВФ дозволили північноамериканським державам та США отримати контроль над виробничою сферою, зокрема, та над економікою Мексики взагалі.

«Отже, мексиканський досвід показує, - роблять висновок Мартін Г.П і Шуманн Х., - що ідея чуда-процвітання в результаті повного звільнення ринку - наївна ілюзія. Всякий раз, коли слаборозвинена країна намагається без субсидій та тарифного захисту конкурувати з потужними індустріальними економіками Заходу, її потуги приречені на швидкий провал. Вільна торгівля - не більше ніж закон джунглів, і не тільки в Центральній Америці» [86, с.190]

Іншим свіжим прикладом – є приклад Греції. Одним із шляхів виходу з боргової кризи для Греції стало розміщення на початку квітня 2015 року держоблігацій на суму 1,138 млрд. євро в рамках першого з двох аукціонів з продажу бондів, запланованих на квітень [87]. Варто зазначити, що такі дії сприяють прив'язці однієї держави до економіки і політики інших, що тягне за собою порушення принципу взаємної вигоди.

Загальні зобов'язання держав-членів (Статті IV, VIII), будучи формально підпорядковані інтересам своєрідного «міждержавного

публічного порядку» в валютно-фінансовій сфері, що спрямований на забезпечення впорядкованості валютних режимів і сприяння стабільності системи обмінних курсів, істотно жертвують при цьому інтересами найслабкіших суб'єктів цього порядку.

Після 1976 року, кожна держава формально має право сама визначати свій валютний режим (по відношенню до СПЗ, або «сильних» валют інших держав), повідомляючи про це МВФ (пункти а) і b) Розділу 2 Статті IV). Проте, відповідно до п. с) цього ж розділу, Фонд залишає за собою можливість прийняти рішення про загальний валютний режим (більшістю в 85% від загальної кількості голосів), не обмежуючи при цьому прав держав-членів на вибір власних валютних режимів, однак, за умови що він не суперечать цілям Фонду і зобов'язанням, що випливають з Розділу 1.

У МВФ вірили, що дисципліна на ринках капіталу сприятиме зростанню в бідних країнах, і тому вважали підтримання в хорошій формі ринків капіталу першочерговим завданням [88]

Відповідно до обов'язку уникати обмежень на платіжні операції, держава-член не може накладати таких обмежень без попереднього їх погодження з Фондом (п. а) розділу 2 статті VIII. Так, Фонд, в контексті реалізації цього зобов'язання, вимагає від держав-членів дотримання на їх території правил використання будь-якої конкретної валюти, які встановила держава-емітент цієї валюти (п. b) розділу 2 статті VIII): зрозуміло, що в даному випадку йдеться, передовсім, про «сильні» валюти, які виконують роль «світових грошей» і мають вільний обмін у більшості держав, таким чином, зазначене положення вимагає від держав – не-емітентів діяти, керуючись, передовсім, вигодою держави-емітента відповідної ліквідної валюти.

Не сприяє дотриманню принципу взаємної вигоди і положення розділу 3 статті VIII Статуту МВФ – Уникнення дискримінаційної практики, що означає заборону державам-членам МВФ: по-перше, мати членство в будь-

яких інших угодах, які, підпадуть під характеристику «дискримінаційних», по-друге, не використовувати множинності обмінних курсів, при цьому тлумачення «дискримінаційності» практики Фондом може бути досить широким, умови відступу від заборон також може визначати тільки Фонд, так само як і давати дозвіл на такі відступи.

Така ж ситуація і з Зобов'язанням з підтримки конвертації валют, що полягає в обов'язку держав викупати на запит іноземних держав залишки у них своєї валюти – розраховуючись валютою запитуючої держави, або СПЗ – за обопільною згодою і (або) з врахуванням вимог Фонду. При цьому в п б) Розділу 4 визначено п'ять умов, за яких держава-емітент звільняється від обов'язку викупати свою валюту, які також, в основному, зорієнтовані на переваги держави-емітента «сильної валюти».

МВФ відповідно до Статуту має досить широкі повноваження, що дозволяють їй втручатись у внутрішні справи держав. Наприклад, відповідно до ст. VIII ч.55 Фонд може вимагати від своїх членів надання інформації, яку він вважає необхідною для здійснення своєї діяльності. Наведений в розділі 5 статті VIII перелік «мінімуму» такої інформації включає дані про всі поточні операції держави, стан рахунків, економічні показники і т. ін. хоча й цей перелік не є вичерпним і дає підстави розширювально тлумачити повноваження Фонду. В практиці комерційних відносин надання подібної інформації не є нормою відносин та потребує повної довіри до установи, якій вона надається, такі довірливі (фідучіарні) відносини можуть встановлюватися лише як приватно-правові – між партнерами, що встановлюють їх добровільно і на свій ризик. Там же, де мають місце офіційні (публічні) відносини, в яких ризик офіційних рішень поширюється на все населення держави, з метою запобігання зловживанням має діяти «здорова презумпція недовіри», яка стала основоположним принципом для конституційного права більшості сучасних держав: відповідно до цього принципу, повноваження офіційних установ і чиновників обмежуються лише

тим їх обсягом, який прямо й вичерпно прописаний в їх установчих актах чи посадових інструкціях. Тим більше, такий підхід має дотримуватися і у діяльності міжурядової офіційної установи, якою є МВФ. Натомість положення Статей Угоди надають Фонду невинуваті повноваження в цій та інших сферах, що сприяє зловживанням окремих найбільш впливових членів МВФ для отримання односторонніх вигод.

Так, маючи повну інформацію про стан справ в країні, Фонд може ефективно здійснювати тиск на економіку будь-якої держави-позичальника. Дуже часто Фондом висувуються вимоги до країни позичальника, що погіршують соціально-економічне становище цієї держави.

Найбільш розповсюдженими є вимоги Фонду щодо свободи пересування капіталів, приватизації (в тому числі природних монополій - залізничного транспорту і комунальних послуг), мінімізація або навіть ліквідація урядових витрат на соціальні програми - на освіту, охорону здоров'я, здешевлення житла, громадський транспорт і т.п.; відмова від захисту навколишнього середовища; скорочення зарплат, обмеження прав трудящих; посилення податкового тиску на бідних і т. п. [89]

Такі умови часто є неприйнятними для країн, особливо для найбідніших і провокують ще більше поглиблення соціально-економічної кризи в державі.

Так, у 1989 році МВФ надав Руанді позику за умови, що уряд припинить надавати підтримку фермерським господарствам (що є нормою в багатьох країнах світу, включаючи і США) і проведе девальвацію місцевої валюти (що прямо протирічить Ст.1 п.ііі статуту МВФ, який визначає однією з цілей Фонду: «Сприяти стабільності валют, підтримувати впорядкований валютний режим серед держав-членів і уникати використання девальвації валют з метою отримання переваги у конкуренції» [83]. Це спровокувало крах доходів населення і, як наслідок, криваву громадянську війну між хуту і тутсі, в якій загинуло понад півтора мільйона людей [90].

Одним з яскравих Європейських прикладів невдалої політики МВФ, що порушує принцип взаємної вигоди, є Угода МВФ з Югославією 1980 року. На той час Югославія потребувала залучення додаткових фінансових коштів. Однією з умов отримання грошей МВФ була відмова керівництва держави від вирівнювання регіонів з різними доходами. Це позбавило дотаційний регіон – Косово додаткових надходжень, що в свою чергу викликало невдоволення населення Косово, чим скористалась Албанія для заснування в Косово «албанського сталіністського підпілля», що розв'язало терор проти неалбанського населення. Уряд Югославії був вимушений витратити значні суми на боротьбу з його діяльністю. Пізніше, відмова від політики вирівнювання викликала невдоволення і в Сербії, що породило сербський націоналізм, з яким безжально боровся Тито, виселяючи Сербів з інших югославських республік [90]. Спроби нового президента – Слободана Мілошовича відмовитись від порад МВФ та повернути країну на рейки соціалізму не дало позитивних результатів. Громадянське протистояння посилювалось, що у кінцевому підсумку і призвело до розпаду країни.

Так, МВФ не тільки посилює своєю політикою проблеми, які покликаний вирішувати, але ще й допускає, щоб ці проблеми виникали знову і знову [88].

Дискримінаційними видаються й положення Статті V Статуту, «Операції і обладнання Фонду». Загальні умови цих операцій забезпечують ситуацію, коли держави з сильними валютами отримують непропорційні вигоди за рахунок держав зі слабкими валютами, і хоч Статтями передбачені й спеціальні умови, формально призначені для покращення фінансових умов держав зі слабкою економікою, вони залишаються частиною загалом дискримінаційної системи правил, закладених Статтями з початку їх прийняття. Загальні умови операцій Фонду, передбачені розділами 1 і 2, полягають у тому, що кожна держава-член через свій офіційний центральний фінансовий орган (Центральний банк, казначейство і т.п.) може з власної

ініціативи купувати у Фонду СПЗ чи валюту інших держав, які Фонд продає зі своїх загальних ресурсів і у відповідності до квот цієї держави. Фонд отримавши запит від держави-покупця, може прийняти рішення про додаткове надання цій державі за її ж рахунок необхідних фінансових і технічних послуг. Однак, подібна «ініціатива» держави є, передовсім наслідком необхідності виконувати її зобов'язання перед Фондом, відповідно до Статей Угоди (підтримка платіжного балансу, викуп залишків валюти інших держав і т.ін.). Таким чином, операції з Фондом для економічно розвинених держав є якщо не вигідними прямо, то цілком прийнятними, тоді як для держав, економічно слабких, вони є якщо не руйнівними, то кабальними.

Як зазначає Джозеф Стігліц, шеф-економіст Світового Банку 1997-2000рр., в січні 2002 року у стані кризи була Аргентина. Політика викупу боргів, запропонована МВФ, знов провалилась; обмежена фіскальна політика, на якій наполіг Фонд, загнала економіку в глибоку рецесію [86].

В Розділі 3 Статті V Статуту МВФ визначено умови купівлі державами-членами валюти іншої держави (якщо Фонд не позбавив її такого права (п. iv)): використання загальних ресурсів Фонду має відповідати положення Статуту. При цьому, відповідно до розділу 4 Статті V, Фонд «на свій розсуд і для забезпеченні своїх інтересів» може здійснити звільнення від будь-яких умов, приписаних розділом 3, приймаючи, зокрема, до уваги готовність держави-члена надати в якості гарантійного забезпечення такі прийнятні активи, які, на думку Фонда, мають достатню цінність для захисту інтересів Фонду». Це є ще одним дискримінаційним інструментом, що сприяє порушенню принципу взаємної вигоди.

Статті Угоди МВФ у відносинах з іншими суб'єктами міжнародного права забезпечують Фонд очевидними пріоритетами. Так в розділ 5 статті VII Угоди, держави члени зобов'язуються не посилатися на зобов'язання з будь-яких інших домовленостей з іншими державам членами, укладеними до цієї

Угоди, таким чином, щоб перешкоджати дії положень цієї статті» (розділ 5 Статті VII). Варто також звернути увагу на відносини ООН та МВФ, що також не є рівноправними. Так, угода між ООН та МВФ відрізняється від подібних угод між ООН та іншими спеціалізованими установами в бік зменшення повноважень ООН в сфері координації роботи МВФ. Наприклад ООН не може посилати своїх представників на засідання органів МВФ, окрім Ради керуючих, що пояснюється небажаністю зайвого розголошення конфіденційної інформації [69, с.61]. Також обмежено право ООН в наданні рекомендацій МВФ. В Угоді між ООН та МВФ і МБРР підкреслюється незалежність цих установ, та їх «повна бюджетна незалежність», що обмежує ООН в перевірці їх бюджетів. На відміну від інших спеціалізованих установ ООН, в МВФ та МБРР не передбачено ніяких пільг для вступу для держав-членів ООН. З цього приводу М.В. Почкаєва зазначає: «Діяльність спеціалізованих установ ООН заснована на принципі суверенної рівності. Виключення складають такі спеціалізовані установи ООН як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк» [69, с.52].

Повноваження керівних органів МВФ є ширшими ніж в інших спеціалізованих установах. Так, до компетенції Виконавчого директорату та Ради керуючих відповідно до ст. XVIII входить будь-яке питання, що стосується тлумачення Статуту. Рішення цих органів є остаточними та обов'язковими для країн-членів, що обмежує право держав на власне тлумачення Статуту.

В статті XI «Відносини з країнами, що не є членами Фонду» держави-члени Фонду зобов'язуються не брати участі і не допускати участі своїх фіскальних агентств в будь-яких операціях з державою, що не є членом Фонду, або з особами на територіях держав, що не є членами Фонду, якщо такі операції суперечать положенням цієї Угоди чи цілям фонду, або з використанням методів, що суперечать положенням Угоди, а також співробітничати з Фондом з метою застосування на своїх територіях

необхідних заходів для запобігання операціям з державами-не членами Фонду, або ж особами на їх території, якщо такі операції суперечать положенням цієї Угоди чи цілями Фонду (пп. і) – ііі) розділу 1 Статті XI). Положення Статті є дискримінаційним по відношенню до інших суб'єктів - не членів фонду та орієнтує держави на вступ до Фонду за правилами Фонду.

Досить дискримінаційно по відношенню до інших суб'єктів міжнародного права виглядають і положення розділу 6 Статті IX: «наскільки це необхідно для виконання передбаченої цією Угодою діяльності, все майно і активи Фонду звільняються від обмежень, нормативних положень засобів контролю і мораторії будь-якого характеру». Зрештою, редакція розділу 10 статті IX, де Угода прямо зобов'язує держави надавати Фонду детальні звіти про здійснені ними заходів з реалізації положень цієї статті.

Таким чином, положення Статей Угоди МВФ, будучи цілком прагматичними й зрозумілими з точки зору забезпечення дисципліни в сфері міжнародної валютно-фінансової системи, за своїм загальним стилем не відповідає ні «духу» ні навіть «букві» Статуту ООН, де, зокрема, в п. 7 ст. 2 зазначено, що Статут ніяким чином не дає ООН (а відповідно й іншим міжнародним організаціям) права на втручання у внутрішні справи держав-членів.

Еквівалентність, як відповідність цінності матеріального чи духовного блага, отриманного суб'єктом правовідносин, затратам, що він поніс в процесі виконання юридичного обов'язку в цьому правовідношенні [48, с. 356] – у відносинах МВФ з країнами-членами, часто не досягається через організаційні вади та політику організації. Взаємна вигода в таких відносинах також неможлива, як і реалізація відповідного принципу взаємної вигоди.

Слід визнати, що редакція Статей Угоди МВФ, як і сама діяльність МВФ, будучи продуктом міжнародних відносин і геополітичного мислення післявоєнного періоду, які формувалися в умовах тимчасових переваг

Сполучених Штатів, є застарілими і вимагають модернізації в напрямку більшої відповідності вимогам реальної взаємної вигоди на основі міжнародної солідарності.

2.2.2. Міжнародний банк реконструкції та розвитку та принцип взаємної вигоди

Прямо на принцип взаємної вигоди в *Статтях Угоди про Міжнародний банк реконструкції і розвитку* (далі Статті) не вказується, але в силу самого призначення Міжнародного банку реконструкції і розвитку (далі Банк) – сприяти відродженій війною економіки, Статті як міжнародний договір, яким його засновано і визначено принципи його діяльності – за змістом і способом викладення своїх норм видається ближчим до дотримання принципу взаємної вигоди в порівнянні зі Статтями Угоди Міжнародного валютного фонду.

Відповідно до п. а) Розділу 1 Статті III, всі ресурси і можливості Банку використовуються виключно на благо його членів. Актуальним для України, хоч вони й викладені в умовах іншої історичної епохи, є наступне положення статті: «з метою сприяння відновленню й реконструкції економіки членів, територія яких постраждала від масштабних руйнувань внаслідок ворожої окупації чи бойових дій, при визначенні умов і стану займів, що надаються таким членам, Банк особливо враховує завдання полегшення фінансового тягаря і прискорення завершення такого відновлення й реконструкції» (п. b Розділ 1 Статті III) [91].

Позики, що надаються чи гарантуються Банком переслідують мету здійснення конкретних проектів реконструкції і розвитку (п. vii) Розділу 4 Статті III. При наданні позики банк виявляє свою обачність як в інтересах того конкретного члена, на території якого розміщується проект, так і в інтересах всіх своїх членів (п. v Розділу 4).

Статті декларують неупередженість і недискримінаційність в діяльності Банку. Зокрема, банк не ставить умови, щоб надходження використовувалися на території будь-якого конкретного члена чи членів, беручи до уваги виключно міркування економічного характеру й ефективності і не беручи до ваги політичні та інші неекономічні чинники і міркування (розділ 5 Статті III). Ця ж позиція викладається в Розділ 10 «заборона політичної діяльності»: «Банк і його посадові особи не втручаються у політичні справи будь-якого члена і на їх рішення не впливає політична система відповідного члена чи членів, лише економічні міркування, які неупереджено оцінюються для досягнення цілей Угоди, викладених в статті 1» [91]. Проте, по факту МБРР тісно співпрацює з МВФ та координує з ним свою діяльність.

Загалом, Статті свідчать про те, що як і МВФ, Банк, будучи міжурядовою установою, в основі своєї організації і діяльності має принципи (і, фактично, цілі) комерційного підприємства, забезпечуючи своїм членам тим кращі можливості економічного розвитку, чим більші їхні частки в статутному капіталі Банку. Про це свідчать як умови прийняття Банком рішень (принцип зваженого голосування), так і можливості отримання економічних вигод від членства в Банку.

Відповідно до Розділу 3 статті V, за винятком окремих визначених в Статтях випадків, рішення приймаються більшістю поданих голосів, при цьому кожен член має 250 голосів, плюс по одному додатковому голосу за кожен акцію⁷. При цьому з кожної акції передбачено стягнення однієї соті відсотку на покриття адміністративних видатків Банку (п d) розділу 2 статті XI) [90]. Поправка, прийнята Радою директорів 17 лютого 2009 р., уточнює, що рівна для всіх членів частка (визначена попередньо як 250 голосів) становить лише 5,55% загальної суми всіх можливих голосів, при тому, що кількості акцій, які дають додаткові голоси, якими володіють найбагатші і

---

⁷ З 27 квітня 1988 року статутний акціонерний капітал банку збільшено до 1 420 500 акцій (від початкових 100 000 акцій)

найбідніші держави-члени відрізняються на два порядки. Нерівність сторін при прийнятті рішень негативно впливає на можливість дотримання принципу взаємної вигоди.

Це, передовсім, впливає на головну сферу діяльності Банку – надання позик, обсяги яких, в загальному режимі, обмежуються часткою в статутному капіталі банку держави-члена, яка хоче отримати позику (розділ 1 Статті IV). Умови, на яких Банк може надавати позики чи виступати чи гарантом включають: повну гарантію з боку Центрального банку (чи аналогічної установи) держави-члена щодо виплати позики, в обсязі основної його частини, відсотків та інших зборів по позиці; якщо отримувач не має інших розумних умов отримання позики; якщо Комітетом по позиках надано письмову доповідь з рекомендацією проекту, на реалізацію якого надається позика; якщо Банк визнає, що відсотки та інші платежі є розумними і що ставка, платежі та строки їх погашення відповідають проекту.

Відповідно до Розділу 3, загальна сума заборгованостей по гарантіях участі в позиках і прямим позиках, що надається Банком не може перевищити стовідсоткову суму підписного капіталу, резервів і прибутків Банка. Тож, виявляючи свою обачність, Банк приділяє належну увагу перспективам того, чи зможе отримувач (чи його гарант) виконувати свої зобов'язання по позиці; виступаючи як гарант інших інвестицій, Банк отримує за свій ризик відповідну компенсацію (п. ві) розділу 4 Статті III. Відповідно до ч. 4 ст. IV, Банк проводить нагляд за використанням кредитів, при цьому він може зажадати розгорнутої інформації про стан економіки країни-позичальника [91].

Якщо запит держави-члена, яка потребує позики, не відповідає її можливостям щодо умов надання позик самим Банком, Банк може надавати позики через свій філіал – Міжнародну фінансову корпорацію, відповідно до

Розділу 6⁸ Статті III. Обмеження на кредити від МФК в чотири рази перевищують розміри її незадіяного капіталу і прибутку, але, відповідно, зростає і вартість таких кредитів.

За іншу операцію – надання гарантій на позики, що змінюються через звичайні інвестиційні канали, Банк, крім відсотків, стягує комісійний збір, ставку якого визначає сам Банк (розділ 5 Статті IV). Виходячи з частки в капіталі, Банк проводить і інші операції на користь держав-членів, зокрема з цінними паперами власного випуску чи від імені держави-члена, на території якого купуються і продаються цінні папери (розділ 8 Статті IV).

В прийнятті рішень голос окремої держави-члена також обмежується низкою умов. Так, відповідно до Статті X (Презумпція згоди) якщо для здійснення Банком яких-небудь дій (за винятком внесення поправок відповідно до статті VIII) необхідна згода будь якого члена, вважається що така згода має місце, якщо цей член не висуває заперечень в розумний термін, який може встановити Банк. Відповідно до Ст. IX Статей, їх тлумачення є компетенцією лише органів Банку, повноваження яких визначено в Статті V. Всі повноваження Банку здійснює Рада керуючих (Розділ 2 Статті V), які призначаються кожною державою-членом на п'ять років. Проте основна діяльність здійснюється корпусом Виконавчих директорів (розділ 4 Статті V), п'ять з яких призначаються від держав-членів, що володіють найбільшою кількістю акцій, інші сім обираються від інших держав [91]. При тому, що виконавчі директори призначаються на два роки, зрозуміло, що усталеність в діяльності Банку забезпечують ті п'ять з них, які обираються від найбільш економічно розвинених держав, тоді як склад представників інших держав є мінливим і тому їх вплив може здійснюватися лише ситуативно.

Можливості держави-члена обмежуються не лише його часткою в капіталі, але й цінністю його валюти. Сплачена частка держави в капіталі, що

---

⁸ Цей розділ додано до Угоди Поправкою, що набули чинності 17 грудня 1965 р

має становити не менше 20% (розділ 5 Статті II), відповідно до розділу 7 Статті II має бути, принаймні на два відсотки забезпечена золотом або в доларах, що ставить держави в нерівноправне становище.

Нерівні можливості в отриманні економічних вигод країнами-членами Банку особливо виявляються в операціях банку (розділ 2 статті III і стаття IV) і в умовах розподілу доходів (розділ 14 статті V). Зокрема, розподіл чистого доходу, який здійснюється Радою керуючих щорічно, становить загалом два відсотки річних, відповідно до його частки і у відповідній валюті. Понад ці два відсотки доходи виплачуються пропорційно кількості придбаних акцій [91]. При цьому заборгованості перед банком знижують чи держави члена таких виплат.

Банк, як і Фонд може втручатись у внутрішні справи країн-членів. МБРР надає лише цільові кредити відповідно до ч.4 ст. IV та проводить нагляд за його використанням, при цьому Банк може зажадати розгорнутої інформації про стан економіки країни-позичальника. Доступ до такої інформації Банк має з моменту отримання заявки з боку держави-позичальника до часу повного вичерпання суми кредиту, що порушує міжнародну практику кредитних угод [91].

Щодо практики реалізації програм Банку, то через спільну фінансово-кредитну політику з МВФ, такі проекти далеко не завжди мали позитивний ефект. Так, спільні дії МВФ, МБРР та інших міжнародних фінансово-кредитних інституцій під час боргової кризи в Мексиці в 1980-х роках призвели до продовольчої кризи в державі, в результаті якої Мексика, що є батьківщиною кукурудзи перетворилась на її імпортера. Адже, однією з умов кредитування було скасування високих тарифів, державного регулювання і інститутів продовольчої підтримки, що призвело до банкрутства вітчизняних виробників. Виплати відсотків зросли з 19% витрат уряду Мексики в 1982 році до 57% в 1988, в той час як капітальні витрати впали з і без того малих 19,3% до 4,4%. Скорочення урядових витрат викликало знищення

державного кредиту, субсидованих урядом сільськогосподарських робіт, субсидій, які видаються фермерам, руйнування державних торгових рад та служб з питань сільського господарства. Одностороння лібералізація сільськогосподарської торгівлі, що пропонувалась МВФ і МБРР, також сприяла продовольчій кризі [91].

Такі правовідносини не є взаємовигідними, адже вони не є еквівалентними, бо їх учасники отримують не рівноцінні матеріальні чи духовні блага [48, с. 325]. Як справедливо зазначає проф. Сирих В.М., Якщо кожен учасник правовідносин отримує лише стільки і такою мірою, скільки і якою мірою він відтворив, здійснив на благо іншого, то для оцінки правової природи відносин достатньо встановити еквівалентність благ того, що один учасник отримав від іншого [48, с. 328]. Отже, якщо Мексика виявилась невдоволеною наданням їй кредиту, який погіршив її загальне соціально-економічне становище, то і правовідносини не є взаємовигідними.

Так само як і МВФ, Банк є фінансово та бюджетно незалежним та невідповідним адміністративним перевіркам ООН, що підтверджує що він є закритою фінансовою організацією, що будується та функціонує за власними принципами, серед яких принцип взаємної вигоди не є основним, а його дотримання є проблематичним через особливості статутних положень та політики МБРР.

Бреттон-Вудські домовленості закріпили жорстку й непропорційну диференціацію обсягів прав і повноважень для країн з різним рівнем економічного розвитку, роблячи США в цих відносинах абсолютно привілейованим суб'єктом. Те, що європейським країнам і Японії згодом вдалося змінити співвідношення квот і, відповідно, можливостей впливати на світову економіку, лише підкреслило ту обставину, що Бреттон-Вудські домовленості залишаються міжнародними договорами, які різко контрастують з цілями і принципами Статуту ООН, створюючи для держав-членів тим більш обмежені можливості отримання стабільних вигод від

діяльності МВФ і Світового банку, чим нижче їх рівень економічного розвитку, і роблячи практично неможливим отримання взаємних вигод, на основі їх правил, країнам з низьким рівнем економіки.

2.2.3. Організація міжнародної торгівлі в рамках ГАТТ/СОТ та принцип взаємної вигоди.

Багатостороння торгівельна система стала важливою складовою післявоєнної організації міжнародних економічних відносин, що сприяла економічному розвитку та укріпленню міжнародного миру та стабільності.

Світове співтовариство перед Другою світовою війною пройшло через економічні потрясіння періоду великої депресії, результатом якої було падіння об'ємів виробництва та торгівлі. Для усіх стало очевидно, що економіки країн світу взаємопов'язані, а лібералізація міжнародної торгівлі є запорукою розвитку міжнародної економіки та кожної держави зокрема.

Отже, в лютому 1946 року Економічна та Соціальна Рада ООН (ЕКОСОП) на своїй першій сесії приймає резолюцію про скликання Конференції Об'єднаних Націй з торгівлі та зайнятості.

Як зазначає І.В. Зенкін: «Для підготовки Статуту МТО (Міжнародної торгівельної організації) на Конференції створюється Підготовчий комітет, який в 1946-1947 рр. виробляє Статут МТО, що так і не вступив в силу, проте був втілений в Гаванській Хартії та ГАТТ-47» [93, с. 18].

Серед основних цілей МТО дослідник С.Г. Осика виділяє: «Сприяння на взаємній та взаємовигідній основі зниження тарифних і нетарифних бар'єрів в торгівлі та ліквідації дискримінаційного режиму в міжнародній торгівлі» [94, с. 223]. Отже, взаємовигідне міжнародне економічне співробітництво мало стати основою МТО.

З 1 січня 1948 року вступив в силу текст ГАТТ, що мав діяти до вступу в силу статуту МТО. Однак, Статут МТО, підписаний державами-учасницями Конференції ООН з торгівлі та зайнятості, не був ратифікований новим

(республіканським) складом конгресу США та іншими державами за відповідної політики США, і, відповідно, так і не набув чинності. Єдиним багатостороннім документом, що регулював міжнародну торгівлю, залишилося ГАТТ, а така прогресивна для свого часу організація як МТО так і не була створена. Взаємовигідні тарифні поступки, одержані в результаті переговорів, були відображені у Генеральній угоді з тарифів та торгівлі (ГАТТ), що проіснувала, з подальшими доповненнями, до кінця 1993 року.

Так, у преамбулі Генеральної Угоди з тарифів і торгівлі (далі ГАТТ-47) зазначається, що «сторони визнають, що їх відносини у сфері торгівлі та економічної діяльності повинні бути спрямовані на підвищення життєвого рівня, забезпечення повної зайнятості і постійного зростання реального доходу та ефективного попиту, і бажають сприяти цим цілям шляхом укладення взаємних та взаємовигідних угод, спрямованих на значне зниження тарифів та інших бар'єрів у торгівлі та на усунення дискримінаційного режиму в міжнародній торгівлі» [75].

Проте, практика ГАТТ-47 свідчить, що для держав існували можливості недотримання принципу взаємної вигоди. Основною причиною цього був феномен «безкоштовної їзди» [93, с. 35]. Так, в умовах дії застереження про режим найбільшого сприяння, що надається в необумовленій формі (без вимоги взаємності) ГАТТ-47 перетворилось на співтовариство держав, де 2/3 учасників користувались вигодами від зобов'язань, які взяли на себе 1/3 членів. Таким чином, держави часто ігнорували принцип взаємної вигоди, отримуючи односторонні переваги від укладених угод, що, на нашу думку, є великим недоліком цього міждержавного економічного утворення.

Цей недолік був не єдиним, а отже, назріла необхідність в реформуванні ГАТТ-47. Так, Уругвайський раунд ГАТТ закінчився підписанням Заключного акта у Марракеші (Марокко) 15 квітні 1994 року та

заснуванням нової постійної міжнародної економічної організації – Світової організації торгівлі (СОТ).

СОТ фактично ліквідувала можливості для держав отримання односторонніх переваг та ігнорування принципу взаємної вигоди сторін. Правова система СОТ забезпечує баланс між правами й вигодами, що випливають з членства, та зобов'язаннями, які воно несе. СОТ виконує роль міжнародного форуму для торгових переговорів, врегулювання торговельних суперечок, постійно діючого моніторингу національних торговельних політик держав-членів СОТ.

Так, в статуті СОТ зазначається: «Сторони цієї угоди бажаючи сприяти цілям угоди, шляхом укладення обопільних і взаємовигідних домовленостей, спрямованих на значне зниження тарифів й інших бар'єрів у торгівлі та на усунення дискримінаційного режиму в міжнародних торговельних відносинах домовляються про заснування СОТ» [95].

Для всіх членів СОТ, обов'язковими, крім самої Угоди про заснування СОТ, є вся сукупність, так званих, Багатосторонніх торгових домовленостей (Multilateral Trade Agreements), викладених у перших трьох додатках⁹.

1) Угоди з регулювання торгівлі товарами (Додаток 1А)

Тринадцять документів «Додатку 1А» до Угоди про заснування СОТ включають: ГАТТ-94, ядро якого ставитить ГАТТ-47 та 12 інших угод (переважно, з власними додатками) – про сучасне тлумачення й режими реалізації окремих положень ГАТТ-47.

Основу ГАТТ-94 складає ГАТТ-47 (далі в підрозділі – Угода), яка залишається джерелом принципів і методів регулювання міжнародної торгівлі, і посилання на статті якої тепер здійснюються як на статті ГАТТ-94. Держави-члени виходять з презумпції того, що лібералізація торгівлі, яка є головною метою Угоди, забезпечує спільну і, по можливості, взаємну (в найширшому

---

⁹ Ці документи, обов'язкові для всіх держав-членів СОТ, доповнюють дві факультативні угоди Додатку IV.

сенсі) вигоду членів міжнародного співтовариства, об'єднаних міжнародною торгівлею і угодами Маракеського пакету. Спрямованість Угоди на лібералізацію безпосередньо втілена в таких статтях Угоди як: Загальний режим найбільшого сприяння (ст. I); Розклади поступок (Стаття II); Національний режим щодо внутрішнього оподаткування та регулювання (Стаття III); Свобода транзиту (Стаття V); Загальне скасування кількісних обмежень (Стаття XI) та деякі інші. В цих статтях Договірні сторони – через правила застосування й реалізації режиму найбільшого сприяння, національного режиму, свободи транзиту та інші принципи й заходи – виходять з того, що лібералізації має здійснюватися по-перше, на загальній недискримінаційній основі, по-друге, гнучко враховуючи національні інтереси держав, включаючи особливі потреби країн, що розвиваються.

При своїй загальній спрямованості на лібералізацію, «дух і буква» Угоди будується на тому, що Договірні Сторони, як суверенні держави, по-перше, беруть на себе загальні зобов'язання з лібералізації, зафіксовані в Розкладі поступок, прийнятні для своєї економіки, по-друге, залишають за собою право приймати будь-які обмежувальні заходи з міркувань захисту суспільної моралі, здоров'я та інших міркувань безпеки (Стаття XX «Загальні винятки» і Стаття XXI «Винятки з міркувань безпеки»), по-третє, продовжують застосовувати широкий спектр національних засобів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які вони поступово й на основі взаємної вигоди мають скоординовано реформувати в напрямку сприяння міжнародній торгівлі.

Крім тексту ГАТТ-47, важливою складною частиною ГАТТ-94 є шість Домовленостей з тлумачення найважливіших питань ГАТТ-47, які на 1994 рік потребували оновленого розуміння чи конкретизації. Так, кожна з домовленостей покликана сприяти кращій реалізації принципу взаємної вигоди. Зокрема, вони стосуються процедури реалізації режиму найбільшого сприяння, принципу недискримінації та забезпечення транспарентності,

підвищення ефективності і прозорості торгівлі та зменшення можливості негативних наслідків, пов'язаних зі змінами умов торгівлі між державами-членами СОТ, залученими і не залученими до тих чи інших міждержавних преференційних систем – вільних економічних зон або митних союзів, покращення збалансованості переговорних можливостей держав експортерів і імпортерів, умов звільнення від зобов'язань.

- Угода про сільське господарство додатку 1А [96] стала кодифікованою основою лібералізації торгівлі сільськогосподарською і загальних зобов'язання членів СОТ з її реалізації. На нашу думку Угода відповідає принципу взаємної вигоди. В її преамбулі як довгострокове завдання задекларовано створення справедливої й ринково орієнтованої системи торгівлі сільськогосподарською продукцією, шляхом суттєвого й поступового зменшення, впродовж узгодженого періоду часу, підтримки та захисту сільського господарства, з метою виправлення та уникнення обмежень і спотворень на світових ринках сільськогосподарської продукції. Угода охоплює торгівлю продовольчими та іншими сільськогосподарськими товарами, включаючи бавовну, льон, шовк, шкіру і шкури, перелік яких визначено в Додатку I до угоди¹⁰. Для України зазначена угода є вкрай важливою, адже вона є з суттєво розвиненим аграрним сектором і реалізація даної угоди чинить суттєвий вплив на виробництво в сільському господарстві.

- Угоду про застосування санітарних і фіто санітарних заходів додатку 1А [97] було укладено як допоміжну до Угоди з сільського господарства. В її преамбулі зазначається, що держави-члени визнають право кожної держави застосовувати заходи, необхідні для захисту життя чи здоров'я людини, тварин чи рослин, за умови, що ці заходи не будуть застосовуватися як засоби свавільної або невиправданої дискримінації між Членами СОТ, або як приховане обмеження міжнародної торгівлі. Метою угоди є створення багатосторонньої

---

¹⁰ Угода не поширюється на торгівлю рибою й рибопродуктами та іншу продукцію визначену в Додатку 2 до Угоди про сільське господарство

основи для правил, що регулюватимуть розробку, введення та застосування санітарних і фітосанітарних заходів, які б, при цьому, мінімізували їх негативний вплив на міжнародну торгівлю, що сприяє реалізації принципу взаємної вигоди у відносинах між державами.

- Угода про текстиль і одяг Додатку 1А [98] регулює відносини на ринку текстилю і одягу, що є специфічним, адже його різноманіття постійно зростає, відбувається коливаннями споживчого попиту, а вартість продукції на ньому окрім іншого, складається з вартості робочої сили і прав інтелектуальної власності. Отже, більш дешево виробництво цієї продукції здійснюється там, де дешевше сировина і робоча сила, тобто в країнах, що розвиваються. В ГАТТ47 відбувалось порушення принципу взаємної вигоди у відносинах між експортерами та імпортерами текстилю і одягу. Сторонами угод були з одного боку розвинені країни-імпортери, з іншого – основні країни-експортери, що розвиваються, під тиском розвинених країн КЩР приймали «добровільні» обмеження свого експорту, а розвинені країни-імпортери визначали кількісні квоти для кожної країни-експортера. Ці конкретні обмеження фіксувалися у двосторонніх відверто квотованих і обмежувальних імпортно-експортних угодах, які суперечили як принципу взаємної вигоди, так і принципам ГАТТ47 загалом. Метою Угоди з Текстилю та одягу в рамках СОТ стала лібералізація та забезпечення рівних для всіх країн-учасниць умов справедливої конкуренції. На день набуття чинності Угоди для члена, він інтегрує у рамки ГАТТ-94 (тобто звільняє від протекціоністських заходів) не менше 16 % його імпорту текстилю та одягу. Надалі кожен член проводить відміну кількісних та інших нетарифних обмежень на імпорт текстилю й одягу впродовж 10-ти років – по узгодженому конкретному переліку товарів (програма – для кожної країни своя). Цей процес підлягає постійному моніторингу, який здійснюють: по-перше, зацікавлені держави-експортери, по-друге – Орган з моніторингу. Прийнята як тимчасова, угода пролонгується кожні 12 місяців.

- Угода про технічні бар'єри в торгівлі Додатку 1А [99] застосовується з метою обмеження зловживань через використання торгівельних бар'єрів, як засобу недобросовісної конкуренції та дотримання принципу взаємної вигоди. Основна мета угоди – не допустити дискримінації і не обмежувати торгівлю через необґрунтоване та непрозоре застосування торгівельних бар'єрів. Прозорість забезпечується введенням наукового обґрунтування кожного торгівельного бар'єру кожною державою, що їх вводить. Коли зникають умови, що були підставою для введення конкретних ТБ, держава повинна їх скасовувати. Важливою умовою угоди є дотримання принципів найбільшого сприяння для товарів з усіх країн-учасниць і надання їм національного режиму. Проблему несумісності стандартів рекомендується вирішити шляхом дотримання правил і стандартів, прийнятих на міжнародному рівні. Угода містить також рекомендаційний Кодекс добросовісної практики процедур підготовки, прийняття і дотримання стандартів (ст. 4 угоди і Додаток 3 до угоди), де для країн, що розвиваються передбачено пільгові умови, які дозволяють їм певний час не дотримувати стандартів, неприйнятних з точки зору їхнього розвитку, а також користуватися міжнародним сприянням у розробці власних систем стандартизації, що також є відображенням принципу взаємної вигоди.

- Угода про торгівельні аспекти інвестиційних заходів (TRIM's)¹¹ Додатку 1А [100] має метою усунення практики застосування інвестиційних заходів, які порушують чи обмежують вимоги й досягнення ГАТТ/СОТ в сфері лібералізації торгівлі товарами. Отже об'єктом угоди є лише інвестиційні заходи держав-членів в сфері торгівлі (TRIM's), а предметом – домовленості про зобов'язання держав-членів не допускати, щоб такі заходи відповідали вимогам цієї угоди і загальним принципам СОТ. Відповідно до ст. 2 Угоди, жоден член СОТ не повинен застосовувати TRIM's, які б суперечили статтям ГАТТ-94: III «Надання національного режиму» і XI

---

¹¹ TRIM – Trade related investment measurement

«Загальна відмова від кількісних обмежень», що також направлено на дотримання принципу взаємної вигоди.

- Угода про застосування статті VI ГАТТ-94 Додатку 1А [101] вводить правила, які б мінімізували можливість введення необґрунтованих антидемпінгових заходів. Антидемпінгові заходи можуть вводитися лише за результатами відповідного розслідування, ініційованого на основі заяви зацікавлених підприємців держави позивача. Антидемпінгове мито не повинне бути штрафом, а лише компенсацією, основною метою якого має бути нейтралізація збитків. Пільгові умови передбачено для країн, що розвиваються з врахуванням особливостей їхньої економіки і формування цін, що є відображенням принципу взаємної вигоди.

- Угода про застосування Статті VII ГАТТ-94 Додатку 1А [102] містить домовленості про тлумачення й виконання правил визначення митної вартості товарів. Важливою умовою Угоди є обов'язок митних органів держави, якщо імпортер цього вимагає, інформувати його письмово про митну вартість, та про метод, використаний для її визначення, що робить цю процедуру більш прозорою.

- Угода про передзавантажувальну інспекцію Додатку 1А [103] укладена з метою досягнення компромісу між інтересами підприємців і обов'язком контролюючих органів для максимального дотримання взаємної вигоди у їх діяльності. Інспекція використовується для виявлення за допомогою спеціальних служб зловживань експортерів з метою ухилення від сплати в належному обсязі мит і стягнень, які вони здійснюють шляхом змови з іноземним покупцем про заниження чи завищення ціни товару, вказаної у супровідних документах. Вона виконує комплексну перевірку якості й кількості товару та відповідності його реальних характеристик і ціни – задекларованим у супровідних документах, а також дотримання вимог до маркування та ін. стандартів.

- Угода про правила визначення походження Додатку 1А [104] зобов'язує держави приймати ясні та передбачувані правила визначення походження, і застосовувати їх таким чином, щоб вони не зводили нанівець чи не ушкоджували прав Членів, мали недискримінаційний характер і самі по собі не створювали невикористаних перепон для торгівлі. Країна походження товару визначається з метою застосування тарифних та нетарифних заходів регулювання руху товарів через митну територію держави, а також забезпечення обліку товарів у статистиці її зовнішньої торгівлі. Основною проблемою в цьому питанні є зловживання, пов'язані з вказівкою більш престижних країн походження для товару, виробленого у інших країнах. Конвенція про спрощення й гармонізацію митних процедур 1973 р., розроблена Міжнародною митною організацією, вперше визначила загальні принципи регламентації правил визначення походження товарів. Прозорість у питанні походження товарів сприяє досягненню реальної взаємної вигоди та реалізації принципу взаємної вигоди.

- Угода про процедури ліцензування імпорту Додатку 1А [105] висуває основною метою забезпечення транспарентності і відповідності процедур ліцензування цілям ГАТТ-94, а також дієвий механізм проведення консультацій і оперативного, ефективного та справедливого врегулювання суперечок, що виникають в рамках Угоди. Угода визначає основні правила, якими мають керуватися держави при ліцензуванні імпорту. Вся інформація стосовно процедур подання заявок повинна публікуватися у джерелах, про які держава має повідомляти Комітет з ліцензування імпорту.

- Угода про субсидії й компенсаційні заходи Додатку 1А [106] спрямована на актуалізацію положень статті XVI «Субсидії» ГАТТ-94, зокрема на забезпечення міжнародної торгівлі більш адекватними критеріями застосування компенсаційних заходів та створення гнучких і різноманітних механізмів узгодження позицій держав-членів – для загального підвищення ефективності отримання ними вигоди від співробітництва. Головним

критерієм для застосування державою компенсаційних заходів є ознака порушення субсидованим імпортом її економічних інтересів. Угода регламентує процедуру введення компенсаційних мит по етапам. Відповідно до частини VI (ст. 24) Угоди засновано Комітет з субсидій і компенсаційних заходів, який здійснює нагляд за практикою субсидованого експорту. Угодою також передбачена процедура врегулювання спорів, шляхом звернення до Органу з врегулювання спорів СОТ.

- Угода про захисні заходи Додатку 1А [107] також покликана не допустити порушення принципу взаємної. Вона описує введення державою захисних заходів передбачено в ситуаціях, коли правомірний імпорт товару здійснюється у настільки значній кількості, що завдає збитки її економіці. Угода детально розкриває поняття збитки національній економіці як причину для введення захисних заходів, також містить процедуру введення захисних заходів. При необхідності, держава-імпортер може без розслідування ввести тимчасові заходи, але не більше, ніж на 200 днів. Якщо розслідування не встановить зв'язок між збільшенням імпорту і збитками від імпорту, то отримані від підвищення мита кошти мають бути повернені експортерам. При здійсненні захисних заходів дотримується принцип транспарентності і спеціального контролю, для чого Угодою започатковано Комітет СОТ з захисних заходів (ст. 13 Угоди). Описаний механізм Угоди фактично є механізмом дотримання принципу взаємної вигоди.

Характеризуючи весь комплекс домовленостей Додатку 1а слід, зазначити, що вони загалом і по духу, і букві – відповідають принципу взаємної вигоди. Вже в преамбулі ГАТТ-47 визначено бажання урядів держав-засновників сприяти цілям угоди шляхом укладення взаємних та взаємовигідних домовленостей, спрямованих на значне зниження тарифів та інших бар'єрів у торгівлі і на усунення дискримінаційного режиму в міжнародній торгівлі. На взаємність і взаємну вигоду, як основу співробітництва Договірних Сторін Угоди, вказується також в п. 3 Статті XVII (Державні торговельні підприємства), де Договірні Сторони розглядають

переговори на взаємній та взаємовигідній основі як важливий чинник обмеження чи зменшення тих перешкод, які можуть створювати такі підприємства. В п. 2 Статті XXVIII «Зміна розкладів», також зазначено, що у переговорах та домовленостях «зацікавлені сторони повинні прагнути до збереження загального рівня взаємних та взаємовигідних поступок, не менш сприятливого для торгівлі, ніж той, що встановлювався цією Угодою до проведення таких переговорів», а в Статті XXVIII bis «Тарифні переговори» вказується на велике значення режимів взаємності та взаємної вигоди при проведенні переговорів, спрямованих на зниження загального рівня тарифів та інших зборів.

У частині IV «Торгівля і розвиток» ГАТТ-94, спеціально присвяченій питанням сталого розвитку з врахування особливих потреб країн, що розвиваються, також безпосередньо використовується критерій вигоди, але в контексті сприяння країнам що розвиваються: так, в п. 4 Статті XXXVI «Принципи та цілі» зазначається необхідність впровадження стабільних, справедливих та вигідних цін на товари з країн, що розвиваються, що б мало сприяти динамічному й стабільному зростанню реальних експортних надходжень до цих країн.

Як бачимо, вже безпосереднє звернення в тексті ГАТТ-47 (ГАТТ-94) до критерію вигоди висвітлює два змістовних рівня його застосування: вигода на основі взаємності – як загальний критерій співробітництва в процесі лібералізації міжнародної торгівлі (переважно між відносно рівними партнерами) і одностороння вигода – як компенсація за колоніальне минуле з боку розвинених країн – країнам, що розвиваються і допомога останнім для усунення загального дисбалансу між економіками окремих регіонів і держав, небезпечного для сталого розвитку всього людства.

Різномірність критерію вигідності опосередковано втілено і в багатьох статтях Угоди ГАТТ-94, які зачіпають чи конкретизують принцип взаємної вигоди. Зокрема, принцип взаємної вигоди у міждержавних відносинах

втілюється у спільному зобов'язанні Договірних Сторін дотримуватися режиму найбільшого сприяння, реалізуючи ці зобов'язання через Списки (розклади) поступок Договірних сторін. У загальному вигляді режим найбільшого сприяння викладено в п.1. Статті 1 ГАТТ-94: будь-які пільги (превага, сприяння, привілей чи імунітет), що надаються однією договірною стороною будь-якій іншій договірній стороні стосовно певного товару, мають бути негайно й безумовно надані усім іншим договірним сторонам, в зв'язку з аналогічним товаром. Ці пільги стосуються всіх елементів правового й інституційного регулювання міжнародного руху товарів державою, яка надає пільги, а саме: мит та митних зборів будь-якого роду, накладених на імпорт чи експорт (чи у зв'язку з ними), або накладених на міжнародні платежі за імпорт чи експорт, а також стосовно методу визначення й стягнення таких мит і зборів та всіх правил і формальностей у зв'язку з імпортом та експортом. При цьому пункти 2-4 Статті I ГАТТ-94 містять положення, що можуть розглядатися як самостійний принцип, який узгоджується з принципом взаємної вигоди і загальним режимом найбільшого сприяння: він полягає в тому, що загальна динаміка впровадження пільг з лібералізації в режимі найбільшого сприяння, не повинна шкодити дії вже існуючих преференційних домовленостей, зберігаючи за ними статус спеціальних і більш пріоритетних норм (по відношенню до загального режиму найбільшого сприяння); це положення більш детально розкрито окремо в Статті XXIV (Територіальне застосування. Прикордонна торгівля. Митні союзи і зони вільної торгівлі) ГАТТ-94, а також в одній з шести Домовленостей (Про тлумачення ст. XXIV ГАТТ-94), які є невід'ємною складовою цього комплексного документу.

Визначення режиму найбільшого сприяння в контексті його реалізації дається в п.1 (а) Статті II «Розклад поступок»: «кожна сторона повинна надавати торгівлі інших сторін режим не менш сприятливий, ніж той, що передбачається відповідною Частиною відповідного Розкладу, доданого до цієї Угоди». Список (розклад) поступок – це, з одного боку, конкретні

зобов'язання держав членів: в ідеалі, процес лібералізації в системі ГАТТ-СОТ полягає саме в тому, що кожна держава-член поетапно оновлює свій список в напрямку зниження тарифних ставок та усунення обмежувальних заходів. З іншого боку Список поступок кожної держави є підведенням підсумку певного етапу переговорного процесу, на якому держави намагаються в багатосторонніх і двосторонніх переговорах: по-перше встановити – в режимі експертних оцінок – рекомендаційні рівні поступок для кожної держави, а по-друге – переконати одна одну зафіксувати такі рівні в Списку, таким чином взявши на себе зобов'язання не перевищувати їх в поточному тарифному законодавстві, тому зафіксовані в списку величини називаються ще «зв'язаними» [7, с. 190]. При цьому держави намагаються фіксувати досить високі зв'язані тарифи, щоб залишати собі простір для маневру: тоді в поточному законодавстві вони, зазвичай, встановлюють митні тарифи, нижчі за «зв'язані», демонструючи свою добру волю до лібералізації.

2) Регулювання торгівлі послугами (Додаток 1В) GATS

У сучасній міжнародній торгівлі темпи зростання ролі і відносної ваги послуг, їх різноманіття і ресурсовитрати в цій сфері на порядки перевищують такі ж показники у торгівлі товарами, і цей розрив постійно зростає

У післявоєнному міжнародному економічному порядку критерій вигоди в оцінці – «торгівлі по невидимим статтям» (послугами) – вперше здійснено у Хартії економічних прав і обов'язків держав, у статті 27 якої, зокрема, визначено: «1. Кожна держава має право використовувати вигоди від міжнародної торгівлі по невидимим статтям і брати участь у розширенні такої торгівлі. 2. Світова торгівля по невидимим статтям, яка сприяє розвитку світової економіки і побудована на ефективності та взаємній і справедливій вигоді, є спільною метою всіх держав» [108].

В ході роботи Уругвайського раунду у вересні 1986 року в Пунта-дель-Есте вперше було розглянуто питання про прийняття універсальної угоди з регулювання послуг. В Монреалі (грудень 1988 р.) було визначено ключові

принципи, які має реалізовувати така угода, зокрема: прозорості; поступової лібералізації; надання національного режиму і режиму найбільшого сприяння; забезпечення вільного доступу на ринки; зростання участі країн, що розвиваються; збереження винятків і права держав на захисні заходи; визнання в деяких сферах переваг національного регулювання [7, с. 264]. Як видно, деякі з зазначених принципів є взаємосуперечливими, проте саме їх компроміс обумовлює специфіку регулювання й процесу лібералізації ринку послуг в системі СОТ. Серед перелічених спеціальних принципів прямо не визначено принцип взаємної вигоди, який є загальним по відношенню до них. Проте в тексті самої Генеральної угоди з торгівлі послугами, а також в деяких її додатках прямо вказується на зобов'язання держав-членів дотримуватися цього принципу, що, в свою чергу, лише виявляє загальну зорієнтованість цієї угоди, як і всіх домовленостей Маракеського пакету на взаємну вигоду як на головний принцип міжнародного економічного співробітництва.

Генеральна угода з торгівлі послугами, прийнята 15 квітня 1994 р. у складі Маракеського пакету (Додаток 1В) є одним з головних компонентів «інтегрованої багатосторонньої торговельної системи», якою є співтовариство держав-членів СОТ. Угода також інституціалізувала глобальне регулювання торгівлі послугами: одна з трьох спеціальних рад СОТ – Рада з торгівлі послугами (ст. XXIV ГАТС), яка має діяти під керівництвом Генеральної ради СОТ (п. 5 ст. IV Маракеської угоди) є спеціальним органом з регулювання процесу лібералізації міжнародної торгівлі послугами.

ГАТС – перша міжнародна загальнообов'язкова угода, яка охоплює всі сфери регулювання міжнародного ринку послуг, але вона є рамковою угодою, і основна її мета полягає в забезпеченні скоординованого процесу лібералізації міжнародної торгівлі послугами. Норми ГАТС – є спеціальними нормами (*lex specialis*) по відношенню до норм ГАТТ-94, які є загальними

нормами (*lex generalis*): в разі конфлікту між цими нормами, перевагу мають спеціальні норми ГАТС [7, с. 286].

«Рамковість» ГАТС передбачає необхідність наповнити її принципи і положення більш конкретними домовленостями. В зв'язку з цим важливу роль відведено Раді з торгівлі послугами, яка організовує прийняття таких домовленостей в сфері послуг – як додатків до ГАТС (нині їх вісім).

Як вже зазначалося, в тексті Угоди зустрічаються конкретні посилання на принцип взаємної вигоди. Так, в Частині IV «Подальша лібералізація») в Статті XIX «Переговори про конкретні зобов'язання» зазначається, що переговорний процес, спрямований на скорочення або усунення заходів, які негативно впливають на торгівлю послугами, повинен сприяти інтересам усіх учасників на основі взаємної вигоди і забезпечення загальної рівноваги прав і обов'язків. в Стаття XXI «Внесення змін до Розкладів», визначаються право члена, вигоди якого можуть бути порушені змінами в розкладі поступок з боку іншого члена, вступити у переговори з метою досягнення угоди про необхідні дії компенсаційного характеру. У процесі таких переговорів і в угоді Члени, про яких йдеться, повинні прагнути зберегти загальний рівень взаємовигідних зобов'язань не менш сприятливих у торгівлі, ніж той, який передбачений у Розкладах конкретних зобов'язань, що були до проведення таких переговорів.

Відповідно до п. 3 Статті XXIII «Врегулювання суперечок і виконання рішення» якщо будь-який Член вважає, що певна вигода, яку він обґрунтовано розраховував отримати за конкретними зобов'язаннями іншого Члена зменшується внаслідок застосування будь-якого заходу, який не суперечить положенням цієї Угоди, він може звернутися до Домовленості про врегулювання суперечок (Додаток II до угоди про заснування СОТ). Якщо Орган з врегулювання суперечок визначить, що цей захід зводить нанівець або зменшує таку вигоду, то Член, якого стосуються зміни, має право на взаємоприйнятне врегулювання на основі параграфу 2 Статті XXI,

яке може включати зміни або відкликання заходу, про який йдеться. Якщо між згаданими Членами домовленість не може бути досягнута, застосовується Стаття 22 Домовленості про врегулювання суперечок. Якщо арбітражне рішення буде винесене, а Член, що вніс зміни, не виконає рішення арбітражу, то Член, якого стосуються ці зміни на основі арбітражного рішення може змінити або відкликати суттєві еквівалентні вигоди, які він надавав члену що вніс зміни (п.4. Статті XXI).

Варто зазначити, що в рамках ГАТТ такої процедури передбачено не було, а вирішення усіх спірних питань здійснювалось за допомогою консультацій, а пізніше – спеціальних робочих груп, що було неефективним.

Одним з прикладів порушення принципу взаємної вигоди та неефективності його захисту в рамках ГАТТ можна навести справу ЄЕС проти США 1973 року. Спір полягав в тому, що ЄЕС звинувачував США у наданні відтермінування в галузі оподаткування «вітчизняним компаніям, що займались міжнародними продажами» (Domestic International Sales Corporations), DISC в цілях стимулювання експорту. ЄЕС розглядали такі відтермінування в якості експортних субсидій, що протирічили положенням статті XVI, (4) ГАТТ. На свій захист США стверджували, що закон про надання податкових від термінувань був прийнятий з метою вирівнювання умов конкуренції між американськими та європейськими компаніями, що не платили податків з угод, укладених через офшорні території та подали зустрічні скарги проти Бельгії, Франції і Данії. Третейська група для розгляду скарги була утворена лише через два з половиною роки. До її складу увійшли три представники нейтральних країн та два експерти в галузі оподаткування. В листопаді 1976 року третейська група підготували чотири доповіді за змістом яких як дії США, так і дії ЄЕС визнавались невідповідними положенням ГАТТ. Доповіді в той час готувались без юридичного персоналу ГАТТ та були вкрай непереконливими. ЄЕС заблокував прийняття доповідей Радою ГАТТ, а США в свою чергу заявили,

що приймуть доповідь, що критикує США за умови, що ЄЕС також прийме доповіді, що критикують систему оподаткування в його членах. Доповіді залишались заблокованими чотири роки, поки ЄЕС не погодився їх розблокувати, а між США та ЄЕС було досягнуто розуміння, що закони країн-членів не можуть бути змінені.

В рамках Уругвайського раунду в 1989 році було прийнято рішення про «удосконалення правил і процедур вирішення спорів ГАТТ», що містило положення про арбітражний розгляд спорів, а також положення, що було направлено на дотримання принципу взаємної вигоди, а саме – що рішення що були прийняті у відповідності зі статтею XXII та XXIII ГАТТ або в рамках арбітражного розгляду не можуть анулювати або скорочувати переваги, сторін ГАТТ, що домовляються. На початку 90-х в ГАТТ ухвалили нові принципи системи вирішення спорів. В результаті за наслідками Уругвайського процедура вирішення спорів була удосконалена, що відобразилось в документі: Домовленість про правила і процедури вирішення спорів (ДПВС), що містили 27 статей та 4 додатки. У відповідності до неї був створений орган вирішення спорів СОТ, що врахувавши усі попередні процедурні недоліки, почав діяти значно ефективніше, вирішуючи протиріччя між країнами по питанню взаємної вигоди.

Ще одним підтвердженням застосування принципу взаємної вигоди в широкому значенні є розгляд спорів в рамках СОТ між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Так, країнам що розвиваються надаються преференції, зокрема, відповідно до ст. 3.12 ДПВС у випадку коли скарга подається країною, що розвивається проти розвиненої країни, перша за власною волею може вибрати замість п. 4, 5, 6 ст. 12 ДПВС положення рішення 1966 року, що застосовується у відносинах між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. У випадку колізії між п. 4, 5, 6 ст. 12 ДПВС та Рішенням 1966 року варто застосовувати останнє. Якщо ж скарга подається проти країни що розвивається строк для проведення консультацій

перед засіданням третейської групи може бути пролонговано. Також передбачається щоб одним з членів третейської групи був представник [107]. Вищенаведене дозволяє стверджувати, що при вирішенні спорів в рамках СОТ пріоритетом для країн є дотримання принципу взаємної вигоди та запобігання його порушенню хоча б однією із сторін.

Частина VI «Заключні положення» містить Статтю XXVII «Відмова у вигодах», де визначено право Члена відмовити у вигодах цієї Угоди, якщо послуги надаються операторами зв'язаними з державою не членом Угоди.

В п. 4 Додатку до ГАТС «Про переміщення фізичних осіб, які надають послуги згідно з цією Угодою» зазначається, що при застосування свого права вживати заходи з метою регулювання в'їзду фізичних осіб на свою територію держави-члени мають не застосовувати їх таким чином, щоб звести нанівець або зашкодити вигодам, які отримує будь-який Член згідно з умовами конкретного зобов'язання [109].

В п. 11 Додатку до ГАТС «Домовленості про зобов'язання у сфері фінансових послуг» кожен Член застосовуючи недискримінаційні заходи з регулювання ринку фінансових послуг «повинен прагнути не обмежувати ані нинішній рівень ринкових можливостей, ані вигоди, якими вже користуються у сукупності постачальники фінансових послуг всіх інших Членів на території Члена, за умови, що це зобов'язання не призводить до несправедливої дискримінації постачальників фінансових послуг Члена, який вживає цих заходів».

Опосередкованими проявами принципу взаємної вигоди є положення про надання режиму найбільшого сприяння (стаття II), прозорість (стаття III), доступ на ринки (стаття XVI), національний режим (стаття XVII), значні повноваження держав самим визначати сектори з різним режимом лібералізації (стаття XX «Розклади конкретні зобов'язань»).

3) Регулювання руху прав інтелектуальної власності в угоді про TRIP 'S

У сучасних міжнародних комерційних відносинах переважна більшість товарів і послуг мають однією зі своїх складових права інтелектуальної власності. На сьогодні вагому частку у світовій торгівлі (близько 5%) складає контрафактна продукція, де неконтрольовано використовуються не оплачені захищені права інтелектуальної власності [7, с. 16]. Стрімко зростає і частка арбітражних та судових спорів, на регіональному та глобальному рівні, з приводу порушення або тлумачення й застосування правил захисту і використання прав інтелектуальної власності [7, с.18].

Цим і обумовлене прийняття у складі Маракеського пакету спеціальної Угоди з торгових аспектів прав інтелектуальної власності (Trade related Intellectual Property Right's, TRIP's) [110], яка надає системної єдності міжнародно-правовим нормам і механізмам регулювання прав інтелектуальної власності, що отримали розвиток з кінця XIX ст. TRIP's є першим договором, спрямованим на лібералізацію всіх аспектів комерційного обігу прав інтелектуальної власності.

В преамбулі TRIP's визначається її подвійна мета: з одного боку, сприяти ефективній і належній охороні прав інтелектуальної власності, з іншого – не допускати, щоб заходи та процедури, спрямовані на забезпечення прав інтелектуальної власності, ставали бар'єрами для законної торгівлі.

До принципів, визначених в Частині I Угоди відносяться: 1) право держав-членів змінювати загальний режим лише в бік покращення захисту; 2) право держав зберігати свій публічний порядок, застосовуючи обмежувальні заходи, за умови, що ці обмеження мають відповідати вимогам TRIP's; 3) обов'язок надання національного режиму; 4) обов'язок надання режиму найбільш сприятливої нації, який відповідно до TRIP's, на відміну від загального підходу в СОТ, має обумовлений характер, тобто надається на основі взаємності.

На принцип взаємної вигоди Угода про TRIP's прямо не посилається, лише в Статті 7 «Цілі» зазначено, що захист і контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності повинні сприяти запровадженню технологічних нововведень та передачі й поширенню технологій для обопільної вигоди виробників і користувачів технологічних знань, та сприяти соціальному й економічному добробуту, а також балансу прав і обов'язків [30]. Опосередковано втілює цей принцип зобов'язання надавати національний режим та режим (Стаття 3) та режим найбільшого сприяння (стаття 4).

В частині III викладено основні принципи й засоби захисту прав інтелектуальної власності, які процедурно забезпечують принаймні опосередковане дотримання принципу взаємної вигоди. Загальні зобов'язання в цій сфері (Розділ 1, стаття 41) передбачають, що члени застосовують ефективні заходи проти будь-який дій, які порушують права інтелектуальної власності і запобігають таким порушенням надалі, здійснюючи їх таким чином, щоб уникнути створення бар'єрів для законної торгівлі та забезпечити гарантії проти зловживань ними (п.1. статті 41).

Процедури, що стосуються захисту прав інтелектуальної власності, повинні бути справедливими та рівними для всіх. Вони не повинні бути безпідставно ускладнені, вартість їх здійснення не повинна бути високою або супроводжуватися значними матеріальними витратами, містити безпідставні обмеження в часі або невинуваті затримки (п. 2 статті 41).

Процедури судочинства повинні бути доступними і зрозумілими (п. 3 статті 41). Сторони повинні мати можливість оскарження адміністративних рішень та рішень суду першої інстанції, однак не повинно існувати жодних зобов'язань щодо надання можливості оскарження виправдання в кримінальному провадженні (п. 4 статті 41).

Угода TRIP's ґрунтується на принципі, що права інтелектуальної власності є, передовсім, сферою приватного права. Це означає, що державні

органи здійснюють дії з захисту конкретних прав інтелектуальної власності лише на основі волевиявлення особи, яка може претендувати на такий захист. Проте суб'єктами, які мають виконувати правила СОТ (в даному випадку вимоги TRIP's), є держави, які взяли зобов'язання видавати відповідне законодавство і створювати відповідні інституції для реалізації домовленостей з TRIP's. Бенефіціаріями ж цих міжнародних стандартів, встановлених в TRIP's є особи, що походять з держав-членів.

Цікавою, з точки зору дотримання принципу взаємної вигоди, є Частина VI «Домовленості на перехідний період». Положення Статті 65 цієї частини дають право членам впродовж року не застосовувати норми угоди, для країн-членів, що розвиваються, а також для країн, що перебувають у процесі переходу від планово-централізованої до ринкової вільно-підприємницької економіки, цей період може бути продовжений до чотирьох років (крім положень про національний режим, режим найбільшого сприяння і зобов'язань з членства в конвенціях, укладених під егідою ВОІВ). Для найменш розвинених країн передбачено перехідний період до 10 років (статті 66). розвинені країни повинні забезпечувати, на прохання та за взаємно узгодженими умовами, технічне й фінансове співробітництво на користь країн-Членів, що розвиваються, та найменш розвинених країн-Членів (стаття 67), таке співробітництво повинне включати допомогу у підготовці законів та правил з захисту і контролю за дотриманням прав інтелектуальної власності, а також допомогу у створенні та розвитку національних відомств і установ, що мають відношення до цієї сфери, в тому числі і з підготовки кадрів.

Угода зобов'язує держави члени співробітничати з метою ліквідації порушень права інтелектуальної власності у міжнародній торгівлі товарами, (стаття 69 «Міжнародне співробітництво»). Вони повинні, зокрема, сприяти обміну інформацією та співробітництву між митними органами

стосовно торгівлі товарами з фальсифікованими товарними знаками та піратськими копіями продукції.

Отже, кожен з Додатків до Маракеської угоди містить посилання на необхідність дотримання реальної взаємної вигоди у міжнародних торгівельних відносинах та передбачає механізми його дотримання.

Механізм прийняття рішень в СОТ фактично виключає прийняття нерівноправних угод, які протирічать принципу взаємної вигоди сторін адже рішення приймаються консенсусом відповідно до ст. IX Угоди про заснування СОТ. Також, ускладнюється процедура внесення поправок до Угоди про заснування СОТ, що, на нашу думку, також сприяє недопущенню виключень та односторонніх переваг.

Останнім часом в рамках СОТ з питань взаємної вигоди виникали суттєві суперечки між державами членами. Четверта конференція міністрів СОТ (Доха, листопад 2001 року) отримала назву: «Доха: порядок денний в сфері розвитку». Дана програма передбачала лібералізацію міжнародної торгівлі, розширення можливостей для країн, що розвиваються та отримання різноманітних вигод в результаті їх позитивної дискримінації, однак, поставлені цілі не були реалізовані так, як планувалось через значні протиріччя між країнами.

Відповідно до Декларації міністрів Дохійського раунду передбачалось розглянути та прийняти рішення щодо: доступу на ринки промислових товарів, правил щодо субсидій та антидемпінгу, сільського господарства, довкілля, послуг, регіональних торговельних угод, а також «сінгапурських питань».

Передбачалось підведення проміжних підсумків раунду в 2003 році на V Міністерській конференції в м. Канкуні (Мексика), проте між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, виникли суттєві протиріччя з питань доступу на ринки промислових товарів, сільського господарства та

«сінгапурських питань»¹². Країни, що розвиваються у своїй більшості були незадоволені субсидуванням розвиненими державами (переважно західними) власних сільськогосподарських виробників. Невеликого прогресу в переговорах щодо питань доступу на ринок промислових товарів і сільському господарству було досягнуто лише влітку 2004 року [111]. Проте, це були лише невеликі кроки до взаємоприйнятних рішень, а досягнення реальних домовленостей було відкладено на більш пізні терміни. VI Міністерська конференція в Гонконзі в грудні 2005 року, закріпивши раніше досягнуті домовленості і намітивши шляхи для подальшого вирішення спірних питань, дозволила уникнути повного провалу переговорного процесу і зберегла можливість для його продовження. Однак, успіхи були помірні, а новий раунд переговорів не мав позитивних перспектив.

Протягом 2006-2007 років завершення раунду кілька разів відкладалось через існування гострих протиріч між учасниками з описаних вище питань. Як приклад наведемо протиріччя між Індією з Бразилією та США. Так, перші дві визнали абсолютно неприйнятною позицію США з питань аграрних субсидій та відкриття ринків для промислових товарів та послуг. Це питання так і залишилось невирішеним незважаючи на зусилля інших країн, що розвиваються дійти компромісного варіанту.

Переговори в Женеві влітку 2008 року знову засвідчили наявність протиріч між США, з одного боку, та Індією, Китаєм та Індонезією, з іншого, у поглядах на умови імпорту сільськогосподарської продукції, що дають можливість країнам, що розвиваються вводити в односторонньому порядку спеціальні захисні заходи для захисту внутрішніх виробників. Після цього дискусія щодо недотримання державами принципу взаємної вигоди значно посилилась. Так, на думку британського прем'єр-міністра Г. Брауна, глобальна фінансова криза перетворилась у торговельну, і державам варто

---

¹² Під «сінгапурськими питаннями» розумілися питання регулювання інвестицій, конкуренції, транспарентність при здійсненні урядових закупівель і спрощення торговельних процедур.

відмовитися від політики протекціонізму і завершити Дохійський раунд переговорів про лібералізацію світової торгівлі в рамках СОТ як можна скоріше. Найбільших втрат зазнають країни з експортно-орієнтованою економікою, і якщо не відмовитися від політики протекціонізму і не збільшити обсяги фінансування торгівлі, вихід світової економіки з рецесії може значно затягнутись.

ГА ООН в своїй резолюції 66/185 від 2012р. висловлює «серйозну стурбованість з приводу відсутності прогресу в рамках Дохійського раунду переговорів Всесвітньої торговельної організації, знов звертається із закликом виявити необхідну гнучкість і політичну волю щоб вийти з нинішнього глухого кута, в який зайшли переговори...». Подібна практика ведення переговорів підриває довіру до СОТ та робить примарними перспективи лібералізації міжнародної торгівлі у майбутньому.

Для цілей нашого дослідження розглянемо основні протиріччя між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються в рамках Дохійського раунду більш детально.

Головними проблемами стали проблема субсидування сільського господарства розвиненими державами, застосування захисних бар'єрів країнами, що розвиваються, питання антидемпінгових заходів, доступу на ринки промислових товарів.

Основною метою країн, що розвиваються під час Доха раунду було зниження підтримки сільського господарства розвиненими країнами. Варто зазначити, що неузгодженості з цього питання існували і у відносинах між розвиненими країнами, зокрема між ЄС та США. Так, у 2006 році це питання значно загострилось та стало причиною припинення переговорного процесу.

У США відбувається значне субсидування виробників бавовни, що негативно впливає на економічний стан африканських країн, що спеціалізуються на виробництві та експорті бавовни (Наприклад Чад). Однак,

вплинути на позицію США зацікавленим державам з цього питання не вдалось.

Метою розвинених країн на Доха раунді було поліпшення доступу на ринки країн, що розвиваються (Індія, Бразилія) їх промислових товарів та послуг. Проте, країни, що розвиваються не поспішали знижувати тарифи через побоювання погіршення свого економічного стану. Високі імпорتنі тарифи в країнах що розвиваються надають їм додаткові конкурентні переваги, що позитивно впливає на їх економічний стан (Приклад Бразилії, Індії).

Не дійшли згоди сторони і щодо антидемпінгу. В цьому питанні виникли нерозв'язні суперечки серед розвинених країн (ЄС і США з одного боку та Японія – з іншого). Зокрема, перша група країн намагалась перетворити переговори на уточнення окремих положень, а Японія мала мету домогтись зменшення зловживань антидемпінговими заходами.

Деякими державами висловлювались пропозиції щодо конкретизації Антидемпінгового кодексу СОТ (стаття VI ГАТТ-1994 СОТ) в тій частині, що стосуються правил визначення товару, визначення вартості, експортної ціни і т.п., але вони не знайшли підтримки серед першої групи держав.

Існували і інші питання за якими сторони не змогли дійти згоди, це ще раз підтверджує, що суперечки з питань взаємної вигоди є розповсюдженим явищем в практиці СОТ, адже часто держави прагнуть отримати односторонні переваги ігноруючи принцип взаємної вигоди.

Позитивним кроком Дохійського раунду можна вважати домовленість між Індією та США в листопаді 2014 року про «Спрощення торгових процедур». Її мета – знизити витрати на проходження кордонів та адміністративні процедури. Це має полегшити доступ на ринки країн, що розвиваються. США звинувачували Індію у перевиробництві продовольства для національних резервів, що може йти на експорт. Після переговорів США погодились зробити «мирну обмовку» для Індії, що буде діяти безстроково.

Для розвинених країн Дохійський раунд став новим етапом лібералізації світових ринків, в тому числі і ринків країн, що розвиваються.

Країни, що розвиваються мали на меті усунення дискримінаційних обмежень в міжнародній торгівлі, підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників, зміцнення власної економіки.

Механізм, що забезпечував дотримання принципу взаємної вигоди, а саме – прийняття рішень консенсусом, гальмував процес прийняття рішень в рамках Дохійського раунду через неможливість для сторін дійти згоди. Це свідчить про протиріччя держав з питання взаємної вигоди. Однією з цілей раунду розвитку було вирішення спірних питань, проте не всі держави були зацікавлені в цьому через потенційну можливість для них широкого тлумачення статей на свою користь.

Отже, різниця в підходах держав до цілей Дохійського раунду, різне розуміння концепції вигоди та неможливість дійти згоди на її основі стали причинами неможливості завершення Раунду розвитку.

Підсумовуючи вищесказане варто зазначити, що *Маракеська угода про заснування СОТ 1994 року* і додатки до неї закріплюють цілий комплекс здобутків розвинутого міжнародного співтовариства, яке в своїй діяльності керується презумпцією того, що мирне співробітництво, включаючи торгівлю, є взаємовигідним. Досліджуваний принцип став основою діяльності СОТ, а інституційні механізми СОТ забезпечують його дотримання у відносинах країн між собою в рамках організації. Практика останнього раунду СОТ – «Доха: порядок денний в сфері розвитку» відображає протиріччя між країнами з питання реалізації принципу взаємної вигоди, що, на нашу думку, гальмує розвиток світової економіки та економіки окремих держав світу. Розв'язання протиріч між державами та повернення діалогу в конструктивне русло на принципі взаємної вигоди в рамках Дохійського раунду є можливим та позитивно вплине на розвиток світової економіки.

2.3. Принцип взаємної вигоди в діяльності міжнародних установ регіонального рівня

Рівень регіонального співробітництва став після Другої світової війни тим правовим простором, на якому відбувався основний обсяг реальних економічних відносин. Головними ознаками регіонального співробітництва стали, по-перше, відносно, рівні економічні можливості держав регіону, по-друге, істотні відмінності між окремими регіонами в економічному й соціальному розвитку держав в їх межах і, відповідно, загальні можливості, динаміка й різноманіття регіонального співробітництва. На сьогодні в сфері економічного співробітництва існує надзвичайно велика кількість міжурядових установ регіонального, а також міжрегіонального та субрегіонального рівня. Далі буде розглянуто діяльність установ двох найбільш актуальних для України систем регіональної інтеграції – Європейського Союзу (далі ЄС) та Співдружності незалежних держав (далі СНД).

2.3.1. Принцип взаємної вигоди в інтеграційних процесах ЄС

Європейському праву принцип взаємної вигоди відомий ще з найдавніших часів, як загальний принцип права. Як свідчить практика діяльності канцлерських судів Англії, вони приймали судові рішення, застосовуючи такі загальні принципи права: «жодне порушене право не повинно залишатися без захисту», «будь-яка завдана шкода вимагає компенсації», «право вчиняти позов на основі неотримання очікуваних вигод однією зі сторін укладеного договору». Провідну роль англосаксонського права, зокрема і сформульовані в ньому загальні принципи права, у формуванні правових основ сучасного міжнародного економічного порядку відзначають К. Цвайгерт і Х. Кьотц, Д. Карро і П. Жюйр, Дж. Г. Берман та інші.

На сьогодні Європейський Союз являє собою єдину структуру, що пов'язує країни в різних сферах міжнародних відносин. Інтеграційні процеси в ЄС відбуваються відповідно до принципів ринкової економіки. Внутрішній ринок ЄС забезпечує інтеграційну лібералізацію торгівлі із гарантуванням чотирьох свобод – свободи руху товарів, осіб, капіталів й надання послуг [112, с.34-35]. Принципи функціонування внутрішнього ринку що склались в практиці ЄС застосовуються до усіх чотирьох свобод. До них відносять: примат права ЄС, пряму дію певних норм права ЄС, заборону дискримінації, заборону на обмеження діяльності суб'єктів внутрішнього ринку, забезпечення основних свобод внутрішнього ринку, транскордонний характер транзакцій на внутрішньому ринку, зворотню дискримінацію, гармонізацію законодавств держав-членів. Сукупність цих принципів і забезпечує взаємовигідну торгівлю держав-членів. Передусім через забезпечення рівних можливостей для сторін. Цікавою спробою дотримання принципу взаємної вигоди є відносини ЕС із країнами третього світу та третіми країнами.

В другій половині ХХ ст. у зв'язку з розпадом колоніальної системи, важливою складовою економічної політики європейських держав стали відносини з країнами, що звільнялися від колоніальної залежності. Формально ці відносини будувалися на принципах, визначених Статутом ООН. З економічної точки зору ні колишні колонії, ні їх метрополії не були зацікавленими у руйнуванні своїх старих зв'язків. Проте реальні економічні пріоритети, вмотивовані реальними вигодами від співробітництва, потребували гнучкої і диверсифікованої економічної політики у відносинах розвинених європейських держав з країнами, що розвиваються. Все це вимагало від європейських держав знаходження особливих форм співробітництва. Прикладом такого співробітництва стала низка угод держав-членів Європейського Економічного Співтовариства (далі - ЄЕС) з країнами, що розвиваються.

Цей процес започаткували Яундські конвенції. Перша така конвенція підписана в 1963 році між ЄЕС та Асоціацією африканських держав і Мадагаскару (далі – ААДМ), в яку на той момент входили 17 африканських країн. Конвенція містила низку домовленостей про торговельні пільги, економічну, фінансову та технічну допомогу країнам ААДМ. Для координації дій утворено спільні робочі органи. Через шість років (в 1969 році) була підписана друга Яундська конвенція, що свідчить про взаємну зацікавленість в них як держав ЄЕС так і африканських країн, що розвиваються. Яундські конвенції урівнювали всіх членів ЄЕС, надаючи їм однакові привілеї в усіх сферах співробітництва з країнами, що розвиваються, охоплених домовленостями, конкретизацію загального процесу скасування обмежень у взаємній торгівлі країн-учасниць, а також зняття бар'єрів, що перешкоджають руху капіталу і робочої сили передбачалося здійснювати на двосторонніх домовленостях [113, с. 40-70]. З державами, що розвиваються, Яундські конвенції встановлювали режим асоційованого членства, який надалі набув поширення в зовнішньоекономічній політиці ЄС. В умовах політичної нестабільності африканських країн Яундські угоди не змогли забезпечити захист інтересів країн, що розвиваються, незважаючи на формальну їх рівноправність з державами ЄЕС. Навіть деякі односторонні переваги, що частково компенсували очевидну нерівність економічних можливостей, не звільнили асоційовані країни від залежності від розвинутого Заходу [114, с.952].

В цей час набула широкого поширення концепція Нового міжнародного економічного порядку на фоні якої держави, що розвиваються, виступили за перегляд Яундської конвенції, а розвинені держави ЄЕС були вимушені шукати інші форми співробітництва з країнами що розвиваються. В результаті такого пошуку 23 лютого 1975 в м. Ломе (Того) між дев'ятьма державами ЄЕС і 46 країнами, що розвиваються Африки, Карибського басейну і Тихого океану (далі - АКТ) була підписана перша Ломейская

конвенція (далі - Ломе I). Як і наступні дві, Ломе I була укладена на п'ять років, з можливістю її пролонгації. Ця угода успадкувало деякі основні риси Яундських конвенцій проте, багато в чому вона і відрізнялась від них, що дає право розглядати її як тип угоди особливого роду [114, с.51]. Ми вважаємо, що Ломе I була досить прогресивним документом для свого часу. Основною її метою було проголошено побудову справедливого економічного порядку в світі, що був би заснований на новій моделі міжнародних економічних відносин між розвиненими державами та країнами, що розвиваються. Договірні сторони також відмовилися від терміну «асоціація», замінивши його термінами «співпраця» і «партнерство».

Одним з головних принципів, проголошених Ломе I – принцип невзаємності, означав волю сторін до реального рівноправ'я сторін та взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах. Ломе I регулювала торгове, фінансове, промислове та технічне співробітництво між сторонами. Угода передбачала деякі пільги для експортерів первинної сировини. Щодо багатьох товарів АКТ, імпортованих на територію ЄЕС (банани, яловичина, ром, цукор), встановлювався режим безмитного ввезення. Було також введено систему «Стабекс», що являла собою фінансово-правовий механізм, який би сприяв стабілізації рівня доходів країн АКТ від експорту товарів у разі спаду виробництва аграрно-сировинної продукції, або зниження світових цін на неї. Система мала покращити економічний та соціальний розвиток країн АКТ. Проте, на практиці система «Стабекс» не принесла очікуваних вигод країнам АКТ. Залишались труднощі у взаємній торгівлі сільськогосподарськими товарами, а торговий баланс залишався на користь країн ЄЕС. При цьому більша частина імпорту країн ЄЕС з АКТ припадала на сім країн з п'ятдесяти трьох, що теж викликало невдоволення. До того ж європейськими державами надто активно проводилась політика лібералізації, що, на думку Ю.М. Юмашева, практично зводила нанівець надані країнам АКТ преференції [116, с.175].

Друга і третя Ломейські конвенції (далі - Ломе II, Ломе III), які набрали чинності у 1980 і 1985 роках, відповідно, були спрямовані на вдосконалення механізму, закладеного Ломе I, але при цьому містили ряд новел. В доповнення до «Стабекс» була створена система «Сісмін», спрямована на сприяння розвитку, шляхом допомоги галузям гірничо-видобувної промисловості країн АКТ. Це пояснюється тим, що для багатьох з них експорт руди був основним джерелом доходу від зовнішньої торгівлі. З іншого боку, у міжнародно-правовій літературі справедливо, на нашу думку, зазначається, що основною метою системи «Стабекс» було стимулювання такої структури господарства країн АКТ, яка відповідала б потребам держав ЄЕС і зберігала б сировинну спрямованість експорту країн, що розвиваються.

Найбільш пріоритетним напрямком співробітництва стало сільське господарство. Орієнтуючи країни АКТ на розширення виробництва тих видів сільськогосподарських товарів, які призначені для задоволення потреб європейських країн, ця система стримувала розвиток виробництва інших товарів, у тому числі продовольства для задоволення власних потреб країн АКТ, що посилювало їх залежність від поставок продовольства з Європи [117, с.130].

В розвиток Ломейських конвенцій також почали укладатися спеціальні угоди з більш широкого кола питань, зокрема, зв'язку, морського транспорту та рибальства. Однак, держави ЄЕС не впустили можливості і тут знайти свої переваги: в силу кращого розвитку транспортної інфраструктури, держави ЄЕС ефективніше здійснювати свою зовнішньоекономічну політику, зміцнивши морську прив'язку економічної зони, яка об'єднувала країни, що розвиваються, до економіко-політичної системи Співтовариства.

Значне господарське та технологічне відставання країн АКТ від Спільноти, традиційна орієнтація більшості з них на держави-члени ЄЕС не тільки в економічній, але і в інших сферах (політичній, культурній) перетворило Ломейські конвенції в міжнародно-правовий інструмент ще

більшої залежності країн АКТ від колишніх метрополій [117, с.186]. Вільний доступ на ринок Співтовариства часто забезпечувався лише тій продукції, яку його учасники в будь-якому випадку не стали б піддавати обмеженням незалежно від існування преференцій. Багатьма з наданих пільг країни АКТ не змогли скористатися, оскільки у більшості з них промислові товари становили лише незначну частину експорту [118, с.150-151]. Частка імпорту країн АКТ у загальному імпорті Спільноти до середини терміну дії Ломе III знизилася до 5% [116, с.182]. Саме цим друга і третя конвенції показали свою низьку ефективність.

З іншого боку, через значну інфляцію, допомога, що надавалася в рамках конвенцій, виявилась набагато меншою, ніж потреба в ній. Відповідно до деяких підрахунків, інфляція призвела до зниження показника допомоги в середньому на 20% [119]. Так, відповідно до Ломе I країни, що розвиваються, отримували 3,6 млрд. екю і 2,5 екю на душу населення. Під час дії Ломе II вони, отримали 5,6 млрд. екю, що в розрахунку на душу населення становило всього 3,3 екю. Відповідно до Ломе III падіння курсу європейської валюти по відношенню до долара США, обсяг допомоги при перерахунку в долари склав лише 3,4 долара в порівнянні з 4,5 і 3 доларами під час дії Ломе II і Ломе I 7, [120]. При цьому контроль над обсягами допомоги цілком залишався в руках ЄЕС, незважаючи на вимоги держав АКТ про спільне управління нею.

Незважаючи на деякі позитивні результати їх функціонування, зокрема в сприянні окремим молодим державам - постачальникам сировини в стабілізації експортних доходів, загалом засвідчили свою неефективність і системи «Стабекс» і «Сісмін». Так, система визначення розмірів компенсації в рамках «Стабекс», що базувалась на номінальних цінах, призводила в результаті інфляції до втрати чималих вигод для країн, що розвиваються. Виплачені компенсації ефективно працювали лише щодо деяких країн АКТ.

До того ж в Конвенціях були відсутні норми, що регламентували б та регулювали б діяльність ТНК (транснаціональних корпорацій). Це дозволило приватним корпораціям держав-членів ЄЕС зайняти панівне становище на ринках нових країн АКТ та витіснити місцевих виробників, тим самим зробивши підконтрольними деякі сфери виробництва країн АКТ.

Незважаючи на це, країни АКТ були зацікавлені в дії Ломейських конвенцій, адже пільги для країн АКТ були більшими ніж для інших, третіх країн, що розвиваються, що дозволяло першим зміцнити власні позиції. Для деяких країн, що розвиваються конвенції надали практично єдину можливість для реалізації їх продукції. Тож Новостворені держави АКТ розглядали відносини з ЄЕС як обмежену, проте реальну можливість отримати користь для зміцнення національної економіки [121, с. 105]. Тому в 1990 році було підписано IV Ломейську конвенцію, строком на 10 років (1990-2000) між 12 державами ЄЕС, 46 африканськими, 15 карибськими і 8 тихоокеанськими державами. Серед її основних цілей визначалась зміцнення відносин між державами-учасниками в дусі солідарності та на засадах взаємної вигоди, а також підтримка економічного, соціального та культурного розвитку країн АКТ. Серед основних цілей Конвенції визначались рівність учасників, повага їх суверенітету, взаємна вигода, право кожної держави визначати свою власну політичну, економічну, соціальну та культурну систему. Також в Ломе IV було збережено систему односторонніх преференцій у торгівлі з ЄЕС країнам АКТ, закладену попередніми угодами. Ця угода стала важливим кроком на шляху до реального дотримання принципу взаємної вигоди у відносинах між державами з різним рівнем доходу.

З державами перехідної економіки за класифікацією ООН ЄС також намагався застосовувати принцип взаємної вигоди. Цікавим явищем, що будувалось на принципі взаємної вигоди, стала СЕФТА – зона вільної торгівлі між Угорщиною, Польщею, Словаччиною й Чехією, утворена, після розпаду

СРСР, домовленостями між цими країнами від 21.12 1991 р. Вона найбільш яскраво втілила політику ЄС з поетапного надання преференцій в торгівлі країнам з перехідною економікою, з перспективою їх інтеграції в ЄС. Основою цієї інтеграції стало укладення двосторонніх угод цих країн з ЄС про лібералізацію торгівлі з фіксацією чергових умов «дорожньої карти» у домовленостях між собою. Угода СЕФТА стосувалася усунення бар'єрів в торгівлі промисловими товарами (до 01.01.2001р.), проте предметом обговорення стали і мита на сільськогосподарську продукцію. При цьому угоди держав-членів СЕФТА з ЄС передбачали преференційний режим наближення до членства в ЄС, зокрема розтягнуту на 4-5 років лібералізацію торгівлі, тоді як між собою ці держави домовилися про тактику «симетричної лібералізації», тобто на основі повної взаємності. У вересні 1993 р було підписано подібну до СЕФТА – Балтійську угоду про вільну торгівлю (чинна з 1994 р.), метою якої стало усунення торгових бар'єрів для більшості видів продукції обробної промисловості між балтійськими пострадянськими країнами. За модель для СЕФТА взято також угоду про ЕФТА (Норвегія, Швейцарія Ліхтенштейн). Всі подібні угоди є динамічними угодами, в яких режим лібералізації дотримується симетрично – в горизонтальних відносинах держав з відносно рівним економічним потенціалом і асиметрично – на основі надання преференцій державам зі слабкою економікою, з тим щоб налагодивши її, розглядати питання про інтеграцію.

На жаль не так ефективно здійснювалося співробітництво з державам АКТ, нову Угоду про партнерство з якими, підписали держави-члени ЄС у м. Котону (Бенін) (далі - Договір Котону). Договір підписано 23 червня 2000 на 20 років, хоча переговори про майбутні взаємини сторін після закінчення терміну дії Ломе IV почалися ще у 1998 році. Процес переговорів постійно ускладнювався змінами умов міжнародної торгівлі, відповідно до вимог СОТ, які для слабкої економіки держав АКТ виявилися проблемними для адекватного реагування, внаслідок чого реальні результати співпраці з ЄС не

відповідали заявленим принципам та цілям. З одного боку, одне з основних положень конвенцій для країн АКТ – вільний доступ їх товарів на європейський ринок, практично перестало функціонувати після загального зниження митних зборів країнами ЄС. З іншого боку, вимоги СОТ щодо подальшої лібералізації міжнародної торгівлі, дія преференційного режиму для імпорту з країн АКТ поширилася лише на 7% товарів (банани, яловичина, ром, цукор).

Серед базових принципів Договору Котону відзначались повага прав людини та демократичних свобод, а також режим справедливого правління [122, с.99-129]. В економічній сфері договір Котону передбачав поступовий перехід від односторонніх преференцій до системи, заснованої на принципі взаємності. Етапами цього процесу повинні були стати угоди про економічне співробітництво з регіональними групами всередині АКТ, відповідно до їх реальних економічних можливостей. Ці угоди повинні були сприяти приведенню співпраці ЄС- АКТ у відповідність до правил СОТ, зокрема, передбачалось скасування мит на імпортовані товари.

Спочатку передбачалося, що угоди про економічне партнерство (далі - УЕП) будуть укладені до початку 2008 року, однак на практиці реалізувати цю ідею не вдалося через відмову частини країн від підписання подібних угод, які побоювались втратити значну частину доходів через заборону мит на імпортовані товари. Наприклад, в Уганді і Сьєрра-Леоне до 50% податкових зборів до бюджету надходить від імпортованих мит. Досить показовою є також заява президента Беніну, що його країна може втратити до 20% державних доходів у разі заборони застосування мит, що буде мати найнегативніші наслідки для її економіки [123].

Як західні, так і спеціалісти з країн АКТ зазначають, що УЕП лише посилять соціально-економічний занепад і політичну нестабільність, що мають місце в більшості країн АКТ [124, с 16]. Професор з Танзанії С. Ругумаму, який багато робіт присвятив відносинам по лінії «Північ-

Південь», щодо Договору Котону відзначає, що 25-річний період співпраці ЄС з країнами АКТ не тільки не сприяв подоланню бідності та зміні статусу країн, що розвиваються, а навпаки, партнерство з часом продемонструвало значне та стрімке зниження розмірів допомоги розвитку [125, с. 46-47]. Він також зазначає, що якщо б країни ЄС дійсно прагнули викоринити бідність, як сказано в Договорі Котону, вони б в першу чергу зайнялися списанням величезного зовнішнього боргу країн, що розвиваються, оскільки саме він перешкоджає їх розвитку, загрожує внутрішньодержавній соціальній та економічній сферах та завдає непоправної шкоди найбіднішим [125, с. 47]. Ми можемо заперечити професору, адже країни ЄС весь цей час намагались навчити країни що розвиваються «ловити рибу», а не кормити їх.

В свою чергу, Амінат Таор, політична діяч Малі, ототожнила УЕП з отрутою, яка повільно розтікається по жилах. Вона зазначає, що дешевим імпортом з Європи руйнуються локальні ринки, дрібні місцеві виробники не можуть конкурувати з недорогими європейськими продуктами, і тому приречені на безробіття і злидні [126, с. 12].

Таким чином, все більше і більше країн АКТ стало відмовлятися від їх укладення, побоючись негативних наслідків для себе від УЕП.

У 2006 році на п'ятому саміті лідерів країн АКТ у м. Хартум (Судан) країни виразили своє невдоволення перспективами співробітництва, прозвучали заклики до створення більш справедливої світової економічної системи, ліквідації зовнішнього боргу найбідніших країн, збільшенню представництва АКТ в міжнародних фінансових інститутах, таких, як Всесвітній банк і Міжнародний валютний фонд [127].

В наступному 2007 році на Лісабонському саміті Європа – Африка було підтверджено наявність значних протиріч у відносинах та позиціях Країн ЄС та країн АКТ. Незважаючи на прийняття Декларації про стратегічне партнерство, що передбачає рівноправне співробітництво африканських та європейських країн, держави Африки відмовилися

підписати УЕП. Найбільш непохитну позицію, зокрема, зайняли ПАР, Намібія, Нігерія, та Сенегал. Президент Сенегалу Абдулай Вад заявив нерівноправних відносин більше не буде. Африканські країни будуть проводити нараду про можливість підписання інших, таких, що їх влаштовують документів.

На шостому саміті країн АКТ, що відбувся у 2008 році світова фінансова криза, що набирала обертів, змусила країни, що розвиваються висловити занепокоєння у зв'язку із скороченням фінансової допомоги з розвинених країн. Таким чином, основним стало не обговорення УЕП, а дискусії, що стосуються фінансування багатими країнами фондових ринків та зменшення допомоги в цілях розвитку.

Світова фінансова криза загальмувала процес переговорів у рамках ЄС-АКТ. Розвинені держави займались порятунком національних економік та виробленні міжнародних стратегій з подолання кризи.

Договір Котону та Ломейські конвенції продемонстрували прагнення країн ЄС до рівноправних та взаємовигідних відносин з країнами що розвиваються, а також труднощі в практичному втіленні цього.

На сьогодні ЄС продовжує курс на реалізацію положень Договору Котону, Декларації тисячоліття та продовжує надавати допомогу в цілях розвитку за для скорочення бідності в країнах Африки та Карибського басейну. Про це, зокрема свідчить тимчасова Угода про економічне співробітництво між Європейським Співтовариством та його державами-членами, з одного боку, та Центральною Африкою, з іншого боку від 28.02.2009 року. Серед цілей угоди зазначається і орієнтація на дотримання принципу взаємної вигоди, зокрема - зміцнення існуючих відносини між сторонами на основі солідарності та взаємного вигоди. Для реалізації цього, відповідно до зобов'язань в рамках СОТ, угода сприятиме торгово-економічним відносинам, підтримці нової торговельної динаміки між Сторонами шляхом прогресивної, асиметричної лібералізації торгівлі між

ними і зміцнення, розширення і поглиблення співпраці в усіх сферах; сприяння розвитку приватного сектору та зростання зайнятості та інші цілі.

Також в Угоді зазначається, що положення Угоди Котону, які відносяться до економічної та регіональної інтеграції та співробітництва повинні бути реалізовані для того, щоб максимально використовувати переваги, передбачені в цій Угоді. Держави-члени Європейського співтовариства колективно зобов'язуються підтримувати, за допомогою своїх інструментів та політики розвитку - в тому числі допомоги в інтересах торгівлі - діяльності з розвитку регіонального економічного співробітництва, а також для реалізації цієї Угоди, на національному та регіональному рівнях, відповідно до принципів ефективності та взаємодоповнюваності допомоги.

ЄС контролює виконання цієї та інших подібних угод результатом чого є періодичні обговорення стану розвитку економіки країн Африки та Карибського басейну на засіданнях Парламентської асамблеї ЄС. Широке обговорення питань розвитку відбулось 19.03.2014 року. Заступник міністра фінансів Танзанії Мвигулу Ламек Нхемба, зокрема, зазначив, що питання торгівлі, пов'язані з бананами, цукром і бавовною були серед предметів, які обговорювались міністрами країн АКТ, і підкреслив, що ЄС повинен вирішувати проблеми АКТ, а також закликав до обмеження субсидій для європейських виробників бавовни. Він звернув увагу на прогрес у переговорах щодо угод про економічне партнерство, підкресливши при цьому, що воно як і раніше, важливе для вирішення проблем країн, що розвиваються навіть після укладання відповідних угод і заохочення їх орієнтації на розвиток.

Останні роки ЄС продовжує розширювати своє співробітництво і з країнами з перехідними економіками. Так, Угоди про асоціацію з ЄС в 2014 році підписали такі країни як: Україна, Молдова та Грузія. Зазначені договори стосуються різних сфер міжнародних відносин та покликані наблизити законодавство країн з перехідною економікою до ліберальної

економіки, що є одним із стандартів ЄС. На нашу думку, ці договори частково не враховують специфіки країн з перехідною економікою, зокрема менталітету громадян цих країн, особливостей розвитку країн, але ми не можемо дорікнути ЄС в ігноруванні принципу взаємної вигоди, адже норми угод не є дискримінаційними та направлені на створення рівних умов співпраці між сторонами.

Отже, принцип взаємної вигоди розуміється та застосовується Європейським Союзом і у широкому значенні: як відступ від рівності формальної на користь рівності фактичної у відносинах з менш розвиненими країнами третього світу, і у вузькому значенні: як отримання рівних можливостей, заборона дискримінації та недобросовісної конкуренції у відносинах між ЄС та країнами перехідної економіки та членами ЄС в рамках ЄС.

2.3.2. Принцип взаємної вигоди в розвитку СНД

Співдружність незалежних держав (СНД) була утворена в результаті розпаду СРСР у 1991 році. Відповідно до норм міжнародного права, СНД є регіональною (а точніше – міжрегіональною) міжнародною міжурядовою організацією [128, с 58-59]. Головною її метою є співробітництво у політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших сферах між країнами, що колись входили до складу СРСР. З огляду на загальні тенденції регіональної інтеграції, також практику розвитку власне СНД, особливо з врахуванням подій 2014 року, можна стверджувати, що однією з цілей цієї міжнародної установи стало відновлення більш тісної територіальної інтеграції, формат якої, однак, різними державами-учасницями розуміється по-різному.

Принцип взаємної вигоди розглядається в актах СНД в якості основи міжнародного співробітництва. Так, в преамбулі Угоди про заснування СНД високі договірні сторони, посилаючись на принципи міжнародного права,

визначені Статутом ООН, Декларацією ООН про принципи 1970 року та Заключний Гельсінський Акт НБСЄ 1975 року, вважають, що подальший розвиток і зміцнення відносин дружби, добросусідства і взаємовигідного співробітництва між довірливими сторонами відповідають докорінним національним інтересам їх народів та служать справі миру і безпеки. Стаття 4 Угоди закликає сторони укладати договори в різних напрямках співробітництва на основі рівноправності та взаємної вигоди [129].

Статут СНД в Розділі 1 містить визначення цілей і принципів організації. Стаття 1 наголошує на рівноправних засадах договору та визначає взаємовигідне співробітництво як основну свою мету. Стаття 3 Статуту виділяє основні принципи, на яких має базуватися співробітництво держав-учасниць. Особливої уваги, з точки зору розкриття принципу взаємної вигоди, заслуговують одинадцятий та тринадцятий принципи. Одинадцятий принцип полягає у зобов'язанні держав-учасниць враховувати інтереси один одного і Співдружності в цілому та надавати, на основі взаємної згоди, взаємну допомогу у всіх сферах їх відносин [130]. Закріпивши цей принцип в Статуті, держави Співдружності висловили прагнення розвивати між собою особливо дружні стосунки, які не можливі без врахування інтересів один одного та взаємної вигоди сторін. Тринадцятий принцип, що декларує «розвиток взаємовигідного економічного і науково-технічного співробітництва, розширення інтеграційних процесів», можна визначити як спеціальний принцип міжнародного економічного права. Закріплення його в Статуті серед загальних принципів підкреслює значимість взаємовигідної та плідної співпраці в економічній сфері для держав Співдружності. Вищенаведене свідчить, що в розвиток загально визнаних принципів міжнародного права (*jus cogens*), притримуватись яких має СНД, в його Статуті зазначаються більш конкретні принципи, на яких мають будуватися їх відносини, серед них і принцип взаємної вигоди, в різних редакційних формах [130].

У Статут також закріплено два важливих «процедурних» принципи, які стосуються прийняття рішень в двох основних органах СНД – Раді глав держав і Раді глав урядів. Це принцип консенсусу і, так званий, «принцип незацікавленості» (ст. 23). Перший полягає, як відомо, у можливості приймати лише ті рішення, проти яких немає заперечень з боку жодного з голосуючих. Другий дозволяє будь-якій державі на свій розсуд не брати участь у будь-якому питанні, що розглядається в органах Співдружності. Ці два принципи взаємодоповнюють один одного, оскільки у прийнятті тих рішень, з якими та чи інша держава не згодна, вона просто не залучається. Цей підхід викликає різнобічну критику з боку спеціалістів. Наприклад, Г. М. Вельямінов з цього приводу зазначає, що консенсус і принцип незацікавленості є дієвим способом захисту суверенітету та незалежності держав-учасниць, але при цьому це настільки ж надійний організаційно-правовий спосіб зробити співробітництво в рамках СНД суто факультативним і повільним, причому навіть у заздалегідь обумовлених в установчому документі межах. «Важко в таких правових параметрах очікувати прийняття ефективних рішень, а, тим більше, їх обов'язкового виконання» – нарікає автор [131, с 125]. Ця позиція Г. М. Вельямінова загалом досить чітко відображає загальне прагнення Російської Федерації, як більш сильного партнера в СНД, реалізовувати свої пропозиції більш рішучими заходами.

Однак, ми вважаємо, що саме ці методи прийняття рішень є своєрідними гарантіями дотримання принципу взаємної вигоди. На нашу думку, окремий наголос на необхідності дотримання принципу взаємної вигоди у статутному документі СНД ще раз свідчить про те, що на момент його підписання держави-засновники, як і міжнародне співтовариство загалом, цілком усвідомлювали обов'язковість будувати міжнародні економічні відносини на принципах рівноправності, справедливості та взаємної вигоди. Без цього неможлива плідна співпраця, процвітання та

добробут, мир та стабільність в регіоні та у світі в цілому. І хоча при цьому може утруднюватись процес прийняття рішень та ухвалення угод, проте їх «якість» та ефективність буде набагато вищою, адже усі сторони відносин залишаться задоволеними отриманими результатами та будуть мати бажання поглибити співпрацю, а не припинити її.

Співробітництво в економічній сфері між країнами СНД мало тісний характер. З приводу його організації та здійснення було укладено низку багатосторонніх угод - Алматинська декларація 21.11.1991 року, Угода про статус Економічного Суду СНД від 6 липня 1992 року, Договір про створення економічного союзу СНД від 24 вересня 1993 року, Угода про створення зони вільної торгівлі від 15 квітня 1994 року.

Щодо останньої, експерти зазначали, «Важко переоцінити важливість створення багатосторонньої зони вільної торгівлі, яка дає унікальний шанс для відновлення тісної економічної співпраці та реалізації країнами Співдружності своїх економічних потенціалів» [132, с. 83]. Створення такої зони, а точніше режиму розглядається як перший і надзвичайно важливий крок на шляху до Митного, а потім і Економічного союзу держав. Угода закладає його фундамент і являє собою правову основу для взаємовигідного та рівноправного торгового співробітництва держав співдружності в умовах реформування їх господарських систем, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності [133, с. 226].

У 2011 році підписано Договір про зону вільної торгівлі. Варто зазначити, що Україна уклала двосторонні договори про вільну торгівлю з усіма країнами СНД ще у 1990-ті та на початку 2000-х рр., однак на практиці було багато виключень з режиму вільної торгівлі для певних груп товарів, тому ефект від таких угод був менший, ніж очікувалося.

Положення статей нового Договору ЗВТ конкретизують положення Угоди про ЗВТ та базуються на нормах і правилах СОТ. У ньому зафіксовані всі існуючі на сьогодні вилучення з режиму вільної торгівлі та закріплена

домовленість про не розширення його переліку і не збільшення ставок мит, а також про проведення між державами переговорів щодо поетапного скасування тих вилучень з режиму вільної торгівлі, що ще залишились.

Більшість спеціалістів оцінюють підписання договору, як надзвичайно позитивний крок для держав СНД. Так, за оцінками Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) та Організації ООН з промислового розвитку (ЮНІДО), понад 70% промислового експорту країн СНД може стабільно збуватися одна одній.

Аналіз світової практики створення та функціонування зон вільної торгівлі показує, що побудова торгово-економічних відносин на багатосторонній основі створює цивілізовані умови торгівлі, дозволяє отримати відчутний ефект та вигоди для всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності [133, с. 225]. Міністр з торгівлі Євразійської економічної комісії Андрій Слєпньов привітав початок діяльності ЗВТ, заявивши, що «це дозволить країнам пом'якшити наслідки глобальної кризи і буде сприяти пришвидшенню зростання економіки».

Безумовно, не можна вважати ЗВТ панацеєю від усіх проблем що торкнулись наших держав. Їх у міждержавних відносинах країн-учасниць СНД ще досить багато: стягування непрямих податків у взаємній торгівлі в країні-постачальниці, застосування товарних вилучень з режиму вільної торгівлі та головне – не завжди реальне дотримання принципів міжнародного економічного права в практиці держав.

Щодо питання дотримання взаємної вигоди, створення ЗВТ на території СНД мало як прихильників, так і противників. Її прихильники переконували, що держави, які створили таку зону, не понесуть жодних збитків, адже, невелике скорочення надходжень до бюджету від збору податків буде компенсовано збільшенням товарообігу. Противники стверджували, що можливість вилучень із договору про ЗТВ надасть можливість країнам отримати односторонні вигоди від торгівлі.

До противників створення ЗВТ відносив себе Туркменістан. Для Туркменістану вигідніше було б налагодження двосторонніх відносин в рамках СНД, ніж багатосторонніх в рамках ЗВТ. Так, президент Туркменістану зазначав, що транспортувати і продавати Туркменський газ до країн СНД не вигідно, тому що це буде означати надання довгострокових кредитів покупцям і операторам, в той час як режим ЗВТ повинен гарантувати оплату поставленого товару, рівноправне користування транспортними енергетичними коридорами, чітке виконання взаємних зобов'язань. Так, щорічний збиток Республіки від її входження в ЗВТ може досягти 500 мільйонів доларів, насамперед, за рахунок зростання негативного сальдо в торгівлі з іншими країнами Співдружності до того ж економічна політика країн СНД є різною, що утруднюватиме узгодження інтересів держав у торгівлі. Зважаючи на таку позицію країна залишилась за рамками ЗВТ, не підписавши договір про її створення.

На сьогодні до ЗВТ входять лише шість країн, серед яких і Україна, інші країни лише планують своє приєднання до неї. Багато вітчизняних експертів скептично ставились до ЗВТ. Так, головний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України Володимир Сіденко зазначав, що Договір про ЗВТ СНД лише зберігає «статус-кво торговельного режиму, який діяв на основі двосторонніх договорів, тобто він не усуває жодного обмеження, які були на практиці» [134]. З ним солідарний і директор Інституту економічних досліджень та політичних консультацій Ігор Бураковський, який стверджує, що в торговельних відносинах України з країнами-членами ЗВТ нічого не зміниться, бо в додатках до договору дублюються виключення щодо певних товарних груп і тарифи, які були прописані в двосторонніх угодах про вільну торгівлю [135].

Під час дискусій щодо приєднання до ЗВТ український уряд наголошував на перспективах співробітництва в його рамках, зокрема передбачалось збільшити український експорт та диверсифікувати

постачання газу до України. Як заявляв экс прем'єр-міністр М.Я. Азаров «тепер вперше з'явилася можливість реальної диверсифікації поставок газу не тільки з Росії, але й азійського газу», оскільки Україна може претендувати на вільний доступ до російських трубопроводів і використовувати їх для отримання туркменського газу. Проте, таке передбачення не справдилось, адже угода містить винятки з параграфу про вільний транзит, і не стосується транзиту трубопровідним транспортом п.3 ст.7 Договору. До того ж РФ накладає 30% податок на експорт природного газу в газоподібному стані, що є не вигідним для України (Додаток до Договору).

Ми вважаємо, що в договорі закріплено певну нерівноправність. Наприклад, деякі країни мають більше виключень з режиму вільної торгівлі, ніж інші. Також помітно, що пріоритетність надається країнам Митного союзу. А Казахстан і Росія, згідно з Додатком 3, окрім усього, користуються виключеннями на перехідний період для ст. 5 «Національний режим» (Казахстан може висувати вимогу місцевого компонента до інвестиційних проектів і контрактів на надрокористування, а також надавати пільги вітчизняним виробникам під час здійснення закупівель державними компаніями) та ст. 10 «Надання субсидій» (Казахстан, наприклад, може субсидувати відсоткову ставку за кредитами банків експортоорієнтованим підприємствам, а Росія – використовувати субсидії в Калінінградській і Магаданській областях) [136].

Очевидний негативний вплив на економіку України чинять виключення із ЗВТ для інших країн. Це стосується як імпорتنих так і експортних мит. Наведемо приклади. Росія, Білорусь та Казахстан поки що не відмовляються від імпортного мита на український цукор (340 дол. США за 1 т) [136]. Казахстан і Молдова зберігають імпортне мито відповідно на українську горілку та спирт. Вірменія з 1 січня 2014 року стягує імпортне мито з сигарет, які ввозяться з будь-якої країни – сторони договору.

Найбільше експортних мит зберегла РФ. Так, при експорті деяких видів товарів, як газ за територію Митного Союзу РФ обкладає їх 30% митом. Казахстан також стягує 30 % мита при його експорті за межі Митного союзу. Білорусь, Таджикистан та Киргистан також вживають експортні мита на деякі види своєї продукції.

Наші сумніви у економічній вигідності Договору підтверджуються і статистикою. Відповідно до даних Державної служби статистики за період січень-серпень 2013 року Україна експортувала до Росії на 50% менше ніж імпортувала, що відображається у від'ємному сальдо торгівельного балансу. У 2014 році продовжилась тенденція до зменшення експорту та його переважанню над імпортом. Це є негативною економічною тенденцією для економіки України, яку не поліпшила ЗВТ та фактично такі відносини є невідповідними для нашої держави.

Наступним етапом економічної інтеграції в рамках СНД передбачалось створення Митного Союзу. Початок його формування було закладено ще в 1995 році, підписанням Договору про митний союз між Російською Федерацією та Республікою Білорусь (6 січня 1995 року). 20 січня 1995 року було підписано Угоду про Митний союз між Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Казахстан від 9 березня 1996 року до договору приєдналась Киргизька Республіка. Тоді ж було підписано Договір про поглиблення інтеграції в економічній та гуманітарній сферах. Вже в статті 1 Договору ми зустрічаємо посилення на принцип взаємної вигоди, як основу співробітництва в рамках Митного Союзу. Там, зокрема зазначається: «З метою створення в перспективі Спільноти інтегрованих держав Сторони вирішили спрямувати спільні зусилля на поетапне поглиблення інтеграції учасниць цього Договору в економіці, науці, освіті, культурі, соціальній сфері та інших сферах при дотриманні суверенітету Сторін, принципів рівноправності і взаємної вигоди, непорушності існуючих між ними державних кордонів, невтручання у внутрішні справи один одного».

Фактично, тут повторюються принципи, зафіксовані у Статутних актах СНД, серед яких прямо зазначається принцип взаємної вигоди. 26 лютого 1999 року до вищеназваних Договорів приєдналась Республіка Таджикистан. В цей же час було підписано Договір про Митний союз та Єдиний економічний простір (ЄЕП). Цікавим є те, що в Ст. 4 Договору принцип взаємної вигоди визнається як один з базових принципів формування Єдиного економічного простору.

Вже наступного 2000 року учасники Договору про Митний союз та ЄЕП поглибили інтеграцію, створивши нову міжнародну організацію – Євразійське економічне співтовариство Договором про створення Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС). Україна має статус спостерігача при ЄврАзЕС. В Договорі констатується, що ЄврАзЕС створюється для ефективного процесу формування Митного Союзу та Єдиного економічного простору [133, с 182]. Принцип взаємної вигоди прямо не зазначається в Договорі про створення ЄврАзЕС, проте Договір посилається на принципи закріплені Статутом ООН, а також на загальні принципи та норми права і на ті Договори, що були прийняті до нього в цій сфері.

Митний союз був створений в 2010 році і почав функціонувати, починаючи з 1 липня 2011 року, коли була створена єдина митна територія з контрольними функціями по зовнішньому периметру.

Проте, майже одразу після створення Митного Союзу і Білорусь і Казахстан заявили про недотримання принципу взаємної вигоди в його рамках. Для Казахстану наслідком стало подорожчання основних споживчих товарів, що сталось через введення високих ввізних мит. Білорусь не отримала вільного доступу до газових магістралей, як передбачалось Договором. Президент Білорусі О. Лукашенко на початку 2013 року заявив, що Митний Союз не справдив сподівань Мінську. На його думку,

керівництво РФ штовхає Білорусь та Казахстан до ще більшої інтеграції, що не завжди відповідає інтересам цих держав.

Незважаючи на це, 29 травня 2014 в Астані президентами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та Російської Федерації підписано Договір про Євразійський економічний союз. Договір набув чинності 1 січня 2015. В Договорі зазначається, що зокрема, спільні ринки нафти, нафтопродуктів і газу в рамках ЄАЕС почнуть функціонувати не пізніше 2025 року, спільний ринок електроенергетики - до 2019 року, ліків і медичних виробів - до 2017 року. Ст. 3 Договору визначає забезпечення взаємовигідного співробітництва, рівноправності і врахування національних інтересів Сторін, одним з основних принципів функціонування Союзу [137].

Варто зазначити, що у відповідь на невдоволення Білорусі реальними умовами членства в ЄАЕС наприкінці 2014 року РФ заборонила імпорт білоруського м'яса на територію РФ та заявила про підвищення жорсткості митних процедур щодо ввезення Білоруських товарів на територію РФ, що порушує спрощенні правила перевезення вантажів, що діють у Митному Союзі, а саме ст.25, Розділ 6, п. 5), де зазначається що в рамках Євразійського економічного союзу здійснюється вільне переміщення товарів між територіями держав-членів без застосування митного декларування та державного контролю (транспортного, санітарного, ветеринарно-санітарного, карантинного фітосанітарного), за винятком випадків, передбачених цим Договором [137]. У відповідь на такі заходи з боку РФ з 1 січня 2015 року Білорусія повернула митний контроль на кордоні з РФ, що також порушує Договір про Євразійський економічний союз. Незважаючи на тиск з боку РФ та очевидні дискримінації щодо Білорусі, економічно вигідним для неї залишається співробітництво в рамках ЄАЕС, тому що її економіка є найбільш інтегрованою в об'єднання (49,5% обсягу зовнішньої торгівлі в рамках МС / ЄЕП). Інтеграція Казахстану складає 14,8%, а РФ лише (6,8%) [137].

Варто також зазначити, що Договір про ЄврАзЕС у відносинах з менш розвиненими країнами та країнами третього світу декларує дотримання принципу взаємної вигоди у широкому значенні, як відступу від рівності фактичної на користь рівності юридичної. Зокрема ст. 36 Договору визначає тарифні преференції щодо товарів що походять з країн що розвиваються та з найменш розвинених країн. Так, щодо ввезених на митну територію Союзу преференційних товарів, що походять з країн - користувачів єдиної системи тарифних преференцій Союзу, застосовуються ставки ввізних мит у розмірі 75 відсотків від ставок ввізних мит Єдиного митного тарифу Євразійського економічного союзу, а щодо ввезених на митну територію Союзу преференційних товарів, що походять з найменш розвинених країн - користувачів єдиної системи тарифних преференцій Союзу, застосовуються нульові ставки ввізних мит Єдиного митного тарифу Євразійського економічного союзу. Однак частка товарообігу Союзу з такими країнами становить приблизно 13% від загального. А у його структурі переважає експорт, що відображається у позитивному сальдо торгового балансу та означає, що надані преференції суттєво не впливають на стан торгівлі Союзу.

Реальне дотримання принципу взаємної вигоди в рамках СНД на нинішньому етапі його розвитку є скоріше міфом ніж реальністю. Хоча даний принцип задекларовано майже у всіх основних документах СНД, досвід Зони вільної торгівлі, ЄврАзЕС та ЄАЕС доводить його декларативність, адже існують численні непропорційні винятки в торгівлі для країн-учасниць. До того ж норми договорів часто порушуються з метою здійснення економічного тиску на країни. Проявом реалізації принципу взаємної вигоди є відносини ЄАЕС з менш розвиненими країнами та країнами третього світу, що виявляється в наданні їм преференцій в торгівлі. На нашу думку, для ефективно реалізації принципу взаємної вигоди, як основи співробітництва в рамках СНД, усі країни Співдружності мають почуватись рівноправними суб'єктами міжнародних економічних відносин та

бути такими не лише юридично, але й фактично, що на сьогодні виглядає проблематичним через політику одних держав диверсифікуючи власні можливості, обмежити можливості партнерів рамками певних інтеграційних утворень та організацій.

Висновки до РОЗДІЛУ 2.

Після другої світової війни паралельно з універсальним, тобто загальнополітичним міжнародним правопорядком, навіть дещо випереджаючи його, формувався економічний міжнародний правопорядок, основи якого заклали Бреттон-Вудські домовленості, Чиказька конвенція і проект Міжнародної організації торгівлі.

Принцип взаємної вигоди діє в якості основи міжнародного співробітництва як в рамках ООН, так і в рамках міжнародних економічних організацій спеціальної компетенції, як МВФ, група СБ та СОТ.

Низка сучасних міжнародних установ, передовсім ЮНКТАД, ЮНІДО, ПРООН має безпосередньою своєю метою захист економічних прав країн, що розвиваються та тлумачать принцип взаємної вигоди в широкому значенні, що відображено в їх нормативно-правових актах.

Міжнародні економічні організації зі спеціальною компетенцією, МВФ, група СБ та СОТ – пройшли довгий шлях усвідомлення значення принципу взаємної вигоди від отримання безпосередніх еквівалентних переваг кожною стороною співробітництва до застосування принципу взаємної вигоди в широкому значенні. Так, СОТ вже застосовує його в своїй діяльності, тоді як МВФ та СБ допускають його суттєві порушення.

Принцип взаємної вигоди виявив себе і в формуванні європейського інтеграційного простору. Характерний для європейського права «множинний» підхід до організаційного втілення і правового регулювання відносин в Європі є основним методологічним підходом, тісно пов'язаним з принципами добровільності і взаємної вигоди. Добровільність, на основі

мотиву взаємної вигоди, тут має значно гнучкіше втілення, ніж на глобальному рівні, утворюючи різні форми асоційованості та інтегрованості, які постійно мають нагоду стати більш міцними й глибокими, як тільки їх учасники будуть до цього готовими. Принцип взаємної вигоди відображено в угодах про заснування ЄС та в практиці ЄС. Проте, у відносинах країн ЄС з країнами третього світу реалізація цього принципу потребує вдосконалення.

Регіональне співробітництва в рамках СНД навпаки відображає залишки командно-адміністративного підходу до реалізації поставлених завдань. Відповідно, і у відносинах між державами-учасницями такий підхід породжує диктат більш сильного партнера у визначенні спільних пріоритетів і їх реалізації. Це ніякою мірою не відповідає принципу взаємної вигоди ні у його вузько-прагматичному, ні у широкому перспективному тлумаченні. Реальне дотримання принципу взаємної вигоди в рамках СНД на нинішньому етапі його розвитку є скоріше міфом ніж реальністю. Хоча даний принцип задекларовано майже у всіх основних документах СНД, досвід Зони вільної торгівлі та ЄврАзЕС доводить його декларативність. Для ефективної реалізації принципу взаємної вигоди, як основи співробітництва в рамках СНД, на нашу думку, усі країни Співдружності мають почуватись рівноправними суб'єктами міжнародних економічних відносин та бути такими не лише юридично, але й фактично, що на сьогодні виглядає проблематичним.

РОЗДІЛ 3. ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ В ДОГОВІРНІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

Сучасна система економічного співробітництва, є продуктом тривалого історичного досвіду багатьох націй, в якому важливу роль відіграла успадкованість загальних принципів права, включаючи й принцип взаємної вигоди.

З моменту проголошення незалежності у 1991 році, Україна в Постанові Верховної Ради «Про основні напрями Зовнішньої політики України» 1993 року, що діяла аж до 2010 року визначила принцип взаємної вигоди в якості основи співробітництва нашої держави з іншими суб'єктами міжнародного права - «Україна розбудовує свої двосторонні та багатосторонні відносини з іншими державами та міжнародними організаціями на основі принципів добровільності, взаємоповаги, рівноправності, взаємовигоди, невтручання у внутрішні справи» [138].

Чинний на сьогодні Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 року, також визначає принцип взаємної вигоди, як основу міжнародного співробітництва, що зайвий раз свідчить на користь того, що Україна, як молода самостійна держава, орієнтована на дотримання загального принципу права, що є спільним для всіх цивілізованих націй та ефективного співробітництва з іншими суб'єктами міжнародного права.

Так, зокрема в п.3, ст.2 Закону України про «Засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначається взаємовигідне співробітництво між державами, як один з принципів зовнішньої політики України [139]. В Законі зазначається, що підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди є основною засадою співробітництва нашої держави [139].

3.1. Реалізація принципу взаємної вигоди в універсальних договорах України.

Як ми визначили раніше, недотримання принципу взаємної вигоди проявляється у відсутності вигоди для однієї зі сторін або у непропорційності таких вигод та оцінюється кожною стороною самостійно.

Україна є учасницею цілого ряду універсальних міжнародних договорів. Найбільше їх число прийнято в рамках ООН. Здійснюючи посильний внесок у формування кодифікованої основи міжнародного права, Україна є членом близько 200-т багатосторонніх міжнародних договорів універсальної дії [140]. Багатосторонні міжнародні договори як основа кодифікації міжнародного права, є найбільш дієвим і надійним його джерелом.

Так, першими багатосторонніми міжнародними економічними договорами можна вважати *сировинні угоди*, що почали укладатись ще у 30-х роках 19 ст. Ринок сировинних товарів вимагав мінімальних правил, які базувалися на принципі взаємної вигоди в найбільш безпосередньому його втіленні. Перші товарні угоди було укладено по пшениці в 1933 р. і цукру у 1937 р.

В сучасному міжнародному праві цілі і принципи Статуту ООН та принципи і процедура укладання й виконання договорів кодифіковані у Віденській конвенції Про право міжнародних договорів 1969 року.

В преамбулі Конвенції відмічається надзвичайно важлива роль договорів в історії міжнародних відносин і постійне зростання їх значення як джерела міжнародного права і як засобу розвитку мирного співробітництва між націями; зазначено також загальне визнання принципів, що складають основу договірному процесу, а саме – вільної згоди, добросовісності та норми *pacta sunt servanda*; крім того, підтверджено рішучість націй розв'язувати спори, що виникають з договорів, тільки мирними засобами й відповідно до принципів справедливості й міжнародного права, сприяти дотриманню

справедливості й поваги до зобов'язань, що випливають з договорів, а також переконаність у тому, що кодифікація й прогресивний розвиток права договорів, забезпечені Конвенцією, сприятимуть досягненню вказаних в Статуті цілей Організації Об'єднаних Націй.

З початку створення ООН Україна активно співпрацювала в її рамках з іншими державами в різних сферах міжнародного співробітництва, в тому числі і в економічній сфері. Україна входила до складу різних комітетів і комісій. Діяльність України на економічному та гуманітарному напрямках роботи ООН, насамперед, відбувається в Другому комітеті Генеральної Асамблеї (економічно-фінансові питання). Зусилля спрямовуються на розширення міжнародної фінансової і технічної допомоги для вирішення завдань економічного та соціального розвитку країнам що розвиваються та країнам з перехідною економікою. Результатом, зокрема, є включення до низки важливих рішень Генеральної Асамблеї та інших органів положень щодо надання міжнародним співтовариством фінансової, технічної та консультативної допомоги країнам з перехідною економікою (за класифікацією ООН Україна відноситься саме до цієї групи країн)[141].

Україна брала активну участь у прийнятті резолюцій ООН, що підкреслюють необхідність визнання принципу взаємної вигоди, як основи міжнародного співробітництва держав: «Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку» 1974р., «Програми дій щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку» 1974 р., а також Хартії Економічних прав та обов'язків держав 1974 р. Серед більш пізніх документів ООН варто виділити: Декларацію тисячоліття 2000 р., Монтеррейський консенсус, Резолюцію ГА ООН № 67/217 від 20.03.2013р. «На шляху до встановлення Нового міжнародного економічного порядку» та безліч інших міжнародно-правових документів, що вже були проаналізовані в розділі 2.

Отже, трибуна ООН є важливим каналом висловлення позиції нашої держави та впливу на міжнародні відносини. Відповідно до Закону України про Основні засади зовнішньої політики України наша держава і надалі буде продовжувати «з врахуванням економічних, фінансових та інших можливостей розширювати своє членство в інших універсальних міжнародних урядових та неурядових організаціях з метою створення оптимальних зовнішніх умов для забезпечення пріоритетних національних інтересів» [139].

З 50-тих років ХХ століття процес укладання товарних угод, що вже згадувались, активізується на новій основі, в зв'язку з долученням до світової економіки країн, що звільняються від колоніальної залежності. Прикладами міжнародних організацій з регулювання ринку сировинних товарів можуть слугувати Організація країн – експортерів нафти (Organization of Petroleum Exporting Countries – ОПЕК), створена у 1960 р. за ініціативою Венесуели, та Міжнародна організація з каучуку, заснована Угодою з натурального каучуку 1979 р. на підставі Інтеграційної програми ЮНКТАД.

Основною проблемою сировинних угод був нееквівалентний обмін, що здійснювався в їх рамках, тобто порушення принципу взаємної вигоди, адже в торгівлі сировиною відбулась істотна перевага цін на промислові товари – над цінами на продукцію гірничого виробництва й сільського господарства. І хоча ціни були сформовані ринком, часто вони не відповідають реальній вартості товарів, що і викликало невдоволення продавців здійсненого обміну. На універсальному рівні таку нееквівалентність намагались вирішити в рамках, заснованого ООН – ЮНКТАД, який починаючи з моменту свого заснування ЮНКТАД (1964 р.), в своїх резолюціях проголошував принцип взаємної вигоди основою співробітництва держав та закликав усіх його дотримуватись.

З заснуванням СОТ торгівля сировинними товарами підпадає під контроль цієї системи, і більшість цих угод переукладається в оновлених редакціях.

Україна після отримання незалежності стала учасником кількох сировинних угод, зокрема: Міжнародна угода по цукру 1992 року (чинна для України з 22. 09. 1994 року) [142], Угода по натуральному каучуку 1979 року (чинна для України з 17.02.1995 року) [143], Конвенції про торгівлю зерном 1995 року (чинна для України з 06.07.2010) [144]. Наша держава добровільно стала учасницею зазначених угод, розуміючи усі ризики і наслідки цього, отже вбачала власну вигоду і говорити в даному випадку про порушення принципу взаємної вигоди не можна.

Угоди Маракеського пакету становлять сьогодні систему міжнародної торгівлі. До Маракеського пакету входять Угоди про заснування Світової Організації Торгівлі і чотири Додатки до неї.

Проаналізувавши у Другому розділі дисертаційної роботи Угоду про СОТ, її Додатки та наслідки реалізації для інших країн, ми дійшли висновку, що як відносини в рамках СОТ, так і сама Угода заснована та діє на принципі взаємної вигоди. Спробуємо дослідити, чи були досягнуті зазначені вище вигоди СОТ для України.

Перш за все варто зазначити, що Україна вступила до СОТ не в самий сприятливий час, а саме під час світової економічної та фінансової кризи. Вона потрясла світову економіку в другій половині 2008 року і проявилась глобальною рецесією у 2009 році. Скорочення обсягів торгівлі становило 12,2%, а світового реального ВВП – 0,5 %. [145]

Вплив тенденцій розвитку світової економіки на результати зовнішньоторговельної діяльності Україні протягом перших двох років членства держави в СОТ проявився у різкому скороченні глобального попиту в умовах фінансово-економічної кризи та його поступовому відновленні у посткризовий період. Крім того, в умовах світової фінансової кризи 2008-

2009 рр, під впливом загострення соціальної напруги та високого політичного тиску з метою захисту національних економік від кризових негараздів уряди багатьох країн суттєво підвищили використання протекціоністських заходів у різних сферах діяльності. СОТ не змогла приборкати протекціоністські заходи країн під час кризи, тому принцип взаємної вигоди часто не дотримувався.

Так, за даними незалежного міжнародного проекту “Global Trade Alert” (GTA) [146], за період з середини 2008 року (з початку світової фінансової кризи) станом на середину 2010 р. було зафіксовано 1339 протекціоністських заходів. За оцінками незалежного міжнародного проекту “Global Trade Alert” найбільшими порушниками еквівалентності міжнародної торгівлі стали країни Великої Двадцятки та держави-члени ЄС [147]. При цьому, найбільш поширеними заходами стали державна допомога / надання пільг вітчизняним виробникам (28 %), заходи щодо захисту торгівлі (антидемпінгові, компенсаційні та захисні мита) (20 %), тарифний захист внутрішнього ринку (13 %), держзамовлення (6 %)[148].

По відношенню до України найбільша частка відвертих дискримінаційних заходів припадає на країни СНД: із 167 дискримінаційних заходів лише Російською Федерацією запроваджено 70, Білорусією – 19, Казахстаном – 17, що порушує принцип взаємної вигоди.

Протекціоністська складова зовнішньоторговельної політики України упродовж аналізованого періоду характеризувалася 27 протекціоністськими заходами, що вплинули на торгівлю з 93 країнами-партнерами. При цьому 7 заходів відповідають принципам та правилам СОТ, 6 заходів потенційно можуть спричинити дискримінацію комерційних інтересів торговельних партнерів, і 14 заходів, що були юридично запроваджені, з високою імовірністю дискримінують іноземні комерційні інтереси та порушують принцип взаємної вигоди. Нижче наведено деякі з протекціоністських заходів з боку українського уряду, що запроваджувалися в умовах кризи. Так,

Постановою Кабінету Міністрів України № 925 від 14.10.2008 [149] уряд, намагаючись підтримати металургійну та хімічну промисловості, продовжив до кінця 2009 року низку преференцій, які передбачають запровадження мораторію на підвищення тарифів залізничного транспорту, зниження цін на коксівне вугілля та скасування цільової доплати за газ. Ці заходи, за оцінками експертів ГТА, створили дискримінаційні умови для 63 торговельних партнерів України за 136 тарифними лініями у семи економічних секторах. Як наслідок – порушення принципу взаємної вигоди.

Крім того, з 23 грудня 2009 року Україна запровадила вимоги щодо ліцензування експорту деяких металів, таких як залізо, сталь, мідь і алюміній [150]. Кількісні обмеження запровадженні на імпорт сталевих труб безшовних обсадних та насосно-компресорних з зовнішнім діаметром не більше як 406,4 мм, та сірників. Станом на середину 2011 р., більшість квот вже вичерпано, або майже вичерпано за 2-4 місяці до завершення терміну їх дії. Значний вплив на зовнішньоторговельні позиції країни мало запровадження у 2010 році квот на експорт деяких видів сільськогосподарської продукції [151]. Український уряд також запровадив нові правила оформлення експортних контрактів на деякі види сільськогосподарської і продовольчої продукції, які міжнародними експертами було інтерпретовано як запровадження дискримінаційних торговельних обмежень [152]. Крім того, у рамках зобов'язань, взятих Україною при вступі до СОТ, у 2011 році діяло кількісне обмеження на ввезення цукру-сирцю тростинного у розмірі 267,8 тис. тон [143].

Протягом перших років після вступу до СОТ на Українську економіку значно впливали і внутрішні чинники. Скорочення обсягів виробництва відбулось в усіх галузях промисловості України, і найбільшою мірою в тих, що зорієнтовані на експорт. Значний вплив справила і податкова політика. Після вступу України до СОТ в оподаткуванні імпорту здійснюються лібералізаційні заходи, а саме: вже не є об'єктом оподаткування повернення

майна, переданого до оперативної оренди нерезиденту, демонстраційні товари для виставок, ярмарок, конференцій; упаковки, піддони та інші товари, які ввозяться у зв'язку з комерційною операцією, але ввезення яких самих по собі не є комерційною операцією. Разом з тим, відповідно до нового Податкового кодексу передбачено низку звільнень від акцизного оподаткування, зокрема операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Загальний обсяг надходжень до державного бюджету від податків на міжнародну торгівлю та зовнішні операції скоротився протягом 2007-2009 років на 9 %, причому надходження від ввізного мита зменшились на 10,6% [154].

Варто зазначити, що в 2008 році, першому році членства України в СОТ, в порівнянні до попереднього року, експорт зріс на 35,5% а імпорт на 41,1%, проте, не можна стверджувати, що це відбулось саме завдяки отриманню Україною членства в СОТ.

На завершальній стадії підготовки до вступу України до СОТ було зроблено значну кількість досліджень, які надавали різні результати.

Аналіз цих досліджень в галузевому розрізі дає підстави стверджувати, що найбільший вигравш від приєднання до СОТ очікувався в таких сферах, як виробництво металів та готових виробів з них, а також галузям-постачальникам сировинних матеріалів та сільському господарстві. Серед галузей, які, як очікувалося, могли зазнати певних втрат через членство України в СОТ, були машинобудування та, зокрема, автомобілебудівна галузь.

За розрахунками та прогнозом Інституту економічних досліджень і політичних консультацій, зробленими у 2008 році, найвищі темпи зростання експорту після вступу до СОТ могли продемонструвати металургія (зростання на 27,9% понад базової траєкторії розвитку у середньостроковій перспективі), хімічна промисловість (зростання на 13,7 %) та сільське господарство (зростання 9,4 %). Також прогнозувалося зростання експорту

таких секторів, як виробництво коксу та видобування неенергетичних матеріалів (на 10,9 % для кожного сектора), що пов'язувалося зі збільшенням їх виробничих потужностей та, відповідно, можливостей для експорту.

Серед секторів послуг найсуттєвіше зростання експорту послуг прогнозувалося у готельному та ресторанному бізнесі (збільшення на 10,9 %), що означає стрімке зростання сектору подорожей, переважно ділового характеру. Також помітно мав зрости експорт послуг пошти (зростання на 4,2 %) та зв'язку (зростання 3,8 %). Серед секторів, щодо яких прогнозувалося зменшення обсягів експорту порівняно з базовою траєкторією розвитку, виділяли харчову промисловість (зменшення на 19,2 %) та машинобудування (зменшення на 11,3 %).

В частині імпорту прогнозувалося різке підвищення ввезення продукції харчової промисловості (зростання на 147,2 % понад базову траєкторію у середньостроковій перспективі), значною мірою через низьку вихідну базу даних, використану в дослідженні. Значне зростання імпорту товарів прогнозувалося також у секторах, які постачають сировину та матеріали для металургії, коксу (зростання на 23,6 %), неенергетичних матеріалів (зростання на 19,9 %) та вугілля та торфу (зростання на 18,1 %). У сфері послуг найвищі темпи імпорту прогнозувалися в галузі послуг зв'язку (зростання на 17,7 %) та фінансовому посередництві (зростання на 11,0 %).

Прогнозовані результати відрізнялись від реальних. Так, загальна динаміка росту експорту виявилась вдвічі меншою за заплановану. Відбувся значний спад порівняно з запланованим ростом експорту у хімічній промисловості та металургії. Спад у легкій промисловості виявився більшим за запланований. Збільшився порівняно з прогнозом експорт продукції сільського господарства, харчової промисловості, деревообробної промисловості та видавничої справи, машинобудування та електронного обладнання.

Реальні дані по імпорту також дещо відрізняються від прогнозних. Так, було заплановано зростання імпорту майже по усіх товарних групах. Реальний імпорт продукції металургії, машинобудування, електронного обладнання та транспортного устаткування, засобів та їх частин зменшився у 2010 році порівняно з 2007 роком, часом, коли Україна не була членом СОТ. Загальне зростання імпорту по усіх групах товарів було значно меншим за заплановане і становило усього лише 0,1% замість 8,3%. По таких галузях, як: сільське господарство, хімічна промисловість, деревообробна промисловість та виробнича діяльність, легка промисловість реальний приріст імпорту перевищив прогнозований. Протилежна ситуація у харчовій промисловості, де реальне зростання імпорту було набагато меншим за прогнозоване.

Протягом останніх кількох років ситуація кардинально не змінилась. За 2008-2013 роки експорт українських товарів виріс на 39,7%, тоді як імпорт - на 39,5%. Відбулось значне поживлення торгівлі з країнами ЄС, що є позитивним фактором. Перевагами більш ліберальної глобальної торгівлі за цей час повною мірою скористалися тільки аграрії, які наростили експорт, незважаючи на відсутність експортних субсидій для українських товаровиробників та початковий захист агропромислового комплексу розвинених країн високими тарифами. Цей сектор більш активно залучає інвестиції в модернізацію. Як результат, за ці роки Україна перетворилася з імпортера на експортера м'яса птиці та кондитерської продукції. І хоча, в галузі теж спостерігаються проблеми, динаміка її розвитку є позитивною. Загальний обсяг аграрного експорту за роки членства України в СОТ зріс загалом в 2,5 рази. За темпами росту за агросектором слідують експорт продукції машинобудування (+ 80%) і мінеральної продукції (+ 79%). Сприяє таким результатам і дотримання принципу взаємної вигоди.

Найгірша динаміка була у сфері виробництва недорогоцінних металів та виробів з них, яка скоротила за п'ять років обсяг експорту на 9%, або 1,9

млрд дол. Безпосередньо обсяг експорту чорних металів впав на 8,4%, або на 1,4 млрд дол. [155].

Якщо підсумувати, то отримати очікувані економічні вигоди від членства в СОТ українській економіці не дозволили економічна криза і зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Принцип взаємної вигоди іноді порушувався як Українською стороною, так і нашими партнерами, що сповільнювало торгівлю.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити наступні висновки: Вступ України до СОТ став надзвичайно важливим її кроком на шляху до повноправного членства у світовій торгівельній системі. Очікувані вигоди нашої держави були більшими за фактичні, що пояснюється невдалим часом вступу нашої держави до СОТ – період світової економічної кризи. Негативні ефекти, що мали місце після вступу до СОТ пояснюються низькою конкурентоспроможністю окремих галузей економіки України. Статистичні дані та проведені дослідження свідчать про вигоди для окремих секторів української економіки та для економіки в цілому від вступу до СОТ. Поряд з економічними вигодами наша держава отримала їх і в політичній і деякою мірою в соціальній площині. З певною долею впевненості можна стверджувати, що вигоди України були еквівалентними, тобто цінність матеріального чи духовного блага, отримана одним з суб'єктів правовідносин (Україною), відповідає затратам, що вона здійснила в процесі виконання юридичного обов'язку в цих правовідносинах [48, с.356]. Це в свою чергу свідчить про дотримання принципу взаємної вигоди у відносинах України з іншими державами в рамках СОТ.

Україна стала членом *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* після підписання 3 вересня 1992 Статуту МВФ. Її квота становить 1,37 млрд. СПЗ. Україна як член МВФ право голосу в Раді директорів (0,57% загальної кількості голосів) [156].

Взаємовигідність співробітництва України з МВФ є надзвичайно дискусійною темою. Спробуємо дослідити її звернувшись до історії співпраці та її наслідків.

Співпраця України з МВФ на рівні реалізації спільних програм економічного розвитку в Україні почалася з квітня 1993 року. Так, в квітні 1993 року МВФ оголосив про початок програми «Механізм фінансування системних перетворень». Це був інструмент підтримки країн, що здійснювали перехід від планової економіки до вільного ринку. Він створювався, головним чином, для республік колишнього СРСР, не здатних виконати традиційні вимоги Фонду. У програмі могли взяти участь країни, що постраждали від скорочення доходів від експорту і подорожчання імпорту внаслідок трансформації економічної системи. При цьому максимальна сума кредиту не повинна була перевищувати 50% квоти країни в МВФ.

У жовтні 1994 року уряд країни прийняв запропоновану Фондом програму реформ, спрямовану на зниження темпів інфляції, подолання різниці між офіційним і ринковим обмінними курсами, а також підвищення реальних процентних ставок до позитивного значення. Квота в 997 млн SDR дозволила Україні отримати два транші (в кінці 1994 і на початку 1995 років) по 392 млн. дол. за курсом того часу.

Україна виконала більшість рекомендацій Фонду, що особливо стосуються посилювання фінансової політики. Позитивні результати співпраці виявилися вже в перші місяці 1995 року - інфляція дещо сповільнилася, експорт збільшився, обмінний курс стабілізувався. Проте, в країні залишалися проблеми з контролем зростання цін і дефіцитом платіжного балансу. Для подальшої підтримки структурних реформ в квітні МВФ схвалив першу програму «stand by» для України.

Прогрес України кінця 1994 - початку 1995 років потребував подальшої підтримки. Одночасно із здійсненням другого траншу кредиту в рамках

«Механізму фінансування системних перетворень» у квітні 1995 року МВФ схвалив 12-місячну програму stand by на суму 1,57 млрд. дол. У меморандумі закладалися три головні цілі: уповільнення інфляції шляхом скорочення дефіциту бюджету, збільшення експорту і розвиток ліберальних реформ. Але зволікання з імплементацією програми, а також порушення кількох її пунктів викликало відмову МВФ надати Україні останній транш позики - Фонд виділив тільки 850 млн. дол. (54% від запланованих коштів).

У 1996 році уряд зробив нову спробу виправити ситуацію. МВФ погодився на ще один кредит stand by. Цього разу на 9 місяців і в меншому обсязі - 870 млн. дол. До кінця року планувалося знизити місячний темп інфляції до 1-2%, скоротити дефіцит консолідованого бюджету з 5% в 1995 році до 3,5%. Програма передбачала також скасування деяких податкових виключень, скорочення субсидій та інші структурні реформи.

Здебільшого Україна впоралася - інфляція дійсно сповільнилася, з'явився податок на додану вартість, досить успішно йшли приватизація і лібералізація цін. Після «Механізму фінансування системних перетворень» кредит stand by 1996 був останньою програмою МВФ, в рамках якої Україна отримала фінансування в повному обсязі. Варто зазначити, що в ці роки країна переходила з планової економіки до ринкової, відбувалась активна приватизація, об'єкти приватизації, її умови визначались внутрішнім законодавством і політикою, вплив на яку мала і МВФ через відповідні вимоги. Приватизацію цього періоду можна охарактеризувати так: «борги в обмін на акції», що здійснювалась за підтримки міжнародних фінансових організацій. Оцінити реальну вигоду України від такої співпраці досить важко адже її наслідки позначились на різних сферах суспільних відносин.

У серпні 1997-го Україна запропонувала Фонду програму реформ 1997-1998 років, яка здалася їм достатньо переконливою для відкриття ще однієї річної кредитної лінії (на 540 млн. дол.). Нова програма передбачала продовження економічного зростання, засноване на економічних реформах,

зниження інфляції і зміцнення золотовалютних резервів НБУ. Однак, у березні 1998 року МВФ зупинив фінансування, оскільки уряд не виконав умови Фонду щодо показника дефіциту бюджету і максимальних темпів зростання грошової бази. Україна отримала лише 46% обумовленої суми - 250 млн. дол.

У 1998 році Україна і МВФ перейшли від короткострокових кредитів для підтримки платіжного балансу до більш тривалої програмі реформ. У вересні наша держава стала учасницею «Механізму розширеного фінансування», або, іншими словами, отримала кредит в більшому розмірі по відношенню зі своєю квотою у Фонді, ніж це передбачено в рамках його політики. Уряд затвердив трирічний пакет реформ, на який МВФ збирався виділити 2,2 млрд. дол. Цілями програми були 4% -ве зростання ВВП та 7% - ва інфляція за станом на 2001 рік.

У травні 1999 року на прохання України, термін програми перенесли на 12 місяців, а сума фінансування виросла до 2,6 млрд. дол. Цього разу співпраця України та Фонду ґрунтувалося на щоквартальних звітах уряду України, що пояснювалось нестабільною міжнародною фінансовою ситуацією на фоні економічної кризи. На їх основі оцінювався прогрес впровадження реформ, а також вирішувалася доля подальших траншів. Але з жовтня 1999-го почалися проблеми – темп імплементації програми був нижчим за очікуваний, виконання деяких рекомендацій Україна уникала. Крім того, МВФ виявив недостовірність звітів НБУ про стан золотовалютних резервів у 1996-1998 роках, що підірвало довіру до нашої держави.

У 2000-му і 2001-му роках Україна отримала всього два транші по 250 млн. дол, і 360 млн. дол, відповідно. За третій період співпраці з МВФ Україна отримала близько 62% суми, на яку розраховувала. За цей час уряду країни так і не вдалося впоратися із заборгованістю з відшкодування ПДВ і ліквідувати податкові привілеї для великих платників податків, як того вимагав МВФ. Були й інші невирішені проблеми. Але, незважаючи на це,

Україна домоглася початкових цілей програми. У 2001 році ВВП зріс на 9,1%, інфляція була на рівні 6,1%, а золотовалютних резервів вистачало вже майже на 8 тижнів імпорту.

Наприкінці 2002 року Кабінет міністрів серед прийнятних форм подальшого співробітництва України з МВФ обрав програму «Попереджувальний стенд-бай». Вона була затверджена в 2004 році радою директорів МВФ. Відповідно до програми, Україна могла звертатися до організації з метою отримання кредиту на суму 605 млн. дол, у разі різкого погіршення платіжного балансу або зменшення валютних резервів. Проте, гострої потреби в позиках Україна не відчувала, отже, і не хотіла проводити всі необхідні Фондом реформи.

Співробітництво сповільнилось після того, як уряд відмовився виконувати структурні критерії, які стосувалися верхньої межі дефіциту консолідованого бюджету та простроченої заборгованості з відшкодування ПДВ. Співпраця з Фондом стала фактично неможливою до 29 березня 2005 року, коли формально закінчився термін реалізації цієї програми. Варто зауважити, що через внутрішню корупцію кредити МВФ не завжди використовувались за призначенням, що погіршувало їх ефективність.

У період з 2005 по 2008 роки співробітництво України з МВФ було сконцентровано у сфері технічної допомоги. Цей підхід відповідав тезам, висловленим президентом України Віктором Ющенко: «В майбутнє - без боргів». Так, співпраця велась здебільшого у погодженні головних параметрів макроекономічної політики з тенденціями та прогнозами розвитку світової кон'юнктури, з динамікою і напрямками світових фінансових та інвестиційних потоків та поглиблення координації у сфері валютної політик.

В умовах загострення світової кризи, і, як наслідок, втрати взаємної довіри фінансових інститутів по всьому світу, а також невизначеності світової економіки Україна опинилася перед необхідністю отримати

підтримку з боку Фонду. 15 жовтня 2008 Україна запросила до Києва місію МВФ для проведення консультацій з питання про залучення Україною ресурсів Фонду в рамках програми співпраці «Стенд-бай». Наприкінці роботи місії з експертами МВФ була досягнута домовленість щодо сум та умов залучення коштів.

Після отримання декількох траншів в 2010 році програма була переглянута. 28 липня 2010-го Україна прийняла нову спільну з МВФ програму «Стенд-бай» на загальну суму 15,1 млрд. дол, строком на 2,5 роки, скасувавши угоду «Стенд-бай», затверджену в листопаді 2008 року, в тому числі всі транші, які ще залишилися у відповідності до минулої угоди. У грудні того ж року було завершено перший перегляд програми і підписаний новий Меморандум про наміри.

Після виконання українською стороною попередніх заходів рада директорів 22 грудня 2010-го прийняла рішення про завершення перегляду програми. Результатом цього стало виділення траншу на 1,5 млрд. дол., з яких 1 млрд. дол. спрямовувався на підтримку державного бюджету. Для подальшого співробітництва України повинна була вирішувати нелегкі питання, пов'язані з дефіцитом бюджету, проблему цін на енергоносії та девальвувати гривню. На такі заходи уряд України не зважувався, і далі йшли «меморандуми про меморандуми». Україна стрімкими темпами почала нарощувати державний борг і витратити золотовалютні резерви.

В цілому в рамках цієї програми Україна отримала три транші загальним обсягом близько 10,6 млрд. дол. Формально програма закінчилася 28 грудня 2012. Після цього співпраця України з МВФ була сконцентрована у сфері технічних консультацій.

На початку листопада 2014 року Україну відвідала місія Міжнародного валютного фонду. Вона прийняла рішення про виділення третього і четвертого траншів загальним обсягом 2,7 млрд дол. в рамках дворічної програми співпраці до кінця 2014 року.

Поточна макростабілізаційна програма - наймасштабніша за всю історію співпраці України та Фонду. Вона передбачає ряд непопулярних заходів, які вже мають серйозні соціальні наслідки. Це, зокрема, девальвація національної валюти, підвищення цін на енергоносії, зниження реальних доходів населення, і т.д. У той же час програма передбачає ряд заходів з протидії корупції та підтримки фінансової системи, що на жаль, поки що виявляють свою неефективність.

Як зазначає Дмитро Фірташ, головне завдання для виходу України з кризи полягає у залученні провідних світових експертів і пошуку інвестиційних ресурсів для розробки та реалізації комплексної програми реформ. На його думку для відновлення української економіки знадобиться не менше 300 млрд. доларів США [157].

Дослідити додержання принципу взаємної вигоди у відносинах Україна –МВФ надзвичайно складно, як і оцінити вигоди України від такого співробітництва. З одного боку МВФ сприяв стабілізації валютно-фінансового стану країни, з іншого сприяв поглибленню кризи в соціальній та екологічній сферах.

Всього за 20 років співробітництва України з МВФ наша держава отримала коштів на суму 12.259.827.500 СПЗ. Округлено - 1226000000. СПЗ. Станом на 1 березня 2014 курс СДР був такий: 1 СПЗ = 1,5414 дол. США. Таким чином, Україна за два десятиліття за сьогоднішнім курсом отримала 18,9 млрд. дол. [158]. Всі вищенаведені факти дозволяють говорити про позитивну динаміку співробітництва України та МВФ, що будується на принципі взаємної вигоди.

Одночасно з членством в МВФ Україна стала також членом *Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)*, у 1992 році підписавши оригінал Статей Угоди (Статуту) МБРР та підписавшись на 908 акцій (на суму в 1315900000 дол.) основного капіталу. За Статутом країна

може бути членом Банку тільки коли вона є членом МВФ, а проекти здійснюються за наявності співпраці з Фондом.

Позики Світового Банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту сприятливіші. За класифікацією СБ Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижче середнього), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років з пільговим періодом 5 років. Відсотки за кредит сплачуються за плаваючою ставкою і становлять близько 6,5 % річних, що є вигідним для нашої держави.

Як зазначалось раніше, співробітництво між Україною та СБ здійснюється на основі проектів, що торкаються різних галузей народного господарства. За рахунок Світового Банку в Україні реалізується 16 проектів на загальну суму 2895 млн доларів і 15 млн євро. Зокрема, було реалізовано проект реабілітації гідроенергетики (114 млн дол.), проект із розробки насадництва (32 млн дол.), експериментальний проект у вугільній галузі (16 млн дол.), проект розвитку підприємств (310 млн дол.), проект структурної перебудови вугільної галузі (300 млн дол.), проект «Морський старт» (100 млн дол.), проект структурної перебудови сільського господарства (300 млн дол.), проект розвитку підприємств, II етап (300 млн дол.), проект розвитку експорту (60 млн дол. та 15 млн марок), проект розвитку ринку електроенергії (317 млн дол.), проект підтримки соціального захисту (2,6 млн дол.), проект структурної перебудови фінансового сектора (300 млн дол.), проект реабілітації та розширення теплопостачання м. Києва (200 млн дол.), розвиток системи казначейства (16, 4 млн дол.). Загалом отримано реабілітаційна позика (500 млн дол.) та інституційна позика (27 млн. дол.) [159]. На даному етапі співпраця зі Світовим банком здійснюється на основі прийнятої в лютому 2012 р. нової «Стратегії партнерства з Україною» на 2012 - 2016, яка спрямована на допомогу уряду в реалізації програми економічних реформ та інтеграції в ЄС.

Основна увага зосереджена на стратегічних пріоритетах розвитку країни, включаючи стійке економічне зростання, підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки, ефективне реформування державних фінансів та поліпшення якості державних послуг. Кредитна програма на перші два роки (2013-2014) передбачає надання позик в сумі 500 млн. дол. на рік у формі інвестиційних позик.

Банк надає інвестиційні позики в секторах з позитивним досвідом співпраці. Сьогодні це будівництво доріг, енергетичний і соціальний сектор. Визначальним у досягненні цих важливих результатів Стратегії буде поліпшення впровадження поточного портфеля проектів Світового банку. Нинішній кредитний портфель інвестиційних проектів складається з 8 проектів на загальну суму 1910 млн. дол.

Програма інвестиційних проектів передбачала другий проект покращення автошляхів та безпеки дорожнього руху (2013 фінансовий рік) і другий Проект розвитку міської інфраструктури (2014 фінансовий рік). Крім того, передбачено новий пілотний проект на основі отриманих результатів (2014 фінансовий рік) для підтримки розширення програм адресної соціальної допомоги. Варто зазначити, що реалізація цих проектів з боку СБ на сьогодні оцінюється як задовільна, а українською стороною як взаємовигідна.

У 2015-2016 фінансових роках передбачена можливість фінансування інвестиційних проектів в таких галузях: транспорт, енергоефективність, комунальні послуги, охорона здоров'я. Стратегією також передбачено можливість надання Україні програмних позик на фінансування бюджету (позики на підтримку політики розвитку - ППР). Надання таких позик буде залежати від оцінки Банком проведення структурних реформ в Україні. Проекти, які Світовий банк підтримує в Україні, спрямовані на вдосконалення інфраструктури, зокрема в енергетичному і транспортному

секторах, поліпшення інвестиційного клімату, сприяння інноваціям, впровадженню нових технологій.

Крім того, подолання наслідків світової економічної та фінансової кризи, яка вимагає мобілізації ресурсів для допомоги в реабілітації фінансового сектора і додаткової підтримки бюджету. Криза ще більше посилила нагальну потребу в подальшій співпраці з Світовим банком з питань, пов'язаних з фіскальною реформою.

На сьогодні СБ відзначається позитивна динаміка впровадження проектного портфеля. Портфель інвестиційних проектів покращився, і показник освоєння коштів на 1.07.2014 року для України склав 40,2%. Збереження такого темпу вибірки коштів є однією з основних задач для кредитного портфеля. В даний час у стадії реалізації знаходиться 11 проектів.

Світовий банк увійшов до групи підтримки України, яка оголосила в березні 2014 про надання фінансової допомоги на суму понад 27 млрд дол. В травні Рада керуючих Світового банку проголосувала за виділення першого пакету такої допомоги на суму майже 1,4 млрд. дол., В тому числі 750 млн. дол. за проектом DPL1 фінансової допомоги безпосередньо для бюджетних програм, що є вигідним нашій державі та свідчить про дотримання принципу взаємної вигоди у двосторонніх відносинах.

Серед основних проблем співробітництва з МБРР експерти вказують на непрозорість системи відбору проектів (головним чином, на основі «міністерського лобіювання», а не відкритого тендеру або, хоча б, експертного обговорення) і відсутність реальної оцінки ефективності реалізації проектів (при підготовці ТЕО оцінка робиться тільки з точки зору ефективності використання коштів МБРР, а реальне соціально-економічний ефект не оцінюється). Наслідками цих недоліків є те, що пріоритетні, з точки зору уряду, проекти, наприклад, так звані «Національні проекти» можуть відчувати брак фінансових ресурсів і відсутність висококваліфікованої експертизи, в той час, як проекти Світового банку в Україні не знаходять

логічного продовження у вигляді подальшого використання результатів у наступних пріоритетних урядових проектах [158].

За роки співпраці Світовий банк затвердив для України 47 позик загальним обсягом 7,5 млрд. дол., що дозволило вирішити низку проблем, коштів на які систематично не вистачало в українському бюджеті.

Позики Світового Банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту сприятливіші. За класифікацією СБ Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижче середнього), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років з пільговим періодом 5 років. Відсотки за кредит сплачуються за плаваючою ставкою і становлять близько 6,5 % річних. Все це дозволяє говорити про дотримання принципу взаємної вигоди у відносинах України та СБ.

Отже, можна зробити висновок, що на універсальному рівні питання про необхідність дотримання принципу взаємної вигоди неодноразово піднімалось у резолюціях, програмах та конференціях ООН. З розвитком глобалізації та усвідомленням взаємопов'язаності світової економіки норми, що гарантували б дотримання принципу взаємної вигоди поступово почали ставати основою діяльності міжнародних економічних організацій універсального рівня, як МВФ, СБ та СОТ. З них найяскравіше він відображений в діяльності СОТ та є однією з основ її функціонування, а його порушення є приводом для звернення країни до Органу СОТ з врегулювання суперечок. Хоча МВФ та СБ не є організаціями де їх члени є рівноправними суб'єктами, в процесі своєї фінансової діяльності вони реалізують зазначений принцип через надання необхідної фінансової допомоги країнам у скрутний час.

3.2. Реалізація принципу взаємної вигоди в регіональних договорах України.

Географічно Україна знаходиться в Європі та межує на заході з державами Європейського Союзу та на сході з державами Митного Союзу, що входять до Співдружності незалежних держав (СНД). Варто зазначити, що політика України щодо напрямів регіональної інтеграції не завжди була послідовною. Знаходячись між двома різними культурними, політичними, економічними «центрами» - Європейським Союзом (ЄС) та Співдружністю незалежних держав (СНД) Україна час від часу віддавала перевагу то одному, то іншому напрямку, що негативно позначалось на міжнародному іміджі країни.

Така суперечлива політика України мала перш за все економічні причини. Структура зовнішньоекономічного товарообігу України свідчить, що країни СНД є нашими основними економічними партнерами, адже, приблизно 40% товарообігу припадає саме на ці країни. Так, на основі власних підрахунків по інформації з джерела «Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами» [160] за 2013 рік, у 2013 році ця цифра по СНД була на рівні 37,3%, в той час як для ЄС – 29,2%. Однак, важливим є той факт, що частка ЄС в товарообігу України має тенденцію до збільшення, що означає поступову переорієнтацію української економіки на співробітництво з ЄС, як з основним партнером.

За час незалежності України *співробітництво з Європейським Союзом* постійно поглиблювалось та значно активізувалось останні 5 років. На сьогодні, між Україною та ЄС прийнято 230 договорів, що покликані наблизити українське законодавство до законодавства ЄС [161]. Велика їх частина присвячена економічному співробітництву. Вони укладені у формі угод, меморандумів, комюніке, директив, резолюцій та планів дій між Україною та ЄС в різних сферах міжнародних економічних відносин, як: фінансова, інвестиційна, торгівельна, сфера економічної взаємодопомоги і

т.д. Принцип взаємної вигоди є основою багатьох двосторонніх договорів з ЄС, ми зупинемось лише на деяких з них.

Першим системним двостороннім документом України та ЄС в економічній сфері стала Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 року. Поточна редакція від 2014 року. Статею 1 Угоди визначається серед цілей - сприяння розвитку торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між Сторонами і, таким чином, прискоренню їхнього сталого розвитку; створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва [162]. Сторони також визначають умови торгівлі, захист інвестицій, режим надання послуг, співробітництво в сфері фінансів та платежів та в інших сферах. Угода заснована на принципі взаємної вигоди. Про дотримання цього принципу свідчить і генеральна система преференцій (ГСП), яку Євросоюз надав Україні в 1993 році. Відповідно до неї, експорт українських товарів до ЄС є значною мірою спрощеним. До товарів основної категорії, що експортуються з України до ЄС, належать чорний метал, залізна руда, електричні машини та зернові культури. Основна категорія товарів, що імпортується з ЄС представлена транспортним обладнанням, хімічними речовинами, текстилем та одягом, а також сільськогосподарською продукцією.

Торгівля між ЄС та Україною похвалювалась, що викликало необхідність правового регулювання все більшого кола економічних питань. Угода (у формі обміну листами) між Урядом України та Європейською Комісією про експортне мито від 1.04.2008р. регулює застосування мита у двосторонній торгівлі. Там, зокрема, зазначається, що цей лист призначений підтвердити, що мито, яке застосовує Україна до товарів, що походять з України та експортуються до Європейського Союзу, буде скасовано з моменту набрання чинності угодою про зону вільної торгівлі між Україною

та Європейським Союзом. Переговори стосовно укладення зазначеної угоди відбудуться після завершення вступу України до СОТ в рамках переговорів щодо укладення нової розширеної угоди.

У 2011 році у рамках ГСП загальний обсяг експорту преференційних статей до ЄС склав 16,8% від усього українського експорту. Преференційні статті імпорту поширюються на машинне устаткування та механічні пристрої, рослини, масла, прості метали, хімічні речовини, текстиль. Крім того, на деяку продукцію встановлене ЄС мито для країн, що мають статус найбільшого сприяння (КНС), вже дорівнює нулю (українські експортери можуть вільно продавати приблизно 42 % усієї сільськогосподарської продукції на ринку ЄС без обкладання митом). Це свідчить про рух України та ЄС назустріч та прагнення дотримуватись принципу взаємної вигоди в двосторонній торгівлі.

Велику частку співробітництва становить надання Європейською стороною матеріально-технічної допомоги Україні в різних сферах міжнародних відносин, що свідчить про розуміння Європейською стороною принципу взаємної вигоди у широкому сенсі, як надання преференцій менш розвиненій стороні, якою на сьогодні виступає Україна.

В цьому розрізі варта уваги, на нашу думку, Угода про фінансування Щорічної програми дій щодо ядерної безпеки 2011р. Частина II. За її змістом, ЄС зробить внесок до фінансування наступних проектів у межах Щорічної програми дій з ядерної безпеки 2010 - частина II (Інструмент співробітництва з ядерної безпеки): 1) Проект U1.05/10: Спільна програма у галузі ядерної безпеки, спрямована на підвищення рівня експлуатаційної ефективності, дотримання норм безпеки та ефективності використання кадрового потенціалу НАЕК "Енергоатом" та його атомних електростанцій. 2) Проект U4.01/10: Підтримка реалізації програми поводження з радіоактивними відходами в Україні. 3) Проект U3.01/10: Надання допомоги Державній інспекції ядерного регулювання України у врегулюванні питань, що

стосуються безпечного поводження з радіоактивними відходами і гармонізації регулятивних вимог щодо ядерної та радіаційної безпеки.

Угода про фінансування Рамкової програми на підтримку угод між Україною та Європейським Союзом від 30.11.2012, 19.12.2012 року, де внесок ЄС – 30 млн.Євро, Угода про фінансування програми "Підтримка політики регіонального розвитку в Україні" від 13.12.2012, 19.12.2012 року з фінансуванням ЄС у розмірі 20 млн. Євро, Угода про фінансування від 20. 12. 2013 року, що покликана завершити перетворення української енергетичної галузі у відповідності до зобов'язань нашої держави по Договору про заснування енергетичного співтовариства (ДЕС), де внесок ЄС - 45 мільйонів Євро – яскраво відображають зацікавленість Європейського Союзу в Українських реформах, в уніфікації національного законодавства до норм ЄС на основі принципу взаємної вигоди.

Наступним підтвердженням цього є Угода про фінансування програми "Місцевий розвиток, орієнтований на громадськість - етап III" від 18.12.2013р., що спільно фінансувався ЄС та ПРООН. Загальна мета програми визначається як сприяння стійкому соціально-економічному розвитку на місцевому рівні шляхом зміцнення демократії участі та стимулювання ініціатив, орієнтованих на потреби громадськості на всій території України. Серед її цілей визначається:

1) Сприяння запровадженню підходів до місцевого самоврядування та сталого розвитку, орієнтованих на потреби громадськості, шляхом:

- посилення спроможностей населення, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та ВНЗ до застосування методів місцевого розвитку;

- інтегрування механізмів залучення населення до місцевого планування та надання адміністративних послуг на місцевому рівні до оперативних практик органів місцевого самоврядування;

- підтримка ініціатив громадськості стосовно сталого відновлення, управління та діяльності базової соціальної і комунальної інфраструктури; та
- підтримка малих сільськогосподарських та несільськогосподарських економічних ініціатив в сільській місцевості.

(2) Підвищення рівня енергоефективності на місцевому рівні за допомогою:

- розбудови потенціалу територіальних громад, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування щодо енергетичного планування та ефективного використання енергетичних ресурсів;
- підтримки ініціатив, орієнтованих на потреби громадськості, у сфері ефективного використання енергетичних ресурсів; та
- підвищення рівня поінформованості громадськості щодо ефективного використання енергії, використовуючи практичний досвід на низовому рівні.

(3) Сприяння створенню мережі і банку знань кращих практик з мобілізації громадськості і демократії участі, що перебувають у місцевій власності і управлінні.

Варто зазначити, що досягнення описаних вище цілей і дотепер є актуальним завданням, що Україна намагається вирішити, але темпи їх реалізації є надзвичайно низькими.

Кредитна угоду між Україною як позичальником Національним Банком України як Агентом позичальника та Європейським Союзом як Кредитором на суму 610 000 000 Євро від 16 квітня 2013 року покликана покращити стан української економіки та може вважатись втіленням принципу взаємної вигоди. Вона надається на сприятливих умовах на термін до 15 років за зниженими відсотками, що нараховуються на суму непогашеного боргу, що є вигідним для України [163], Угоду про фінансування програми "Підтримка України щодо управління міграційними процесами та надання притулку" від 20.12.2013 року, за якою Україні було виділено 28000000 Євро [164]. Основними цілями Програми є -

вдосконалення правових та політичних засад державної міграційної політики відповідно до європейських принципів і кращого міжнародного досвіду, посилення інституційної спроможності та ефективності роботи державних органів України з питань міграції та надання притулку на основі європейських принципів та кращого досвіду, покращення матеріально-технічних та інфраструктурних можливостей державних органів України з питань міграції та надання притулку з метою виконання вимог, передбачених Планом дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України, які стосуються запровадження біометричних паспортів. В цьому є безперечні вигоди для України, адже Програма повністю фінансується ЄС. Для самого ЄС ця Програма є важливою адже її реалізація має зменшити потік нелегальних мігрантів до країн-членів ЄС та підготує Україну до вступу до ЄС.

Окремо варто зупинитись на Угоді про асоціацію України з ЄС. Вона була прийнята в два етапи: 1) політична частина Угоди; 2) економічна частина Угоди.

1) 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС політичної частини Угоди та Заключного акту Саміту, які від імені України підписав Прем'єр-міністр А. Яценюк. Зокрема, підписані Преамбула, Стаття 1, Розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. На Саміті Українською Стороною також була зроблена заява, що зобов'язання України, які впливають зі статті 8 Угоди про асоціацію стосовно ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України.

Варто зазначити, що протягом всього часу інтеграцій України до ЄС та розмірковування нашої держави щодо такої інтеграції, Європейський

Союз здійснював моральну та матеріальну підтримку нашої держави в її прагненнях.

Останнім підтвердженням цього стала «Кредитна угода між Україною як Позичальником, Національним банком України як Агентом Позичальника та Європейським Союзом як Кредитором», яку було підписано 13 травня 2014 року про надання Україні кредиту від ЄС в розмірі 1 млрд. євро, що ще раз свідчить про розуміння Європейським Союзом принципу взаємної вигоди та дотриманні його у відносинах з Україною [161].

2) 27 червня 2014 р. в ході засідання Ради ЄС Президентом України П.Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС була підписана економічна частина Угоди – Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ.

Норми, що містяться у Розділі IV свідчать про намір сторін дотримуватись принципу взаємної вигоди у двосторонніх відносинах. Так країни домовились взаємно зменшити або скасувати ввізне мито на товари, також скасувати експортне мито та еквівалентні йому платежі і експортні субсидії. Стаття 43 визначає, що у тій мірі, в якій Україна визнається країною, що розвивається (за списками, виданими такими міжнародними організаціями, як Світовий банк, Організація економічного співробітництва і розвитку або Міжнародний валютний фонд), на неї не поширюватимуться жодні спеціальні заходи, які застосовуються Стороною ЄС, що свідчить про дотримання принципу взаємної вигоди. Передбачаються також спеціальні заходи захисту Української сторони, зокрема щодо легкових авто. Окрім того, Угода містить заходи відновлення справедливості для сторін, як антидемпінгові та компенсаційні мита, що також сприяє дотриманню принципу взаємної вигоди. Нею передбачені широкі можливості для

врегулювання усіх питань шляхом переговорів, консультацій та арбітражного вирішення. Угодою закріплюються домовленості щодо: тенічних бар'єрів, оцінки відповідності, санітарних та фітосанітарних заходів, антидемпінгових заходів, митних питань, підприємницької діяльності, торгівлі послугами, торгівлі різними видами товарів, електронної торгівлі, ліцензійної діяльності, фінансових послуг, транспортних послуг, питань інтелектуальної власності та її захисту, конкуренції, торгівлі енергоносіями, торгівлі та права розвитку, механізму захисту прав сторін, вирішення спорів та погодження двосторонніх рішень.

Важливим свідченням дотримання сторонами принципу взаємної вигоди є наявність ст. 66 Розділу IV Визначення еквівалентності та Додатку до Розділу IV Процес визначення еквівалентності, адже, як ми вже зазначали, еквівалентність обміну та її дотримання у відносинах є основною та необхідною ознакою дотримання принципу взаємної вигоди у його безпосередньому тлумаченні.

Відповідно до п.1 ст. 66 Еквівалентність може бути визначена щодо:

- a) індивідуальних заходів; або
- b) групи заходів; або
- c) системи, яка застосовується до сектору, підсектору, товару або групи товарів.

Як зазначається у Додатку до Розділу IV - Остаточне визнання еквівалентності відповідних заходів Сторони-експортера залишається виключно за Стороною-імпортером [164]. Ст. 69 визначає умови імпорту після визначення еквівалентності.

Процес визначення еквівалентності відповідно до п.2 ст.66 має включати об'єктивну демонстрацію еквівалентності Стороною-експортером та об'єктивну оцінку такої демонстрації стороною-імпортером. Це може включати інспектування або верифікацію.

Ще одним свідченням дотримання принципу взаємної вигоди є Глава 13 – Торгівля та сталий розвиток. В ст. 293 Сторони підтверджують, що торгівля повинна сприяти сталому розвитку в усіх його вимірах. Вони визнають сприятливий вплив основних трудових стандартів і гідної праці на економічну ефективність, інновації та продуктивність, заохочують торгівлю та прямі іноземні інвестиції в екологічно чисті товари, послуги й технології, докладають зусиль для спрощення торгівлі товарами, які є предметом «чесної та етичної торгівлі» та окремо зазначають, що Жодна Сторона не повинна послаблювати або знижувати рівень охорони навколишнього середовища чи праці, передбачений в її законодавстві, з метою покращення торгівлі або інвестицій. Ц підтверджує прагнення сторін до еквівалентності у відносинах та задоволеності сторін результатами співробітництва.

Сторони, розуміючи всю складність та важливість не порушення еквівалентності у відносинах, прописали процедуру та шляхи її визначення і погодження між сторонами, права та обов'язки сторони-експортера та сторони-імпортера щодо її визначення аби максимально убезпечити себе від недобросовісного виконання Угоди та забезпечити дотримання принципу взаємної вигоди.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Українська Сторона передала до депозитарію ратифікаційні грамоти і завершила таким чином всі внутрішньодержавні процедури [165]. Відповідно до статті 486 Угоди з 1 листопада 2014 р. здійснюється її тимчасове застосування до моменту набрання нею чинності після ратифікації всіма країнами ЄС.

Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, що укладався

Європейським Союзом. Вона визначає новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах добросовісності, прозорості та взаємної вигоди.

Підписання Угоди про асоціацію та глибоку і всеосяжну зону вільної торгівлі є позитивним кроком для України на шляху до одного з найбільших світових споживчих ринків, яким є ЄС. Угода максимально гарантує дотримання принципу взаємної вигоди, але справжня вигідність для України може бути лише за умов патріотичного керівництва державою, направленою на розвиток власної економіки та забезпечення її конкурентоспроможності.

За різними оцінками за сприятливої ситуації, створення ЗВТ з ЄС матиме позитивний вплив на українську економіку в довгостроковій перспективі і може призвести до додаткового зростання ВВП до 6% і приросту добробуту (зростанню споживання домогосподарств) до 12% [166].

Найбільші потенційні вигоди для України очікуються в результаті скорочення нетарифних бар'єрів у зовнішній торгівлі товарами, розвитку торгівлі послугами, гармонізації законодавства та інших реформ. Це означає, що позитивні наслідки від ЗВТ для національної економіки будуть залежати від того, як швидко і старанно Україна виконуватиме свої зобов'язання в рамках ЗВТ та Угоди про асоціацію. Особливо це питання актуальне для підприємств харчової промисловості, більшість з яких зможуть використати спрощений доступ до ринків ЄС тільки після того, як підвищать якість і безпеку своєї продукції за стандартами ЄС.

При цьому очікується, що в перспективі одного-двох років загальноекономічний вплив ЗВТ буде нейтральним або негативним, зокрема через посилення конкуренції і пристосування до жорстких стандартів якості. Так, істотні додаткові витрати можуть понести машинобудівні компанії - через необхідність приведення своїх технічних норм у відповідність до європейських стандартів. Крім того, у держави виникнуть додаткові витрати на адаптацію законодавства.

Після отримання незалежності, Україна мала деякі труднощі у відносинах з ЄС, що було викликано перехідним типом української економіки, необхідністю реформування нормативно-правової бази та іншими внутрішньодержавними питаннями, що потребували вирішення та корекції. Співробітництво з ЄС відбувалось в різних сферах економічних відносин – інвестиційній, торговій, фінансовій, але найбільший обсяг економічних угод присвячено наданню нашій державі економічної допомоги для різних цілей. Це свідчить про розуміння та дотримання ЄС принципу взаємної вигоди у широкому значенні, як надання преференцій менш розвиненій стороні. Угода про асоціацію з ЄС являє собою новий розширений формат відносин між Україною та ЄС, що не лише посиляється на принцип взаємної вигоди в його безпосередньому значенні, як еквівалентність отриманих благ, але і гарантує його дотримання через відповідні механізми, прописані в Угоді. Практична економічна вигідність цієї Угоди буде залежати від внутрішньої політики України.

Другим важливим напрямом міжнародного регіонального співробітництва для України стало співробітництво в рамках *Співдружності незалежних держав (СНД)*, що була започаткована Угодою про створення Співдружності Незалежних Держав 08.12.1991 року. Найбільша кількість регіональних угод була підписана Україною саме в рамках СНД, а саме 2736. Суттєва їх частина стосується економічних питань.

Розглянувши декілька основних економічних договорів СНД та практику їх реалізації в попередньому розділі дисертаційної роботи, в нас виникли сумніви щодо реальної взаємної вигоди сторін такої співпраці. Тому, продовжимо та поглибимо наше дослідження, розглянувши більш широко та детально наявність та реалізацію даного принципу в договорах України в рамках СНД.

Так, перші договори в рамках СНД були присвячені військовим питанням, питанням правонаступництва, транспорту, визначення принципів співробітництва.

Серед економічних договорів України та держав СНД варто виділити: Алма-Атинську декларацію від 21.12.1991 року, в якій визначаються засади співпраці між державами серед яких і засада взаємної вигоди, Угоду про регулювання взаємовідносин держав Співдружності в галузі торговельно-економічного співробітництва в 1992 році від 14.02.1992 року в ст.1 також посилається на взаємну вигоду та визначає основи співробітництва та взаємних розрахунків, Угоду про співробітництво в галузі зовнішньоекономічної діяльності від 15.05.1992 року, де держави підкреслюючи велике значення для кожної співробітництва в рамках СНД та бажаючи уникнути конкурування за ринки збуту між їх товарами домовляються сприяти одна одній у забезпеченні і захисті їх взаємних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності, проводячи спільні заходи і виробляючи спільні нормативно-правові акти в цій сфері. Це свідчить про прагнення дотримуватись принципу взаємної вигоди у відносинах. Угода з того ж питання була підписана і в 1993 році - Угода про обмін інформацією в галузі зовнішньоекономічної діяльності від 24.09.1993 року. Проте, як ми знаємо колишні республіки СРСР так і не змогли уникнути конкурування за ринки третіх країн, що нанесло збитки країнам з менш агресивною зовнішньою політикою.

Важливими договорами в сфері економіки у період становлення СНД є також: Угода про заходи щодо забезпечення покращення розрахунків між господарськими організаціями держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 травня 1992 року, яким вводяться процедури санації і банкрутства для підприємств, Угода про регулювання взаємовідносин держав Співдружності в галузі торговельно-економічного співробітництва в 1992 році від 14.02.1992 року, яка в статті 1 посилається на принцип взаємної

вигоди, як основу торговельно-економічного співробітництва. Угода про узгодження антимонопольної політики від 12.03.1993 року та Договір про проведення погодженої антимонопольної політики від 23.12.1993 року, що покликані уніфікувати правила визнання монополії та антимонопольній діяльності, Рішення про заходи по створенню Економічного союзу держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 14.05.1993 року, на основі якого було підписано Договір про створення Економічного союзу від 24.09.1993 року, де Україна асоційований член та інші.

Прикладом застосування принципу взаємної вигоди є угоди в сферах господарства різних країн СНД, де кооперація є необхідним елементом забезпечення їх ефективної роботи, наприклад машинобудування. Варто зазначити, що доля машинобудування в експорті України у 1990 році складала близько 40% [167]. Це значна цифра, яка означає, що на момент розпаду СРСР Україна була залежна від роботи цієї галузі і здебільшого саме від своїх нових партнерів по СНД. Основними договорами в цій сфері стали: Угода про співробітництво в галузі машинобудування від 24.09.1993 року, Угода про загальні умови і механізм підтримки розвитку виробничої кооперації підприємств і галузей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 23.12.1993 року, Угода про співробітництво у галузі хімії і нафтохімії від 09.09.1994 року, Угода між Урядом України, Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів Республіки Білорусь про співробітництво і кооперацію в галузі створення і виробництва хімічних волокон і технологічного обладнання для їх випуску від 17.10.1994 року, Угода про товарообіг та виробничу кооперацію в галузі машинобудування на взаємопогодженій основі від 09.12.1994 року.

Безперечно, в умовах взаємопов'язаності економік колишніх республік СРСР такі договори були взаємовигідними, адже гарантували роботу підприємств держав-членів та збереження робочих місць. На сьогодні частка машинобудування в експорті України знизилась до 12% ВВП. На жаль, таке

знаження відбулось не стільки за рахунок модернізації та перепрофілювання виробництва, а за рахунок загального зменшення виробництва в цій сфері.

Велика кількість договорів СНД в економічній сфері та згадка за змістом багатьох з них про принцип взаємної вигоди вимагає від нас систематизувати та назвати основні з них. Отже, в *інвестиційній сфері*: Угода про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності від 24.12.1993 року, що також посилається на принцип взаємної вигоди та покликана здійснювати взаємний захист інвестицій, Конвенція про захист прав інвестора від 28.03.1997 року, Конвенція про міждержавний лізинг від 25.11.1998 року; Модельний закон про лізинг від 14.04.2005р., Рішення Економічної ради Співдружності Незалежних Держав щодо стану та тенденцій розвитку ринку цінних паперів у державах-учасниках СНД від 11.09.2009 року, у *фінансовій сфері*: Угода про порядок переказу коштів громадянам за соціально значимими неторговими платежами від 09.09.1994 року, Рішення про Міждержавний банк від 09.09.1994 року, Угода про створення Платіжного союзу держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 21.10.1994 року, Конвенція про координацію діяльності держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав на ринках цінних паперів від 25.11.1998 року, основна мета якої – інформування та рівноправний доступ усіх її учасників до інформації про ринок цінних паперів, Рішення про діяльність Міждержавного валютного комітету від 29.11.2001 року, Угода про основні принципи політики у сфері валютного регулювання та валютного контролю в державах-учасниках СНД від 18.10.2011 року, у *сфері торгівлі та формування спільних ринків*: Угода про створення зони вільної торгівлі від 15.04.1994 року, Угода про Спільний аграрний ринок держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 06.03.1998 року, Протокол про правила процедури проведення консультацій про поетапну відміну вилучень з режиму вільної торгівлі держав-учасниць Угоди про створення зони вільної торгівлі від 24.12.1999 року, Рішення про хід виконання Рішень

Ради глав держав Співдружності Незалежних Держав від 2 квітня 1999 року про створення зони вільної торгівлі від 20.06.2000 року, Угода про технічні бар'єри в зоні вільної торгівлі від 20.06.2000 року, Рішення про Правила визначення країни походження товарів від 30.11.2000 року. Такі ж рішення було прийнято 2001, 2002, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010 роках, Рішення щодо інформації про хід формування зони вільної торгівлі від 01.12.2000 року, де зазначається, що взаємна торгівля між сторонами збільшилась, Рішення про завершення формування зони вільної торгівлі та розвитку взаємодії держав-учасниць СНД в економічній галузі від 19.09.2003 року, Угода про Правила визначення країни походження товарів у Співдружності Незалежних Держав від 20.11.2009 року, Рішення Ради міністрів закордонних справ держав-членів Співдружності про Заяву Ради міністрів закордонних справ СНД "Про взаємодоповнюючий і взаємовигідний характер розвитку інтеграційних процесів" від 02.09.2011 року, Договір про зону вільної торгівлі від 18.10.2011 року, Рішення про Договір про зону вільної торгівлі від 18.10.2011 року, де країни домовляються про відміну цілої низки договорів щодо вилучень з режиму вільної торгівлі у зв'язку з початком дії Договору про зону вільної торгівлі; інші договори в економічній сфері: Угода про спільні заходи стосовно запобігання блокаді та відвернення її від 24.09.1993 року, що була ратифікована Україною 2.08.2006 року із застереженням щодо Економічного Суду СНД, як органу вирішення спорів, Конвенція про транснаціональні корпорації від 06.03.1998 року, Угода між Україною і Туркменістаном про постачання природного газу із Туркменістану в Україну у 2000 - 2001 роках від 04.10.2000 року де сторони з метою подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва між обома державами на основі рівноправності і взаємної вигоди домовились про постачання туркменського природного газу в Україну. Варто зазначити, що ця Угода була вигідною для України та допомогла вирішити питання диверсифікації постачання в нашу державу природного газу.

Співробітництво з Туркменістаном як в рамках СНД так і двостороннє, на нашу думку, є перспективним для України, може бути взаємовигідним та є добре розвиненим на сьогодні, Модельний митний кодекс для держав-учасниць СНД від 25.11.2008 року, Рішення щодо спільних заходів щодо подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи від 09.10.2009 року, Модельний торговельний кодекс для держав-учасниць СНД від 03.12.2009 року та інші;

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує Рішення про Стратегію економічного розвитку Співдружності Незалежних Держав на період до 2020 року від 14.11.2008 року. В якому держави-учасниці СНД, виходячи з розуміння важливості та необхідності довгострокового економічного співробітництва, мають намір розвивати взаємовигідні торговельні відносини і здійснювати спільні інвестиційно-інноваційні проекти і програми, що забезпечить узгодження між зацікавленими державами кінцевих цілей соціально-економічного розвитку на середньострокову і довгострокову перспективу, найбільш повне використання сукупного ресурсного та інноваційного потенціалу з урахуванням міжнародного досвіду. Документом визначаються загальні цілі, задачі та пріоритети економічного співтовариства. Окремо наголошується на необхідності дотримання взаємної вигоди під час співробітництва. Економічне співробітництво виділяється, як основне для забезпечення стійкого розвитку. Зокрема, документом зазначається, що: Подальшому руху по шляху створення спільного економічного простору в рамках Співдружності Незалежних Держав сприяють:

- 1) Наявність ємного регіонального ринку (280 млн. Споживачів);
- 2) Самодостатність і взаємодоповнюваність за основними видами паливно-енергетичних і сировинних ресурсів;
- 3) Наявний значний промисловий потенціал і його технологічна спільність;

- 4) Усвідомлення необхідності підвищення конкурентоспроможності економіки держав-учасників СНД і прискорення їх соціально-економічного розвитку на основі інновацій.

Також виділяються цілі, задачі та етапи економічного розвитку та достить детально прописуються етапи та механізм реалізації стратегії. Фактично державам-учасникам пропонується поєднати свої економіки в єдиний господарський комплекс та надаються шляхи подолання кризових явищ. Такий шлях міг би стати дійсно вигідними учасниками, але тільки за умови «порядності» усіх сторін, якщо вони будуть мати реальний намір будувати свої відносини на основі рівності, недискримінації та взаємної вигоди.

Проте, взаємна вигода, зазначена у описаних вище договорах не завжди мала реальне втілення, хоча, не можна заперечувати позитивного впливу поглиблення співпраці в рамках СНД для економік країн, особливо на початковому етапі, після розпаду СРСР. Проте, час вимагав змін та поступової модернізації економік держав-членів чого, на жаль, не відбувалось або темпи такої модернізації були дуже повільні. Натомість, партнери по СНД з більш агресивною політикою, як РФ почали тиснути на менш захищених сусідів ведучи проти них економічні війни та ігноруючи принцип взаємної вигоди.

Прикладом цього стала Зона вільної торгівлі, створена Договором про зону вільної торгівлі від 18.10.2011 року. Йому передувала ціла низка договорів, згаданих вище, що мали позитивно вплинути на його зміст та реалізацію. Договір міг би стати вигідним для усіх сторін, якщо б РФ не використовувала усі його можливості для здійснення економічного тиску на Україну. Сучасна версія Угоди про ЗВТ між країнами СНД, оновлена в 2011 році, надає Росії (а також Білорусі та Казахстану) правовий та сумісний з правилами СОТ спосіб обмежити імпорт товарів з України. Згідно з додатком

б цього договору, країни-члени Митного союзу мають право підвищити свої імпорتنі мита до рівня режиму найбільшого сприяння (рівень, що відповідає вимогам СОТ) у разі загроз їх економікам з боку інших країн.

Якщо РФ використає можливості цього додатку, українські товари, що ввозяться в цю країну, будуть обкладатися митом за ставкою від 0% до 20% (в середньому - близько 9%). В такому разі, експортери товарів, збільшення мита на які складе кілька процентних пунктів, істотно не постраждають і будуть продовжувати експортувати свою продукцію. Однак експорт продукції, до якої може бути застосоване мито 10% і вище, з великою ймовірністю стане збитковим і знизиться або зовсім припиниться. Отже, підвищення РФ імпорتنих тарифів до рівня, узгодженого з СОТ, призведе до зменшення українського експорту в Росію на 2,0-2,5 млрд. доларів на рік, що становить близько 3% від загального обсягу українського експорту. Найбільше постраждають експортери напоїв, продукції із зерна, виробів з кераміки та паперу. При цьому вплив на традиційні статті українського експорту, зокрема метали і продукцію машинобудування, які разом складають більше половини загального українського експорту в РФ, буде незначним, оскільки до цих товарів будуть застосовуватися відносно низькі імпорتنі мита від 3,1% до 7,4%. Це свідчить про те, що вплив на українську економіку від збільшення Росією митних тарифів навряд чи буде руйнівним. Однак збільшення імпорتنих мит може супроводжуватися іншими протекціоністськими заходами, наприклад жорсткішими митними перевітками і прямою заборонаю на ввезення деяких товарів. У такому випадку, вплив може бути набагато сильнішим, хоча враховуючи тісні виробничі зв'язки між українськими та російськими підприємствами, Росія швидше за все буде застосовувати протекціоністські заходи вибірково, в першу чергу для тих товарів, які не є критичними для російських виробників. Про інші торгівельні війни РФ з Україною, як газова, м'ясо-молочна, цукеркова та інші, що набрали нових обертів вже після підписання Договору

про ЗВТ вже зазначалось в попередньому розділі роботи. Погіршення торговельних відносин з Росією стало викликом для української економіки, але позитивним є його сприяння поступовій модернізації української економіки та її переорієнтації на інші ринки збуту.

Отже, практика регіональних договорів в рамках СНД показує, що поглиблення співробітництва СНД відбувається не завжди на засадах реальної рівності та взаємної вигоди сторін, а конфігурація такої співпраці, незважаючи на задекларовані принципи, нагадує співпрацю республік колишнього СРСР між собою в його рамках та під пильним керівництвом «центральної влади».

На регіональному рівні у відносинах Україна – ЄС принцип взаємної вигоди реалізується частіше, ніж у відносинах Україна – СНД, що пояснюється Європейською правовою традицією та розумінням з боку ЄС співробітництва, як обопільних та еквівалентних вигод. Взаємовигідність співробітництва з ЄС підтверджується також задоволеністю обох сторін результатами такого співробітництва.

3.3. Реалізація принципу взаємної вигоди в двосторонніх договорах України

Україна має двосторонні міжнародні договори більш ніж зі 180 країнами світу. Велика їх частина присвячена вирішенню економічних питань. Через неможливість в рамках цього підрозділу проаналізувати усі двосторонні договори з усіма державами, ми зупинемось на аналізі лише найважливіших серед укладених з країнами, що мають з Україною найтісніші економічні зв'язки та визначених такими політичною волею керівництва держави.

Якщо спробувати виокремити найважливіші з економічної точки зору країни для України, то слід перш за все враховувати реальні економічні вигоди для нашої країни від співпраці. Але, окрім миттєвої суто економічної вигоди, варто враховувати і інші вигоди, серед яких основні – політичні.

Почнемо аналіз з суто економічних вигод співпраці України з іншими країнами. Така економічна вигода може бути відображена показником експорту по країнах та показником сальдо торговельного балансу по країнах з найбільшим товарообігом з Україною.

За основу візьмемо показники у % від загального експорту за 2013 рік. Отже, основними торговельними партнерами України є: РФ - 25%, Туреччина – 5,6%, Єгипет - 4,1%, Польща – 3,9%, Італія – 3,6%, Казахстан – 3,6%, Китай – 3,5%, Білорусь – 3,2%¹³.

При цьому деякі з цих країн є і найбільшими імпортерами до України. Для з'ясування реальних грошових надходжень до бюджету України від торгово-економічних операцій з цими країнами варто поррахувати сальдо експортно-імпортних операцій для окремих країн на 2013 рік.

РФ займає перше місце серед восьми основних країн експортерів та імпортерів. Сальдо торговельного балансу РФ дорівнює (Експорт) 15,1 млн.

---

¹³ http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/zd/ztt/ztt_u/ztt1213_u.htm

грн. – (імпорт) 23,2 млн. грн. = - 8,1 млн. грн.; Туреччина: 3,8 млн. грн. - 1,8 млн. грн. = 2 млн. грн.; Китай: 2,7 млн.грн. – 7,9 млн.грн. = - 5,2 млн. грн.; Єгипет: 2,7 млн. грн. – 0,1 млн. грн. = 2,6 млн. грн. ; Італія: 2,3 млн. грн. – 2,0 млн. грн. = 0,3 млн. грн.; Казахстан: 2,1 млн.грн. - 0,6 млн. грн. = 1,5 млн. грн.; Білорусь: 1,9 млн. грн. – 3,6 млн. грн. = - 1,7 млн. грн.

Від’ємне сальдо торгового балансу показує, що з економічної точки зору такі відносини є маловигідними для нашої держави. Позитивне ж навпаки свідчить про отримання матеріальної вигоди нашими товаровиробниками та поповнення держбюджету.

Серед країн найбільших імпортерів до нашої держави окрім РФ, Китаю, Польщі, Білорусі, Італії та Туреччини, які є одночасно і найбільшими експортерами і сальдо яких вже пораховано, варто виділити Німеччину (8,5%) та США (3,6%) від загального імпорту. Сальдо цих країн складає: Німеччина: 1,6 млн. грн. - 6,7 млн. грн. = - 5,1 млн. грн.; США: 0,9 млн. грн. – 2,7 млн. грн. = - 1,8 млн. грн. В обох випадках воно від’ємне, що означає негативну тенденцію для бюджету держави, адже коли імпорт суттєво перевищує експорт у загальнодержавних показниках означає дефіцит платіжного балансу. Виходячи з розрахунків, економічно вигідними для України є відносини з такими країнами як: Туреччина, Єгипет, Казахстан, Італія торгівельне сальдо яких є позитивним. Проте, це не означає, що співробітництво з іншими країнами є не вигідним для України. Наприклад, імпорт таких товарів як: кава, чай, тропічні фрукти, рідкісні корисні копалини, що не виробляються в Україні є необхідним для держави. Великий товарообіг між державами також може свідчити про взаємовигідність двостороннього співробітництва, адже це означає що економіки двох країн взаємопов’язані, а внутрішнє виробництво товарів та послуг в кожній з них підтримує власного товаровиробника, надає робочі місця та податкові відрахування до бюджету. Через неможливість в рамках даної роботи

проаналізувати взаємовигідність співробітництва України з усіма її партнерами, зупинемось лише на деяких з них.

1) Російська Федерація (РФ)

Виходячи з кількості прийнятих договорів та обсягу товарообігу, найтіснішою є співпраця між Україною та її найближчим сусідом Російською Федерацією. Так, товарообіг між державами складає приблизно 25 % від загального по усіх країнах¹⁴. Також між Україною та РФ було укладено 1038 договорів 65% серед яких є двосторонніми.

Все це дозволяє говорити про РФ, як про основного економічного партнера України. Внутрішньо українські політичні події, що відбулись в державі наприкінці 2013 початку 2014 року призвели до значного погіршення двосторонніх відносин України з РФ та кардинальної зміни Україною свого зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного курсу.

Стратегічне партнерство України та Російської Федерації зафіксоване в ст. 1 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство від 31 травня 1997 р. Важливим механізмом реалізації стратегічного партнерства є Українсько-російська міждержавна комісія, очолювана главами обох країн. Відносини між нашими державами останнім часом є надзвичайно напруженими, що негативно відображається і на економічній їх складовій.

Одним із перших договорів в економічній сфері стала Угода про принципи торгово-економічного співробітництва між Україною і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою на 1992 рік від 06.11.1991 року. В статті 1 Угоди зазначається, що торгово-економічні взаємовідносини республік будуть здійснюватись в рамках економічного співробітництва на основі взаємної вигоди. Кожна зі Сторін буде утримуватися від дій, що наносять економічний збиток іншій республіці. Цей договір було продовжено на 1993 рік, на 1994 рік, та 1995 рік.

---

¹⁴ <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ціла низка двосторонніх економічних угод перехідного періоду присвячена нормалізації та побудові відносин між нашими державами. Усі їх можна умовно розділити на такі групи:

- 1) Інвестиційні угоди та угоди з питань власності,
- 2) Угоди у фінансовій сфері,
- 3) Угоди у сфері торгівлі, власності та формування спільних ринків,
- 4) Угоди з інших загальних та спеціальних економічних питань,
- 5) Угоди про економічне співробітництво в різних сферах.

5.1. Співробітництво в сфері торгівлі енергоресурсами.

5.2. Економічне співробітництво в ракетно-космічній та військовій сферах.

5.3. Економічне співробітництво в сфері науково-технічного та військового співробітництва.

5.4. Економічне співробітництво в сфері розподілу та сумісного використання Чорноморського флоту між Україною та РФ.

За неможливості в рамках дисертаційної роботи проаналізувати усі договори з кожної з категорій зупинимось на деяких з них. Так, однією з найбільших за обсягом категорій укладених договорів є Угоди у сфері торгівлі, власності та формування спільних ринків. Наприклад, Угода про регулювання поставок труб з чорних металів від 10.04.2001 року є надзвичайно важливою для України, адже труби становлять значну частку в експорті України в тому числі і до РФ, але, на жаль, в такому вигляді вона діяла не довго. РФ своєю постановою вже 21.05.2001 року ввела трирічне мито на імпорт українських труб з чорного металу розміром 40% від митної вартості на всі труби і 20% - на труби великого діаметра, яка набрала чинності з 1.01.2002 року [168, с. 323]. Пізніше сторони домовились зустрітись аби переглянути угоду, в кінцевому підсумку, квоти на експорт труб для України були продовжені дор 2003 року. На думку «Укртрубпрому», квоти на постачання українських труб РФ обсягом 620 тис.

тонн не можна сприймати інакше як дискримінаційні та несправедливі стосовно українських виробників, не було жодної підстави говорити про те, що постачання українських труб заподіяли збитки російським трубникам [169]. Це ще один яскравий приклад порушення принципу взаємної вигоди. Вже в наступному році квота була збільшена до 715 тис. тонн, [168, с. 234] що лише залогодило питання, не вирішивши його по суті.

Це не єдиний приклад порушення принципу взаємної вигоди в двосторонніх відносинах. Незважаючи на формальну рівність сторін, РФ часто застосовує штучні обмежувальні заходи щодо експорту з України. Такі обмеження здійснюються за допомогою нетарифних бар'єрів в торгівлі, що забороняється СОТ, членами якої є і Україна і РФ. Одним з способів протидії потраплянню українських товарів на територію РФ є квотування експорту. Яскраво ілюструє це - Угода між Міністерством економіки України та Міністерством економічного розвитку і торгівлі Російської Федерації про регулювання поставок прутків для армування залізобетонних конструкцій походженням з України на митну територію Російської Федерації від 13.06.2007 року. Угодою встановлюються квоти на українську продукцію для експорту на територію РФ, Угода між Міністерством економіки України та Міністерством економічного розвитку і торгівлі Російської Федерації про регулювання поставок плоского холоднокатаного прокату походженням з України на митну територію Російської Федерації від 21.06.2007 року теж передбачає квотування української продукції та інші договори. Цікавим прикладом обмеження експорту є угоди про добровільне обмеження експорту, а саме - Угода між Міністерством економіки України та Міністерством економічного розвитку Російської Федерації про регулювання поставок деяких видів сталевих труб, походженням з України, на митну територію Російської Федерації від 13.01.2005 року та інші.

Ще однією великою за обсягом категорією економічних договорів є Угоди про економічне співробітництво в різних сферах. Розглянемо ці

категорії більш детально на предмет відображення в них принципу взаємної вигоди.

5.1. Співробітництво в сфері торгівлі енергоресурсами.

Частка імпорту Російського газу складала у 2009 році близько 70% від потреб України, а отже, добросовісність та дотримання нашим партнером РФ принципу взаємної вигоди відображається особливо яскраво саме в цій сфері. Основними нормативно-правовими актами в сфері торгівлі енергетичними ресурсами є: Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації по експорту російського природного газу в Україну і його транзиту через територію України в Європейські країни від 18.02.1994 року, Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про умови поставок нафти і нафтопродуктів та їх транспортування по території України від 18.02.1994 року. У світлі останніх подій та проблем, що виникли при співробітництві України та РФ в нафто-газовій сфері цікавою є Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в розвитку нафтової і газової промисловості Росії від 24.06.1993 року, де зазначається, що сторони на основі взаємної вигоди, взаємодопомоги і утримуючись від дій, які можуть завдати економічної шкоди одна одній, будуть всебічно розвивати співробітництво в нафтовій і газовій промисловості та вживатимуть заходів до збереження сформованих галузевих і міжгалузевих зв'язків по поставках обладнання, матеріалів, комплектуючих виробів і іншої продукції для нафтової і газової промисловості, їх подальшому розвитку і удосконаленню. Також договір визначає взаємну допомогу при будівництві відповідних об'єктів, спільну та скоординовану роботу щодо уніфікації діючих стандартів і технічних умов, реалізацію спільних проектів та програм в нафто-газовій сфері і всяку допомогу одна одній. Серед подібних: Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємодію під час експлуатації магістральних нафтопроводів від 08.02.1995 року, Угода між Урядом України і Російським акціонерним товариством "Газпром" про принципи

врегулювання заборгованості України за поставку російського природного газу в 1994 році і забезпечення поточних платежів за поставку природного газу в 1995 році від 18.03.1995 року, Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про умови резервних поставок і оплати російського природного газу в Україну в 2001 році від 22.12.2000 року, Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про гарантії транзиту російського природного газу територією України від 22.12.2000 року, Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу по території України від 04.10.2001 року, Протокол між Урядом Російської Федерації і Кабінетом Міністрів України на 2003 рік до Угоди між Урядом Російської Федерації і Кабінетом Міністрів України про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу по території України від 4 жовтня 2001 року від 01.07.2002 року, Угода між КМУ та урядом РФ про стратегічне співробітництво в газовій галузі від 7.10.2002 року.

Ще однією Угодою, де принцип взаємної вигоди задекларовано стала Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про стратегічне співробітництво в газовій галузі від 07.10.2002 В статті 2 Угоди «Сторони налаштовані розвивати довгострокове взаємовигідне співробітництво в таких напрямках:

- розробка спільного балансу і забезпечення транзиту природного газу на період дії цієї Угоди;

- будівництво, реконструкція та експлуатація газопроводів, підземних сховищ газу та інших об'єктів інфраструктури газового комплексу, надання сервісних послуг;

- розробка спільних проектів транспортування газу територіями держав Сторін до закордонних ринків, в тому числі із залученням компаній третіх країн;

- підготовка і застосування нормативно-технічних документів, які регламентують функціонування газотранспортних систем;
- сприяння в розробці проектів щодо освоєння газових родовищ на території обох країн».

Угоду було підписано на строк 30 років та передбачено її автоматичне продовження на п'ятирічний період.

Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації на 2005 рік до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу по території України від 4 жовтня 2001 року від 02.07.2004 року, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про заходи щодо забезпечення стратегічного співробітництва в газовій галузі від 18.08.2004 року, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про транзит нафти територією України від 18.08.2004 року, Меморандум про партнерство між Кабінетом Міністрів України та підприємствами і компаніями, які провадять діяльність на внутрішньому ринку нафти та нафтопродуктів від 21.08.2006 року, Меморандум між урядом РФ та кабінетом міністрів України про співробітництво в газовій сфері від 2.10.2008р.

Нажаль, економічне співробітництво в нафто-газовій сфері між Україною та РФ є одним із самих проблемних у двосторонніх відносинах та залишається постійним важелем тиску на Україну з боку РФ. Яскравою ілюстрацією цього є газовий конфлікт 2008-2009 років, що торкнувся не лише України але і Європейських держав, поставивши під сумнів репутацію України як надійного Європейського партнера та засвідчивши порушення принципу взаємної вигоди.

Відповідно до Меморандуму між урядом РФ та кабінетом міністрів України про співробітництво в газовій сфері від 2.10.2008 р. сторони домовились сприяти налагодженню довготермінового взаємовигідного

співробітництва. В Меморандумі тричі згадується про необхідність співробітництва на взаємовигідній основі [170]. Саме для цього сторони вирішили здійснити поступовий перехід до ринкових, економічно обумовлених та взаємоузгоджених цін на природний газ імпортований до України та ринкові тарифи на транзит газу через територію України з 1.01.2009р. Меморандум окреслює стратегію двосторонніх відносин в газовій сфері та саме на його основі мали б укладатись подальші «газові угоди».

19 січня 2009 року після тривалих переговорів та політичного протистояння Український НАК «Нафтогаз» та Російське ВАТ «Газпром» підписують контракт купівлі-продажу природного газу в 2009-2019 рр. [171].

На думку експертів, цей контракт є дискримінаційним для України. І, не дивлячись на те, що це приватно-правовий контракт, принцип взаємної та рівної вигоди, на нашу думку, є одним з тих принципів, що нещадно порушуються в названому контракті, що негативно відображається на двосторонніх відносинах держав та відчить про фактичне ігнорування даного принципу однією із сторін.

Підтвердженням цього є по-перше, наявність в контрактній «газовій формулі» залежності ціни на газ від ціни газойлю, що не використовується Україною. В міжнародній звичаєвій практиці до формули включаються лише ті види енергоносіїв, що використовуються країною куди постачається газ. Для України адекватним було б включення до формули нафти, мазуту або іншого енергоносія, що споживається, але ніяк не газойлю.

По-друге, відповідно до тієї ж звичаєвої практики, умови подібного контракту завжди залежать від обсягу споживання газу. Чим більший споживач, тим ширша система знижок та пільг від продавця. У даному випадку Україна є найбільшим іноземним споживачем Російського газу, проте це жодним чином не враховано в контракті та не відображено у формулі ціни на газ.

По-третє, важливим фактором, що впливає на ціну є період поставки газу. Україна купує російський газ цілий рік, вирішуючи для РФ проблему обмеженості споживання газу в весняно-літній період, адже процес видобутку газу є неперервним. Відповідно до цього ціна газу для України мала б бути меншою, ніж у партнерів, що закупають Російський газ лише в осінньо-зимовий період, проте це також не відображено в «газовій формулі».

По-четверте, контрактом ігнорується фактор відстані на яку транспортується газ. Чим менша відстань, як в ситуації з Україною, тим меншою має бути ціна, проте у України ціна не менша ніж у інших покупців Російського газу відстань до яких є набагато більшою.

Ще одним підтвердженням недодержання принципу взаємної та справедливої вигоди є передбачений в контракті принцип «take or pay», що застосовується лише щодо Української сторони. Такі ж зобов'язання щодо транспортування газу територією України для Російського партнера контрактом не передбачені.

Таким чином ціна на Російський газ для України виявилась навіть вищою ніж для деяких Європейських покупців [172]. При цьому, ціна транзиту Російського газу територією України у 2009 році за умовами контракту не підвищилась у порівнянні з попереднім роком [173] та є нижчою за ту, що сплачує РФ Європейським партнерам. Ця ситуація свідчить про порушення еквівалентності обміну і незадоволеність сторін результатами співробітництва, що свідчить про порушення принципу взаємної вигоди.

Після цього було прийнято ряд міжнародних угод, проте співробітництво в даній сфері залишилось гарячою точкою двосторонніх відносин. В міжнародно-правових актах, як і раніше згадується принцип взаємної вигоди, а саме в Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво у сфері транспортування нафти на нафтопереробні підприємства України та її транзиту територією України від 26.11.2010 року, Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом

Російської Федерації про заходи щодо забезпечення паралельної роботи Об'єднаної енергетичної системи України і Єдиної енергетичної системи Російської Федерації від 12.07.2012р. В преамбулі до якої зазначається, що «...виходячи із зацікавленості у поглибленні подальшої взаємовигідної співпраці у сфері електроенергетики...враховуючи принципи рівноправності, взаємної вигоди і невтручання в питання внутрішнього управління, погодились, що вони вживатимуть необхідних заходів щодо забезпечення паралельної роботи Об'єднаної енергетичної системи України і Єдиної енергетичної системи Росії, які передбачають: забезпечення належного технічного стану та експлуатації об'єктів електромережевого господарства і засобів протиаварійної автоматики; скоординоване планування та управління режимами паралельної роботи Об'єднаної енергетичної системи України і Єдиної енергетичної системи Росії; укладення договорів між господарюючими суб'єктами держав Сторін». Важко оцінити реальну вигоду сторін від поглиблення співпраці останніми роками, але виходячи з того, що газовий важель залишається важелем тиску з боку РФ на Україну, еквівалентність обміну часто порушується з ініціативи РФ, а Українська сторона невдоволена такою співпрацею на чому неодноразово наголошували офіційні особи, взаємна та справедлива вигода тут навряд чи можлива.

Як зазначає О.В. Задорожній, Специфікою відносин періоду 1997-2004 років було те, що РФ виступала кредитором України і після підвищення цін на енергоносії Україна мала відчутний борг перед РФ. У таких умовах рівноправність стала декларацією та дотримувалась далеко не завжди [168, с. 226]. Відповідно взаємовигідність без рівноправності є неможливою, як зазначалось раніше.

5.2. Співробітництво в ракетно-космічній та військовій сферах.

Таке співробітництво представлено рядом договорів, а саме: Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі створення та експлуатації ракетно-космічної та ракетної техніки від

08.02.1995 року, що передбачає поглиблення співпраці між двома державами в згаданій сфері. Зокрема, в ст.9 якої зазначається, що з метою забезпечення раціональної конверсії підприємств і організацій ракетно-космічних галузей промисловості України та Російської Федерації Сторони зобов'язуються надавати державну підтримку створенню українсько-російських і російсько-українських спільних підприємств і розвитку інших взаємовигідних форм промислово-економічної кооперації, в тому числі із залученням іноземних інвесторів для реалізації мирних комерційних проектів. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про передачу для подальшого використання озброєння і військової техніки стратегічних ракетних комплексів від 04.06.1996 року, де відповідно до ст.1 та ст.2 Україна передає РФ ракетні комплекси та стратегічне озброєння на суму 17,756 млрд. рублів., а російська сторона в межах цієї суми, здійснює фінансування робіт, які виконуються підприємствами Російської Федерації, по гарантійному та авторському нагляду за стратегічними ракетними комплексами на території України згідно з Додатком N 2 до Угоди; постачання у першому півріччі 1996 року обладнання та матеріальних засобів для підтримання стратегічних ракетних комплексів на території України у безпечному стані. Договір було підписано одразу після офіційної відмови України від ядерної зброї 2 червня 1996 року. Фактично, угода передбачала передачу на умовах невивідних для України військової техніки і озброєння. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про засоби систем попередження про ракетний напад і контролю космічного простору від 28.02.1997 року передбачає сумісне використання Україною та РФ на паритетних засадах нерухомих об'єктів, що належать до власності України. Вигідність такої співпраці для Української сторони, на наш погляд, також є сумнівною.

Відмова України від ядерної зброї та ліквідація третього за розміром ядерного озброєння, на нашу думку, була поспішною, адже фактично Україна не набула ніяких вигод від цього, окрім гарантій ядерних держав

серед яких і РФ, що виявились не більш ніж декларацію та вже були порушені. Компенсація що була оримана Україною від РФ в обмін на ядерну зброю була нееквівалентною та значно меншою за вартість самої зброї. Що ж до співробітництва в ракетно-космічній сфері, то воно було більш вигідним нашій державі та базувалось здебільшого на принципі взаємної вигоди.

5.3. Співробітництво в науково-технічній та військовій сферах..

Серед них варто назвати: Угоду між Урядом України та Урядом Російської Федерації про військово-технічне співробітництво від 26.05.1993 року, Угоду між урядом РФ та КМУ про передачу з України в РФ важких бомбардувальників Ту-160, Ту-95МС, крилатих ракет повітряного базування великої дальності та облаштування від 8.10.1999 року, Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про умови співробітництва в галузі технічного сприяння третім країнам під час спорудження, реконструкції, модернізації та експлуатації на їхній території промислових підприємств та інших об'єктів від 11.02.2001 року. В статті 1 останньої зазначається Співробітництво Сторін в галузі технічного сприяння третім країнам буде здійснюватися у відповідності з чинним законодавством держав Сторін і ґрунтуватися на принципах рівності, взаємної вигоди та економічної ефективності проектів, що спільно реалізуються. Цікавою та ефективною, на нашу думку, є Програма співробітництва між Національним космічним агентством України і Російським авіаційно-космічним агентством щодо забезпечення виготовлення, запуску і спільної експлуатації космічного апарата "СІЧ-1М" від 12.02.2001 року, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про обмін інформацією про переносні зенітні ракетні комплекси типу "Ігла" та "Стрела" під час здійснення їхнього експорту до третіх країн або імпорту з третіх країн від 22.05.2009 року, де України та РФ інформують одна одну про кількість на напрямок експорту видій озброєння до третіх країн.

Науково-технічне та військове співробітництво, на нашу думку, є одним з небагатьох, де укладені міжнародні договори були ефективними та приносили Українській стороні реальні економічні вигоди і наповнювали бюджет.

5.4. Співробітництво в сфері розподілу та сумісного використання Чорноморського флоту Україною та РФ.

Одним з основних документів в цій сфері є Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту 09.06.1995 року, яка посиляється на Віденську Конвенцію «Про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів» 1983 року.

На нашу думку, в цьому питанні не дотримано принципу взаємної вигоди, адже вигода України оцінюється самою державою як сумнівна, а інтереси України не враховано тією ж мірою, що і інтереси РФ, більш того, розподіл власності Чорноморського флоту колишнього СРСР порушує норми Віденської Конвенції «Про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів» 1983 року на яку посиляються договори між Україною та РФ з цього питання.

Так, в статті 3 Угоди між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту від 09.06.1995 року зокрема зазначається, що Уряди Сторін урегулюють питання відносно майна Чорноморського флоту, і підпишуть щодо цього окрему угоду, маючи на увазі раніше досягнуту домовленість про розподіл зазначеного майна у співвідношенні 50 на 50 відсотків. Стаття 4 говорить, що Україні передається 18,3%, Російській Федерації - 81,7% кораблів та суден Чорноморського флоту.

Відповідно до Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів, що визначають нерухоме і рухоме майно, майно Чорноморського флоту, що невіддільно від землі, де воно знаходиться є нерухомим майном, все інше - є майном рухомим. (Відповідно до законодавства РФ військові кораблі також визначаються як нерухоме майно).

У Віденській конвенції «Про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів» 1983 року відповідно до якої відбувалось правонаступництво в ст.18 (Поділ держави) зазначається: «нерухома державна власність держави-попередника переходить до держави-наступниці, на території якої вона знаходиться; рухома державна власність держави попередника, пов'язана з діяльністю держави-попередника щодо територій, які є об'єктом правонаступництва держав, переходить до відповідної держави-наступниці; рухома державна власність держави-попередниці, інша, ніж власність, зазначена в підпункті с, переходить до держав-наступниць в справедливих частках».

Отже, відповідно Конвенції все нерухоме майно Чорноморського флоту та рухоме, що пов'язане з функціонуванням відповідної території м. Севастополя та його районів (як кораблі берегової охорони, об'єкти, що становлять місцеву інфраструктуру і тому подібне) мають залишитись у власності України. Рухома власність колишнього СРСР, що залишилась на території України та не пов'язана з територією України має бути розподілена у справедливих частинах з іншими правонаступниками, а не тільки з РФ. А розподіл відповідно до Угоди між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту 09.06.1995 року не відповідає зазначеним вище вимогам Конвенції та інтересам України і порушує принцип взаємної вигоди. Така ж ситуація і з Угодою між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 року. В ст. 3 якої визначаються об'єкти, що передаються Україною РФ. І хоча така передача є оплатною з боку РФ відповідно до Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 року, механізм взаєморозрахунків, на нашу думку є непрозорим, а сама угода з сумнівною вигодою Української сторони.

Протокол про додаткові заходи щодо виконання угод з Чорноморського флоту від 28 травня 1997 року від 28.05.1997 року, що, на нашу думку, є дискримінаційним по відношенню до України.

Проте, основні положення про умови та порядок функціонування Чорноморського флоту РФ на території України визначені в Угоді між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 року, що укладена на 20 років та ряду договорів до неї - Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємне визнання прав та регулювання відносин власності Чорноморського флоту Російської Федерації на житловий фонд та об'єкти соціально-побутового призначення в місцях дислокації його військових формувань на території України від 16.03.2000, Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок розрахунків в зв'язку з реалізацією військовослужбовцями Чорноморського флоту Російської Федерації, на території України, та членами їх сімей - громадянами Російської Федерації рівних з громадянами України прав на навчання в навчальних закладах загальної освіти, початкової, середньої та вищої професійної освіти, на прийом до дитячих дошкільних установ, а також на охорону здоров'я та інші види соціального обслуговування від 16.03.2000 року, Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про участь Російської Федерації в розвитку соціально-економічної сфери м. Севастополя та інших населених пунктів, в яких дислокуються військові формування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 16.03.2000, Угоді між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Російської Федерації про розрахунки за виконані роботи та надані послуги на об'єктах, що використовуються спільно від 16.03.2000 року, Угоді між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Російської Федерації про порядок використання 830 поста зв'язку та ретрансляції в м.

Ялта (Україна) та 1001 пункту високочастотного зв'язку в с. Прибрежне Судакського району України від 16.03.2000 року. Остання з них визнає 830 та 1001 пункти ретрансляції та високочастотного зв'язку, що знаходяться на території України в м. Ялта військовими формуваннями Чорноморського флоту Російської Федерації. В Угоді визначається порядок використання Українською стороною вищенаведених об'єктів, що мали б бути власністю України за Віденською Конвенцією «Про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів» 1983 року. Зокрема в ст.3 Угоди зазначається, що Україна має попередньо подати заявку на використання технічних засобів до командування ЧФ РФ: «Заявка на надання технічних засобів 830 ПЗР подається Українською Стороною не пізніше ніж за 24 години до їх використання». До того ж Російською Федерацією лімітується кількість каналів наданих для одночасного використання Українській стороні, що, на нашу думку, є відображенням порушення принципу взаємної вигоди. Використання РФ інших частот інших Українських веж регулюється Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок використання Чорноморським флотом Російської Федерації радіочастотного ресурсу (спектра) на території України від 16.03.2000 року. Використання українських полігонів ЧФ РФ регулюється Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок використання полігонів бойової підготовки Військово-Морських Сил України військовими формуваннями Чорноморського флоту Російської Федерації від 16.03.2000 року.

Важливою угодою в цій сфері є також Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 року, в якій перебування ЧМ РФ на території України продовжується та пов'язується зі знижкою для України на природний газ.

Проаналізувавши договори України та РФ щодо перебування ЧФ РФ та території України, на нашу думку, дотримання принципу взаємної вигоди у договорах про перебування ЧФ РФ на території України є сумнівною, адже вигоди сторін від нього не є еквівалентними та не задовольняють Українську сторону. До того ж партнер не завжди добросовісно виконував свої зобов'язання та чинив економічний та військовий тиск на Українську сторону.

Не змогли домовитись і про розмежування та статус Азовського моря, саме через протиріччя по принципу взаємної вигоди, яке обговорювалось в рамках Протоколу про засідання делегацій України та Російської Федерації по визначенню правового статусу Азовського моря і Керченської протоки та розмежуванню континентального шельфу і виключної морської економічної зони в Чорному морі 1996 року та Протоколі Про правовий статус Керченської протоки та про розмежування континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони в Чорному морі від 21.07.1997 року. Але консунсусу так і не було знайдено, а конфлікт щодо приналежності о.Тузла в 2003 році та намагання Російською стороною спорудження дамби без погодження з Україною є однією з чергових спроб наших партнерів порушити принцип взаємної вигоди у двосторонніх відносинах.

Після анексії Криму Російська Федерація денонсувала ряд двосторонніх угод в односторонньому порядку, а саме - від 28 травня 1997 року - про параметри розділу Чорноморського флоту, про статус і умови перебування Чорноморського флоту на території України, про взаєморозрахунки, пов'язані з розділом та перебуванням Чорноморського флоту на Україні, а також підписаних у Харкові угоди від 21 квітня 2010 року, які продовжили термін базування Чорноморського флоту на території України до 2042 року. Варто зазначити, що своїми діями з приводу денонсації міжнародних договорів, РФ порушила Віденську Конвенцію про право міжнародних договорів від 1969 року у частині процедури яка

встановлена цією конвенцією щодо припинення дії договорів, відповідно до якої вона має право на припинення дії договорів не раніше, ніж через три місяці після інформування української сторони про такий намір, а також у разі, якщо у вказаний термін українська сторона не висловить своїх заперечень. Українська сторона висловила свої заперечення проти цього 2.04.2015 року.

Великим мінусом міждержавних відносин є те, що такі відносини далеко не завжди були взаємовигідними через нееквівалентні вигоди сторін та прагнення РФ домінувати у відносинах та не зважати на права та вигоди іншої сторони, що негативно відображається на економічному співробітництві двох держав. Після останніх суспільно-політичних подій в Україні та зміни підпорядкування Криму відносини між державами суттєво погіршились, що відобразилось і на економічних відносинах, зменшуючи двосторонній торговий оборот та переорієнтуючи вітчизняних підприємців на відносини з іншими партнерами.

Під час одного зі своїх перших візитів президента України Петра Порошенка до США стратегічним партнером України він назвав *Сполучені Штати Америки*.

Співробітництво України та США розпочалось у 1991 році. США були однією з найперших країн, що визнала незалежність України. Лист президента США Джорджа Буша про визнання був надісланий до України 26 грудня 1991 року [174]. Він вітав демократичні перетворення в Україні та початок побудови ринкової економіки. З цього обміну листами можна вважати початок співробітництва між нашими країнами.

6 травня 1992 року в місті Вашингтон було підписано перші Угоди між Урядами України та США про співробітництво в економічній сфері, а саме: Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про сприяння капіталовкладенням та Угода про торговельні відносини між Україною і Сполученими Штатами Америки. Відповідно до останньої,

сторони, будучи впевненими, що Угода про торговельні відносини між двома Сторонами найкращим чином відповідатиме їх взаємним інтересам, домовляються про взаємне встановлення режимів недискримінації та найбільшого сприяння, загальні зобов'язання стосовно доступу до ринку для товарів і послуг, розширення та заохочення торгівлі, урядові торгові представництва, шляхи сприяння розвитку комерційної діяльності, фінансові положення, що стосуються торгівлі товарами та послугами, питання транзиту, охорони прав інтелектуальної власності, врегулювання спорів, визначаються галузі подальшого економічного співробітництва та інші питання двосторонніх економічних відносин [175]. При цьому в Угоді неодноразово підкреслюється важливість взаємовигідної співпраці та необхідність сприяння їй. Ця Угода стала першим повним документом, що визначав відносини між нашими державами в економічній сфері.

Економічне співробітництво від початку співпраці стало важливим напрямом двосторонніх відносин та втілювалось в низці документів: Угоді між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про гуманітарне і техніко-економічне співробітництво від 07.05.1992 р. Пізніше в її рамках було укладено низку меморандумів про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо основних напрямів та цілей програм допомоги з боку Агентства США з міжнародного розвитку [176]; Конвенції між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал від 1994 року, що значно полегшила економічні відносини між резидентами двох держав. Конвенція серед інших керується і принципами недискримінації та взаємної вигоди, що відображено в її тексті [177]; Спільній заяві про співробітництво в галузі економіки і торгівлі між Сполученими Штатами Америки і Україною США від 04.03.1994, що підтвердила прагнення плідного співробітництва обох сторін та визначила загальні засади цього співробітництва в сфері

торгівлі, інвестицій, в галузі науки і техніки, в галузі конверсії оборонної промисловості та підтримки реформ в Україні [178]. Ці та інші міжнародні договори відображають поглиблення співпраці на засадах справедливості та взаємної вигоди. Так, за даними державного департаменту США, у 1994—1996 рр. обсяги двосторонньої торгівлі зросли в 4 рази [179].

На нашу думку, таке поглиблення мало й політичні причини та було викликано необхідністю вирішення питання роззброєння та відмови України від ядерної зброї, що залишилась в неї після розпаду СРСР. Виходячи з аналізу двосторонніх міжнародних договорів США та України 1991-1994 років вирішенню цього питання приділялась значна увага. Підтвердженням є те, що США надавало безоплатну матеріально-технічну допомогу Україні в обмін на деактивацію ракет, що знаходяться на території нашої держави та збільшення контролю над нерозповсюдженням ядерної зброї. Про це свідчать, зокрема: Угода між Україною і Сполученими Штатами Америки щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення (Рамкова Угода) від 25.10.1993, Угода між Експертно-технічним Комітетом при Кабінеті Міністрів України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки щодо надання Україні допомоги, пов'язаної з встановленням системи експортного контролю з метою запобігання розповсюдженню зброї масового знищення з України від 05.12.1993, Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки щодо забезпечення України матеріально-технічними засобами, послугами та здійснення відповідної підготовки персоналу у зв'язку з ліквідацією стратегічної ядерної зброї від 05.12.1993, Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки щодо надання Україні матеріально-технічних засобів та послуг для встановлення міжурядової лінії зв'язку від 18.12.1993, Угода між Державним комітетом України з ядерної та радіаційної безпеки і Міністерством оборони

Сполучених Штатів Америки відносно розвитку державної системи контролю, обліку і фізичного захисту ядерних матеріалів з метою запобігання розповсюдженню ядерної зброї з України від 18.12.1993 року та інші документи. Щодо реальної взаємної вигоди цих угод виникають сумніви, особливо після останніх подій в Україні. Ми вважаємо, що відмова України від ядерної зброї та скорочення військового персоналу та техніки не було варте тих вигод, що отримала Україна у вигляді морального та матеріального заохочення з боку США. Адже, основний, виділений нами, критерій взаємної вигоди – еквівалентність обміну не було дотримано, а критерій задоволеності сторін результатами співробітництва був досягнутий лише у короткостроковому періоді.

Серед договорів періоду поглибленого співробітництва варто також назвати - Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про заохочення та взаємний захист інвестицій від 04.03.1994 року, Спільна заява про основні принципи співробітництва в галузі сільського господарства від 04.03.1994 року, де окремо зазначається що Сторони погодились, що співробітництво в агропромисловому секторі та агробізнесі має базуватися на принципах рівності та взаємовигідності [180], Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо міжнародної торгівлі в галузі комерційних послуг із космічних запусків від 21.02.1996 року, що свідчить про поглиблення двостороннього співробітництва.

Незважаючи на зацікавленість США справами нашої держави та період поглиблення співпраці, Україна дуже повільними темпами наближалась до критеріїв визначених у спільній Американо-Українській Заяві про дружбу і партнерство, підписаній в березні 1994 року, що бентежило Американську сторону та змусило партнерів бути більш обережними у відносинах з Україною.

Після 1996 року набули поширення двосторонні домовленості в формі Меморандуму, яким все частіше віддавалась перевага перед іншими формами

угод. Незважаючи на зміну форми за своєю суттю угоди США та України укладались в дусі взаємної вигоди. Так, Меморандум про взаєморозуміння між Національним агентством України з реконструкції та розвитку і Агентством з торгівлі та розвитку США від 22.10.1997 року [181] свідчить, що Українська сторона, посилаючись на принцип взаємної вигоди, надає інформацію, а американська сприяє залученню іноземних інвестицій в Україну. Низка Меморандумів про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо основних напрямів та цілей програми допомоги з боку Агентства США з міжнародного розвитку на 2002 та 2003 рік визначають основні напрями та цілі програми допомоги з боку АМР США, що свідчить про розуміння та дотримання США принципу взаємної вигоди. Більш того, подібні Меморандуми підписувались кожного року з початку співпраці України та США з корелюванням цілей на кожен рік. Останній з них був підписаний 03.08.2012 року.

Доволі плідною та взаємовигідною можна вважати і співпрацю США та України у фінансовій, податковій, сфері надання економічної допомоги, а також у сфері боротьби з відмиванням грошей, що відображено в таких документах: Технічне завдання з питань співробітництва та допомоги Департаменту фінансів США для Державного департаменту фінансового моніторингу Міністерства фінансів України від 11.06.2003 року яке визначає питання розробки і виконання програми співпраці та надання технічної допомоги, покликаної створити інституційну і правову основу для боротьби з відмиванням грошей та іншими фінансовими злочинами в Україні [182], Робоча угода між Службою внутрішніх доходів Сполучених Штатів Америки та Державною податковою адміністрацією України про проведення одночасних перевірок від 17.05.2004 року, Угода між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки стосовно співробітництва у галузі запобігання розповсюдженню технологій, патогенів та знань, які можуть бути використані в ході розробки біологічної

зброї від 29.08.2005 року, де США надає матеріальну допомогу Україні без повернення, а Україна зобов'язується не використовувати наявні в неї технічні можливості для розповсюдження біологічної зброї масового ураження.

Важливим етапом співробітництва було підписання Хартії про стратегічне партнерство президентів України і США від 4 квітня 2005 року, що визначає основні принципи співробітництва та пояснює основні його напрями. Серед них – безпека, енергетика, економіка, розвиток демократії, культура. Вже наступного, 2006 року США перереєстрували Україну як учасника Загальної системи преференцій (GSP), скасували торгові санкції і змінили статус України відповідно до законодавства США в галузі торгівлі, тоді ж було скасовано поправку Джексона-Веніка стосовно України і США визнали ринковий статус української економіки, окрім того, вони підтримували та сприяли вступу України до Світової організації торгівлі. Як наслідок прийняття цих документів значно зріс обсяг торгівлі між двома країнами.

Ефективним було також співробітництво в сфері надання економічної та технічної допомоги США Україні для реформування правоохоронної системи держави. Зокрема, було прийнято ряд меморандумів про взаєморозуміння щодо допомоги з правоохоронних питань, що регулюють велику кількість питань охорони кордонів, реформування правоохоронних органів загального та спеціального призначення (Митна служба України). Протокол № 1 та № 2 - 2006 року до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо допомоги з правоохоронних питань від 9 грудня 2002 року та Протоколи № 3 та № 4 2007 року, №5 2008 року, № 6 2009 року та № 7 – 2010 року, № 8 та № 10 2012 року. Відповідно до них, США на безповоротній основі надає Українській стороні кошти для реформування правоохоронної системи та приведення її до стандартів ЄС. Так, в протоколі N 7 від 23.11.2010 [183] до

Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо допомоги з правоохоронних питань від 9 грудня 2002 року, США надає кошти для фінансування, зокрема:

- 1) Зміцнення системи професійної підготовки з питань аналізу ризиків та кримінального аналізу в Державній прикордонній службі України;
- 2) Удосконалення інтегрованого підходу до професійної підготовки відповідно до стандартів ЄС в Державній прикордонній службі України;
- 3) Удосконалення управління діяльністю відділів прикордонної служби;
- 4) Удосконалення правоохоронних програм підготовки і можливостей забезпечення базової підготовки в навчальних закладах Державної прикордонної служби України.

В протоколі № 10 від 8.05.2012 року вже йдеться про інноваційні підходи до забезпечення професійного розвитку та просування по службі військовослужбовців Державної прикордонної служби України та Удосконалення управління діяльністю відділів прикордонної служби [184]. В зазначених Протоколах на ці та інші цілі США виділяються значні кошти, що свідчить про розуміння партнерами принципу взаємної вигоди в широкому тлумаченні.

Поглиблення співробітництва між США та нашою державою відбувалось поступово, його інтенсивність часто залежала від політичного клімату, але очевидним є намагання сторін дотримуватись принципу взаємної вигоди в міжнародних відносинах.

Так, Угода про торговельне та інвестиційне співробітництво між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки від 28.03.2008 року свідчить про бажання сторін укріпити багатосторонню торгову систему через приєднання до відповідних і взаємовигідних угод в рамках Світової організації торгівлі (СОТ) і для цього вони створюють Українсько-Американську раду з торгівлі і інвестицій (далі "Рада"), до якої увійдуть

представники з кожної Сторони. Вона покликана сприяти створенню привабливого інвестиційного клімату та розширенню і диверсифікації торгівлі товарами і послугами[185]; Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом фінансового моніторингу України та Мережею боротьби з фінансовими злочинами, Бюро Міністерства фінансів Сполучених Штатів Америки щодо співробітництва в сфері обміну інформацією, яка має відношення до відмивання коштів та фінансування тероризму від 27.05.2009 року говорить про бажання сторін у дусі співробітництва і взаємної зацікавленості та у рамках національного законодавства держав сторін, сприяти обміну інформацією для підтримки розслідувань, які мають відношення до відмивання коштів, фінансування тероризму та пов'язаних з ними злочинів [186]. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо основних напрямів та цілей програми допомоги з боку Агентства США з міжнародного розвитку у 2009-2010 роках від 25.09.2009 року [187] визначає серед напрямів та цілей допомоги – економічне зростання, а саме торгівля і інвестиції, покращення стану фінансового сектору, конкурентоспроможність фінансового сектору, сільське господарство, енергетика, інфраструктура, справедливе та демократичне врядування, що передбачає безліч завдань покращення управління як на місцевому, так і на державному рівнях, інвестиції у людський капітал, а саме широка програма з охорони здоров'я та соціальні послуги, а також комплексні ініціативи, серед яких – антикорупційна діяльність, судова реформа, дотримання стандартів етики адміністративної роботи в державному секторі, оптимізація нормативно-правових актів, боротьба з корупцією в системі вищої освіти, боротьба з торгівлею людьми та інші питання. Варто зазначити, що перелічені питання є актуальними і надзвичайно гострими для України і сьогодні.

Останніми роками, коли для нашої держави настали нелегкі часи, США виступили гарантом запозичення у зв'язку із платіжними зобов'язаннями

Позичальника за прийнятними облігаціями за Угодою про гарантії запозичення між Україною та Сполученими Штатами Америки від 14.04.2014 року [188].

Гарантії гарантуватимуть сто процентів (100%) основної суми погашення Позичальника за Прийнятними облігаціями у сумі, що не перевищує основної загальної суми один мільярд доларів США (1 000 000 000 доларів США) разом із процентами, які підлягають сплаті за нею, на період до п'яти (5) років з дати випуску. Гарантії випускаються відповідно до Акта про підтримку суверенітету, цілісності, демократії та економічної стабільності України від 2014 року. За внутрішнім законодавством США вони становлять зобов'язання Сполучених Штатів Америки, а уся довіра і репутація США знаходиться в заставі для повної оплати та виконання таких гарантійних зобов'язань.

Висновки до РОЗДІЛУ 3.

Бурхливий розвиток світової економіки у кінці 20 початку 21 століття показав щільний зв'язок між економіками всіх держав світу, що викликало необхідність перегляду правових засад співробітництва між державами. Питання про необхідність його дотримання почало гостро підніматись країнами що розвиваються в рамках конференцій, резолюцій та програм ООН в 70-ті роки 20 ст., але успіхів по практичній його реалізації фактично не було. Поступово розвинені країни усвідомлювали негативні наслідки недотримання принципу взаємної вигоди у відносинах з країнами що розвиваються та почали змінювати свою зовнішню політику, що відобразилось і на діяльності міжнародних економічних організацій таких як МВФ та СБ. Найбільш повно цей принцип реалізувався діяльності СОТ, що передбачає механізм його дотримання та відповідальності за його порушення. На регіональному рівні, зокрема в Європейському регіоні зберігаються ті ж тенденції, що і на універсальному рівні. У відносинах

Україна – ЄС принцип взаємної вигоди не порушується. Що ж до СНД, то великий вплив РФ з її прагненням до домінування робить співробітництво України в рамках СНД з іншими країнами маловигідним. На двосторонньому рівні Україна має безліч партнерів. Негативним є те, що співпраця з основним економічним партнером України – РФ є фактично не вигідною для нашої держави, що спонукає нашу державу до переорієнтації виробництва та поглибленні співпраці з іншими партнерами. Так, після останніх подій в Україні, наша держава взяла курс на зближення з США та країнами ЄС, що намагаються будувати своє співробітництво з Україною на принципі взаємної вигоди.

ВИСНОВКИ

Взаємна вигода є основою співробітництва ще з часів натурального обміну товарами. Пізніше в якості еквівалента вартості було введено гроші, що виконують свою функцію і дотепер. Проте відносини держав є складними та багатоаспектними, що виражаються частіше за все в міжнародних договорах і їх взаємо вигідність не може вимірюватись лише грошима, тому що великою мірою є суб'єктивною.

Принцип взаємної вигоди – це принцип міжнародного економічного права, що полягає у взаємному праві держав на отримання справедливих вигод від співробітництва, де справедливість визначається еквівалентністю обміну та задоволеністю сторін результатами співробітництва. Еквівалентність обміну визначається кожною державою самостійно, тому якщо обмін нееквівалентний для однієї держави, то взаємна вигода відсутня в цих відносинах, а отже і принцип взаємної вигоди порушується.

Даний принцип визнаний як самими державами, так і наукою міжнародного права. В доктрині міжнародного права наголошується на тісному взаємозв'язку принципу взаємної вигоди та принципів суверенної рівності і співробітництва держав, про що зазначають юристи-міжнародники. При цьому погляди вітчизняної та зарубіжної доктрини на принципи міжнародного права/міжнародного економічного права є подібними. На сьогодні, абсолютна більшість юристів-міжнародників розглядають його як самостійний загальнообов'язковий галузевий принцип міжнародного економічного права.

До сфери міжнародного публічного права принцип взаємної вигоди увійшов на початку 20 ст. Значну роль на виокремлення та закріплення принципу взаємної вигоди в міжнародних економічних відносинах відіграла договірна практика Радянської держави, яка задекларувала зазначений принцип у своїй зовнішній політиці та впроваджувала його у відносинах з іншими державами. Ліга Націй стала першою універсальною міжнародною

організацією, що займалась вирішенням міжнародних проблем в різних сферах. В своєму статуті вона проголосила справедливий режим торгівлі для всіх її членів, проте в реальності він так і не був втілений через недотримання принципу суверенної рівності держав-членів Ліги, без якого взаємна вигода є неможливою.

Вирішального розвитку, на нашу думку, принцип взаємної вигоди набув після прийняття статуту ООН, активізації процесу деколонізації та взаємодопомоги, адже в світі, де існують колонії не може йти мова про рівноправні міжнародні економічні відносини, засновані на принципі взаємної вигоди сторін. Статут ООН, забезпечивши юридичну і змістовну основу міжнародного правопорядку залишається незмінною й непорушною основою міжнародного правопорядку. При цьому в динаміці сучасного глобалізованого світу цілі і принципи ООН постійно отримують оновлене тлумачення і форми конкретизації. Низка сучасних міжнародних установ ООН, передовсім ЮНКТАД, ЮНІДО, ПРООН, а також документи ООН останнього десятиліття, закріплюють та наголошують на необхідності дотримання принципу взаємної вигоди.

Паралельно з універсальним, тобто загальнополітичним міжнародним правопорядком втіленим в діяльності ООН, формувався економічний міжнародний правопорядок, основи якого заклали Бреттон-Вудські домовленості, Чиказька конвенція і проект Міжнародної організації торгівлі.

Міжнародні економічні організації зі спеціальною компетенцією, МВФ, група СБ та СОТ – пройшли довгий шлях усвідомлення значення принципу взаємної вигоди. Так, СОТ вже застосовує його в своїй діяльності, хоча і не завжди ефективно, тоді як МВФ та СБ допускають його суттєві порушення, що відображається в їх практиці.

Принцип взаємної вигоди застосовується і на регіональному рівні, у формуванні європейського інтеграційного простору. Характерний для європейського права «множинний» підхід до організаційного втілення і

правового регулювання відносин в Європі є основним методологічним підходом, тісно пов'язаним з принципами добровільності і взаємної вигоди. Добровільність, на основі мотиву взаємної вигоди, тут має значно гнучкіше втілення, ніж на глобальному рівні, утворюючи різні форми асоційованості та інтегрованості, які постійно мають нагоду стати більш міцними й глибокими, як тільки їх учасники будуть до цього готовими. Принцип взаємної вигоди відображено в угодах про заснування ЄС та в практиці ЄС. Проте, у відносинах країн ЄС з країнами третього світу реалізація цього принципу потребує вдосконалення.

Регіональне співробітництва в рамках СНД навпаки відображає залишки командно-адміністративного підходу до реалізації поставлених завдань. Відповідно, і у відносинах між державами-учасницями такий підхід породжує диктат більш сильного партнера у визначенні спільних пріоритетів і їх реалізації. Це не відповідає принципу взаємної вигоди. Реальне дотримання принципу взаємної вигоди в рамках СНД на нинішньому етапі його розвитку є скоріше міфом ніж реальністю. Хоча даний принцип задекларовано майже у всіх основних документах СНД, досвід Зони вільної торгівлі та ЄврАзЕС доводить його декларативність.

Співробітництво України з ООН завжди було тісним. Наша країна була активною учасницею прийняття міжнародно-правових документів, що закріплюють принцип взаємної вигоди на універсальному рівні. Після отримання незалежності в 1991 році Україна закріпила зазначений принцип у внутрішньому праві та задекларувала його дотримання у зовнішніх зносинах. Співробітництво з міжнародними економічними організаціями не завжди носило взаємовигідний характер. Для вступу в СОТ Україна вибрала несприятливий час світової економічної кризи, а співробітництво з МВФ та СБ надаючи певні бонуси в одній сфері мало негативні наслідки в інших, тому говорити про дотримання принципу взаємної вигоди тут важко.

Бурхливий розвиток світової економіки у кінці 20 початку 21 століття показав щільний зв'язок між економіками всіх держав світу, що викликало необхідність перегляду правових засад співробітництва між державами. Питання про необхідність його дотримання почало гостро підніматись країнами що розвиваються в рамках конференцій, резолюцій та програм ООН в 70-ті роки 20 ст., але успіхів по практичній його реалізації фактично не було. Поступово розвинені країни усвідомлювали негативні наслідки недотримання принципу взаємної вигоди у відносинах з країнами що розвиваються та почали змінювати свою зовнішню політику, що відобразилось і на діяльності міжнародних економічних організацій таких як МВФ та СБ. Найбільш повно цей принцип реалізувався діяльності СОТ, що передбачає механізм його дотримання та відповідальності за його порушення. На регіональному рівні, зокрема в Європейському регіоні зберігаються ті ж тенденції, що і на універсальному рівні. У відносинах Україна – ЄС принцип взаємної вигоди не порушується. Що ж до СНД, то великий вплив РФ з її прагненням до домінування робить співробітництво України в рамках СНД з іншими країнами маловигідним. На двосторонньому рівні Україна має безліч партнерів. Негативним є те, що співпраця з основним економічним партнером України – РФ є ускладненою, що спонукає Україну до переорієнтації виробництва та поглиблення співпраці з іншими партнерами. Так, після останніх подій в Україні, наша держава взяла курс на зближення з США та країнами ЄС, що намагаються будувати своє співробітництво з Україною на принципі взаємної вигоди.

На нашу думку, необхідність дотримання принципу взаємної вигоди є одним з викликів часу. Його ігнорування в міжнародних відносинах призводить до їх напруженості та конфліктності, що негативно відображається на всіх учасниках співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корецкий В. М. Очерки международного хозяйственного права. – Харьков, 1928. – С. 133.
2. Богуславский М.М. Международное экономическое право – М.:1986 – С. 95-118
3. Бувайлик Г.Е. Правовое регулирование международных экономических отношений. – К., 1977 – С.319
4. Вельяминов Г.М. Правовое регулирование международной торговли. – М.,1987. – С. 177
5. Войтович С.А. Принцип взаимной выгоды в межгосударственных экономических отношениях / С. А. Войтович // Советское государство и право. – 1986, № 2. – С. 121-124
6. Шабан И.С. Принципы равноправия и взаимной выгоды в международных экономических отношениях государств // Международное право и международный правопорядок. - М.: 1981. - С. 141.
7. Карро Д., Жюйяр П. Международное экономическое право. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 608 с.
8. Пуртов, А. С. Принцип взаимной выгоды в международном экономическом праве: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.10. – Международное право; Европейское право /А. С. Пуртов; Науч. рук. В. М. Шумилов. – М., 2010. –22 с.
9. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – М.: Мысль, 2001– 242 с.
10. Корецкий В.М. Избранные труды. В 2-х книгах. Кн. 1 / Киев: Наук, думка, 1989. - С. 135

11. Энциклопедический словарь, Доп. Том, изд. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефронъ, ред. К.К. Арсенъев, С.Петербург: 1905, С.5
12. Лист Ф. Международное право в систематическом изложении. Пер. под ред. проф. В. Э. Грабаря. Юрьев, 1912
13. Кузьмин Э.Л. Международное экономическое право /Ред. К.А.Бекяшев, – М., 2008. – С.96
14. Прибылов В.И. Польша и Лига Наций в 1919-1926 гг.: создание Лиги Наций, гданьская проблема, вопросы разоружения и безопасности: автореферат на соиск. учен. степ. канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история»/ В.И. Прибылов. – М., 1980. – 28 с.
15. Картунов С. В. Национальная и международная безопасность. Концептуальные основы. М. : Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2007. – 428 с.
16. Clemens W.C. Jr. Dynamics of international relations: conflict and mutual gain in an era of global interdependence/ Walter Carl Clemens Jr. – 2nd ed.-Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2004. – P.68;
17. Lee S.J. Aspects of European History, 1789-1980/ Stephen J. Lee. – London; New York : Methuen, 1982. – P.126
18. Фердрос А. Международное право / Альфред Фердросс; [пер.с нем. Ф.А. Кублицкого и Р.Л. Нарышкиной; под.ред. и с предисл. д-ра юрид.наук Г.И. Тункина]. – М.: Изд-во иностр.лит-ры, 1959. – С.66
19. Наумов А.О. Аншлюс Австрии в 1938 году и кризис Версальской системы / А.О. Наумов Новая и новейшая история. – 2006. - №6. – с. 56
20. Колісніченко К.С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права/За ред. проф.. А.І. Дмитрієва. – Одеса: Фенікс, 2011р. – 234 с.
21. Морозов Г.И. Лига Наций: взгляд через полвека/ Вопросы истории.- 1992.- №2-3.- с.166
22. Статут Ліги Націй: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES>
23. Илюхина Р.М. Лига Наций 1919-1934. – М.: 1982. – С.88

24. Кейнс Дж. М. Экономические последствия Версальского договора. 2-е изд. – М., 1924. – 248 с.
25. Шумилов В.М. Международное экономическое право. – Ростов-на-Дону, 2003. – 288 с.
26. Шатров В.П. Международное экономическое право. – М.:1990. – С.9
27. Пирогов А.В. Равноправные международные экономические отношения – материальная основа разрядки. – К.:1984, – 237 с.
28. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. Вып.1-2, – М.: 1935, – С. 25
29. Блищенко И.П., Дориа Ж. Экономический суверенитет государства М.:2001, С.81;
30. Кучер Б.И. Международный экономический правопорядок, К:1988, С.158-159
31. Штейн Б.Е. Генуэзская конференция, М.:1922г. 120с.
32. Коровин Е.А. Борьба СССР за суверенитет. //СССР и проблемы международного права. Ученые записки Академии общественных наук при ЦК КПСС. Вып.1.М.,1947, – С.20
33. Нухович Э.С. Экономическое сотрудничество и маневры коммунистов. М.:1969, – С.37
34. Вашингтонская конференция по ограничению вооружения и тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-1922гг., М.: 1924г. С.78-79
35. Fenwick Ch. G. International law: the old and the new. – *Ajil*, 1966, vol.60, N3, P.481
36. Минасян Н.М. Равенство государств как принцип международного права// Ежегодник международного права 1966-1967.-М.:1968,С.105
37. Турок В.М. Локарно, М.:1949, С. 178-181
38. Правда 1935.15 жовтня
39. League of Nations, Report and Proceeding of the World Economic Conference Held at Geneva, May 4 to 23rd, 1927”

40. Л. Иванов, А. Ерусалимский, План Юнга и Гаагская конференция 1929-1930 гг. С.32
41. Фомин В.В. ООН и международная торговля (правовые вопросы).- М.,1971г. – С.20
42. Тункин Г.И. Основы современного международного права. Учебное пособие / М.: 1956. - С.30
43. Капустин А.Я. Право Европейского Союза. Учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2015 – 387 с.
44. Лабин Д.К. Международно-правовое обеспечение мирового экономического порядка. – М.: «Синергия», 2004. – С. 17-18.
45. Международное право: Учебник / Отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М. 1994. – 608 с.
46. Войтович С.А. Принципы международно-правового регулирования междгосударственных экономически отношений. – Киев, 1988 – 128 с.
47. Вельяминов Г.М. Социалистическая интеграция и международное право. С.73
48. Сырых В.М. Логические основания общей теории права Т.3 Современное правопонимание. – М.:РАП, 2007. – 512 с.
49. Ковалев А.А., Черниченко С.В. Международное право. - С. 478.
50. «Международная жизнь», 1954 г., №1. - С. 157-158.
51. Brownlie I. Principles of Public International Law / Seventh ed., Oxford University Press, N.Y., 2008. - P.19.
52. Schwarzenberger G. The principles and standards of international economic law // RCADI, vol. 117 (1966-1). - P.47-53, 66-71.
53. Hailbronner K. International Economic Development Law and the Protection of Private Investors // Indian Journal of International Law, 1983, №2. - P.203.
54. Verloren van Themaat P. Some basic legal issues of a new international economic order. A western point of view//Netherlands International Law Review, 1977, vol. XXIV, №3. - P.515.

55. Bulajic M. Les Relations Commerciales. - In.: Droit International Bilan et Perspectives by Mohammed Bedjaoui // UNESCO, 1991, Tome 2. - P. 684-688.
56. Virally M. Le Droit International en Devenir: Essais Ecrits Aufil des Ans. - Paris: PUF, 1990. - P. 480-490.
57. Скринька Д. Міжнародне право та економіка. Інституційний підхід. – К.: Видавничий дім «Промені», 2008. – 192 с.
58. Декларація тисячоліття, прийнята резолюцією 55/2 ГА ООН 8 вересня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_
59. Лукашук И.И. Механизм международно-правового регулирования. — Киев: Вища школа., 1980. – С. 66.
60. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. – М, Издательство БЕК, 1996. – С. 123.
61. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 496 с.
62. Бекашев К.А. Международное публичное право.- М., 640с, 2003
63. Моисеев А.А. Соотношение суверенитета и надгосударственности в современном международном праве (в контексте глобализации). Автореф. дис. канд. юрид. наук / М., 2007. - С.17.
64. Организация Объединенных Наций. Сборник документов / Отв. ред. Бахрушев В.В. - М.: Наука, 1981. - С. 454.
65. Курс международного права: Основные принципы современного международного права. В 6-ти томах. Т. 2 / Бахов А.С., Бобров Р.Л., Богданов О.В., Жуков Г.П., и др. - М.: Наука, 1967. - С. 138.
66. Тункин Г.И. Теория международного права. Под общей ред. Л.Н Шестакова. - М.: Зерцало, 2006. - С. 44-47.
67. Менжинский В.И. Неприменение силы в международных отношениях / М.: Наука, 1976. - С. 135
68. Морозов Г.И. Международные организации.- М., 1974

69. Почкаева М. В. Международные экономические организации (правовые вопросы).- М.,1987.-С. 11
70. Устав ООН от 26.06.1945 /Сборник Международное право в документах. Составитель Блатова Н.Т.-М.,1982
71. Журнал «БИКИ».-1966.- Приложение № 9.-С.6
72. Е.Ф. Жуков Международные экономические отношения. - М.,1999.- С. 328
73. Документы конференции ЮНКТАД 1964. Т.1, стр.24-25
74. Ковальчук В. М., Лі Цзе Гао, Останкова Л. А. Світова економіка: її історія та дослідники. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 524 с.
75. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995>
76. Декларація про встановлення Нового економічного порядку від 01.05. 1974 року // Офіційний Сайт ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rights_and_duties.shtml
77. Програма дій щодо встановлення НМЕП // Офіційний Сайт ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rights_and_duties.shtml
78. Хартія Економічних прав та обов'язків держав (далі Хартія) від 12.12.1974 року // Офіційний Сайт ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ga/sessions/special.shtml>
79. A/RES/3281 (XXIX) Офіційний Сайт ООН
<http://www.un.org/ru/ga/sessions/special.shtml>
80. Принципи міжнародних торговельних відносин і торговельної політики, що сприяють розвитку. ЮНКТАД. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/cid23_ru.pdf

81. Декларация «Дух Сан Пауло» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/unctad11_decl.shtml
82. Мікічурова О.В. Конфліктогенна характеристика світового економічного порядку після Другої світової війни. - К., 2010р. - С. 61-62
83. Статьи соглашения Международного Валютного Фонда. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.imf.org/external/pubs
84. Мікічурова О.В. Міжнародне економічне право у сфері боротьби з тероризмом. – К. ТОВ Видавництво «Сталь», 2012. – 160 с.
85. Аргентина еще одна жертва МВФ. Журнал Скепсис. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_738.html
86. Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западная глобализации: атака на процветание и демократию. – М.: Альпина, 2001. – 335 с.
87. «Греция вернула МВФ часть долга». Лига. Финансы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://finance.liga.net/economics/2015/4/9/news/43001.htm>
88. Стиглиц Дж. Глобализация: Тревожные тенденции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.com/book/stiglits_dgozef/globalizatsiya_trevognie_tendentsii.html
89. Тарасов А.Н. Страну ждет разорение, если деньги и советы дает Валютный фонд/ газета «Россия», 2002 г. №6.
90. Тарасов А.Н. журнал «Диспут» (Омск), 2002, № 12, в сокращении под названием «Данайцы из МВФ. Страну ждет разорение, если деньги и советы дает Валютный фонд».
91. Статті Угоди (про Міжнародний банк реконструкції і розвитку) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua>
92. «Как устроить продовольственный кризис». Журнал Скепсис. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_2162.html
93. Зенкин И.В. Право всемирной торговой организации. – М: 2003 – 421 с.

94. Осыка С.Г., Коновалов В.В. Всемирная торговая организация, как межгосударственный институт регулирования международной торговли», Том 1, – К: Основы, 2005 – 410 с.

95. Угода про заснування СОТ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

96. Угода про сільське господарство Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

97. Угода про застосування санітарних і фіто санітарних заходів Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

98. Угода про текстиль і одяг Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

99. Угода про технічні бар'єри в торгівлі Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

100. Угода про торгівельні аспекти інвестиційних заходів (TRIM's) Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

101. Угода про застосування статті VI ГАТТ-94 Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

102. Угода про застосування Статті VII ГАТТ-94 Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

103. Угода про передзавантажувальну інспекцію Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

104. Угода про правила визначення походження Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

105. Угода про процедури ліцензування імпорту Додатку 1А [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

106. Угода про субсидії й компенсаційні заходи Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

107. Угода про захисні заходи Додатку 1А [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

108. Генеральна угода з торгівлі послугами (Додаток 1В) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
109. Процедура разрешения споров ВТО: институциональные аспекты. Избранные решения (1952 - 2005 гг.). – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 344 с.
110. Угода з торгових аспектів прав інтелектуальної власності (TRIP's). Інтернет ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua>
111. Reuters, December 15, 2005.
112. Європейське право: Право європейського Союзу: підручник: у трьох книгах/ За заг. Ред. В.І. Муравйов. – К.: Ін Юре, 2015. – 456 с.
113. Корендясов Е.Н. Коллективный неокOLONиализм в действии. - М., 1969. – С. 40-70.
114. Philippe Chapal. Evolution de la politique des communautés en faveur des productions des pays en voie de development. AFDI, XXI, 1975. – P.952.
115. Becker I. Die Partnerschaft von Iome - eine nue zwischenstadtliche kooperationsform des Entwicklungs. Volkerrechts. Baden-Baden, 1979. – P.51.
116. Юмашев Ю.М. Внешнеэкономические связи ЕЭС. Правовые аспекты. Дис. докт. юрид. наук. – М., 1989, – С.175.
117. Харун Абакар М'Боду Международно-правовое регулирование торговых преференций для развивающихся стран. Дис. канд. юрид. наук. – Київ 1986, – С. 130.
118. Institutions and policies of the European Community / Ed. By J. By J. Lodge. L., 1983. – P.150-151.
119. The Economist. 1983. October. 15. – P.72
120. European Economy. 1984, November; 1985, March.
121. Квашн-Поку Ф., Петрачков АМ Третья Ломейская конвенция как отражение противоречий между ЕЭС и развивающимися странами по вопросу перестройки МЭО // Вестник Киевского университета.

Международные отношения и международное право. - Киев: Вища шк., 1986, № 23. – С. 105.

122. Котляр ВС Международное право и современные стратегические концепции США и НАТО/Казань: Центр инновационных технологий, 2008. – С. 99-129.

123. New ACP-EU Trade Arrangements: New Barriers to Eradicating Poverty? Brussels, March 2004.

124. Entwicklungspolitik: Zeitschrift. Frankfurt am Main, 16/2004. S.16.

125. Severine, M. Rugumamu. EU-ACP Partnership: An Appraisal. Co-operation South. Co-operation South. Number Two. December 1999. –P.46-47.

126. Misser F. «Auch Afrika darf sich schützen»: Interview mit A.Traore // Die Tageszeitung (TAZ), 06.07.2005. S.12.

127. Noel King. Development: ACP Nations opt for trade on their terms. Development: December 2006. <http://www.ipsnews.net/news.asp?idnews=35780>

128. Моисеев Е. Г. Десятилетие Содружества: Международно-правовые аспекты деятельности СНГ. М., 2001. С. 58 - 59.

129. Угода про створення СНД: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_077

130. Статут СНД [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_033

131. Вельяминов Г. Договорное обеспечение экономического сотрудничества в СНГ // Хозяйство и право. 1997. № 5. С. 125.

132. Покровский В. А. О ходе формирования зоны свободной торговли // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. 2002. № 1. С. 83.

133. Шумский Н.Н. Региональные экономические объединения постсоветских государств: организационно-правовое обеспечение процессов интеграции.-Минск:Беларус.навука, 2010. – С. 226

134. В соглашении о зоне свободной торговли с СНГ для Украины почти нет свободы [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.business.ua/articles/politics/V_soglashenii_o_zone_svobodnoy_torgovli_s_SNG_dlya_Ukrainy_pochti_net_svobody-22600/

135. Зона свободной торговли СНГ: трое в одной лодке. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/economy/20120730/713014488.html>

136. Закон України Про зону вільної торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_n25

137. Договір про Євразійський економічний союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_170264/?frame=1

138. Постанова ВРУ про Основні напрями зовнішньої політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>. – 1993.

139. Закон України Про засади внутрішньої та зовнішньої політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>. – 2010.

140. Міжнародні документи. Офіційний веб-портал Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>

141. Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://un.mfa.gov.ua/ua/ukraine-un/general-information>

142. Міжнародна угода по цукру 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_097

143. Международное соглашение по натуральному каучуку 1994 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_974

144. Міжнародна угода про зерно 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_i64

145. Перспективы развития мировой экономики. Противоречия двух темпов подъема. Безработица, биржевые товары и потоки капитала. – Washington, DC : Международный Валютный Фонд. – 2011. – апрель. – 250 с. – С. 224.
146. Global Trade Alert “The 18th GTA report” [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.globaltradealert.org>
147. Resolve Falters As Global Prospects Worsen: The 9th GTA Report
148. Tensions Contained... For Now: The 8th GTA Report / Edited by Simon J. Evenett. – London: Centre for Economic Policy Research, November 2010. – p. 30.
149. Постанова Кабінету Міністрів України № 925 від 14.10.2008 «Про першочергові заходи щодо стабілізації ситуації, що склалася в гірничо-металургійному та хімічному комплексі» // Урядовий кур'єр від 30.10.2008 - № 203 (Втратив чинність).
150. Report to the TPRB from the Director-General on Trade-Related Developments // WT/TPR/OV/W/3 14 June 2010. – p. 73
151. Постанова Кабінету Міністрів України № 938 від 4 жовтня 2010 р. «Про встановлення обсягів квот на окремі види сільськогосподарської продукції, експорт якої підлягає ліцензуванню до 30 червня 2011 р., і затвердження Порядку видачі ліцензії на експорт окремих видів сільськогосподарської продукції та розподілу квот» // Урядовий кур'єр від 19.10.2010 - № 194
152. Report to the TPRB from the Director-General on Trade-Related Developments, WT/TPR/OV/W/5, 9 June 2011
153. Закон України від 30.10.2006 №404-V "Про встановлення тарифної квоти на ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини"[Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.

154. Звіт Міністерства фінансів України Про виконання державного бюджету України за 2009 рік у розрізі економічної класифікації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
155. Чиновники признаются, что членство в ВТО за пять лет не принесло Украине ожидаемых выгод. ТСН. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/groshi/>
156. История отношений Украины с МВФ. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://politica-ua>.
157. Деловая столица «Политика строгой экономии МВФ в Украине бесполезна без частных инвестиционных проектов – европейские СМИ о проекте Фирташа» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/economics>
158. Народные корреспонденты Украины, «Стоит ли дальше Украине жить взаимы?» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nku.in.ua/item>
159. The World Bank “Ukraine” [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/country/ukraine>
160. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами за 2013 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ>.
161. Міжнародні документи ЄС [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/c720>. – 2014
162. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012/page
163. Кредитна угода між Україною як позичальником Національним Банком України як Агентом позичальника та Європейським Союзом як Кредитором [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/984_002

164. Угода про фінансування програми "Підтримка України щодо управління міграційними процесами та надання притулку" від 20.12.2013р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ru/984_009
165. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article>
166. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles>
167. Mashinostroenie-ukrainy-nuzhdaetsja-v-kadrah-i-obnovlenii-fondov [Електронний ресурс] <http://delo.ua/opinions>
168. Задорожній О.В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України та РФ 1991-2014.-Київ.- К.І.С.-2014.- с.232
169. Гонта І. Квотування як спосіб захисту відчизняних виробників і національного ринку//Дзеркало тижня.- №48.-13.12.2003.
170. Меморандум між урядом РФ та КМУ про співробітництво в газовій сфері: [Інтернет ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors>
171. Українська правда / Контракт між ОАО «Газпром» РФ та НАК «Нафтогаз України»: [Інтернет ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles>
172. Finance. UA стаття к.е.н. О. Лактіонов: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2012/12/10/292760>
173. Українська правда / Контракт про транзит Російського газу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2009/01/22/4462733/>
174. Обмін листами між Президентом України та Президентом Сполучених Штатів Америки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_800

175. Угода про торговельні відносини між Україною і Сполученими Штатами Америки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_008

176. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо основних напрямів та цілей програми допомоги з боку Агентства США з міжнародного розвитку у 2012 році: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_160

177. Конвенція між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_576/page

178. Спільна заява про співробітництво в галузі економіки і торгівлі між Сполученими Штатами Америки і Україною: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_498

179. Економічне співробітництво між Україною і США: невикористаний потенціал: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13500826/ekonomika/ekonomichne_spivrobotnitstvo_mizh_ukrayinoyu_sshi_nevikoristaniy_potentsial

180. Спільна заява про основні принципи співробітництва в галузі сільського господарства (Україна і США): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_002

181. Меморандум про взаєморозуміння між Національним агентством України з реконструкції та розвитку і Агентством з торгівлі та розвитку США: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/840_071

182. Технічне завдання з питань співробітництва та допомоги Департаменту фінансів США для Державного департаменту фінансового

моніторингу Міністерства фінансів України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_081

183. Протокол N 7 до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо допомоги з правоохоронних питань від 9 грудня 2002 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/840_153

184. Протокол № 10 до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо допомоги з правоохоронних питань від 9 грудня 2002 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_158

185. Угода про торговельне та інвестиційне співробітництво між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_133

186. Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом фінансового моніторингу України та Мережею боротьби з фінансовими злочинами, Бюро Міністерства фінансів Сполучених Штатів Америки щодо співробітництва в сфері обміну інформацією, яка має відношення до відмивання коштів та фінансування тероризму: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/840_145

187. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо основних напрямів та цілей програми допомоги з боку Агентства США з міжнародного розвитку у 2009-2010 роках: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/840_146

188. Угода про гарантії запозичення між Україною та Сполученими Штатами Америки від 14.04.2014: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/840_164